

પ્રકાશક :

જીવનલાલ જગનલાલ સંઘવી

સ્થા. જૈન કાર્યાલય : અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ

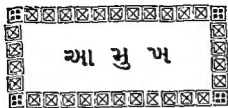
વીર સંવત. ૨૪૬૫

પરિચીસન ૧૯૩૬

કિંમત ૦-૬-૦

મુદ્રક :

શા. રમણિકલાલ પીતામ્બરદાસ કે
ધી વીર વિજય પ્રીન્ટીંગ
રતનપોળ, સાગરની ખડકી-અમદ

આ મુ ખ

પ્રાચીન યુગથી માંડીને આજ સુધીના ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં જૈનધર્મના અનેક જ્યોતિર્ધરોએ સાહિત્યની સેવા અને રક્ષા કરવામાં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે, તે વાત તો જૈનસાહિત્યદ્વારા સાક્ષરોમાં અને જનતામાં ખૂબ સુપ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. પરંતુ ભારતવર્ષની કાન્તિમાં પણ તેમનો ફાળો વિશેષ છે તે વાતથી ભારતવર્ષની પ્રજાનો મોટો ભાગ લગભગ અજાણ છે.

જૈનધર્મના કાન્તિકારોમાં ધર્મપ્રાણ લોકસાહનું સ્થાન બહુ માનવતું છે. ધર્મક્ષેત્રમાં તેણે મર્યાદાથી કાન્તિનું સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ અવલોકન કરતાં એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમનું આખું જીવન ધર્મકાન્તિનાં મંથન અને વિકાસમાં જ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું.

સમસ્ત ભારતવર્ષમાં તેની કાન્તિનાં આદાલતો પ્રસરી ચૂક્યાં હતાં.

જે કાળમાં કુરુક્ષેત્ર, વહેમો, ધર્મજનુન અને સત્તાશાહીથી જનતા પીડાઈ રહી હતી તે સમયે જૈનધર્મનો માર્ટિન લ્યુથર પદ્ધતિ ચતાબ્દીની આખરે જન્મ્યો અને સોગમી ચતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં તેની સામે મોરચા માંડી પ્રજાને પરવતતાની બેડીથી છૂટકારાનો દમ બેસાડ્યો. અને વાસ્તવિક સત્યના ડોઢીમ-નાદથી ઘોષણા કરીને મુખ્ય જનતાને જાગૃત કરી. તે પોતે જ કાન્તિકાર સોદાસદ.

સોદાસદ માટે ભારતવર્ષની બહારની એક અંગ્રેજ લેખિકા રહે છે,

About A.D. 1452* the Lonka sect arose and was followed by the Sthanakvasi sect, dates which coincide strikingly with the Lutheran and Puritan movements in Europe."

[Heart of Jainism]

ભાવાર્થ:—ખ્રીસ્તીધર્મમાં માનસિક દાસત્વ દૂર કરવા યૂરોપમાં જેવું કાર્ય માર્ટિન લ્યુથરે કર્યું તેવું કાર્ય શ્રીમાન લોંકાશાહે 'વેતાંબર જૈનધર્મમાં ક્રિયોદ્ધાર માટે' કર્યું છે. '

એક ક્રાન્તિકારને પ્રજામાં જડ ધાલી બેડેલી વિકૃતિને હઠાવવા માટે કેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો પડે છે અને કેટલા સંકટોના કુંગરાઓ ઉઘાડવા પડે છે તેની કલ્પના યૂરોપના માર્ટિન લ્યુથરનો જીવન ઇતિહાસ વાંચવાથી કષ્ટક અશે આવી શકે તેમ છે.

પરંતુ માર્ટિન લ્યુથરના જીવનથી યૂરોપ જેટલું પરિચિત છે તેટલું ભારત લોંકાશાહના જીવનથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે ખીમની વાત તો દૂર રહી પણ જે ધર્મને નામે તેઓએ ક્રાન્તિ મચાવી છે અને જે ધર્મના સંસ્થાપક બની પરમ સત્યોનું શોધન કરી તેમણે પ્રકાશ ફેક્યો છે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓ પણ તેમના જીવન વિષે બહુ

*સંવત ૧૪૮૨માં લોંકાશાહનો જન્મ, અને મ ૧૫૩૧ માં તેમના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર. આ બન્ને મુદ્દાઓ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મજબૂત છે, અને તે બંધખેસતા લાગે છે. આર્ટી. ઈ. સ. ૧૪૫૨ આપેલ છે તે અપેક્ષાએ નો તેમાં થયેલ ભ્રમશૂનકાં ૧૫૦૬ વિ. સં. નો સમય થાય. અને આ વખતે તો શ્રીમાન લોંકાશાહ માત્ર ૨૩ વર્ષના હોઈ, તેમના જીવનકાર્ય જોતા એટલી નાની વયમાં તેમણે આ ભગીરથ કાર્ય દાખ લીધું હોય તે બંધખેસતુ લાગતું નથી. કારણ કે તેમના આધ્યુષ્યનો મોટો ભાગ બ્યાવહારિક કાર્યમાં ગયો છે. ધાર્મિકશ્રેણમાં તદ્દન સ્પષ્ટ રીતે તો મોટી વયે તે દાખલ થયા છે.

પ્રો. ફિનિમોટ્ટન સેન જૈનધર્મની પ્રાચીનતા નામના લેખમાં એમ સિદ્ધ કરે છે કે "શ્રીમાન લોંકાશાહ ઈ. સ. ૧૪૨૬ ખ્રી. જ. થયા."

થોડું જાણે છે. અને જેઓ તેમના વિષે થોડું ઘણું જાણે છે તેઓ પણ તેમને માત્ર એક મૂર્તિપૂજના વિરોધક તરીકે ઓળખે છે. આ એકાંત દૃષ્ટિએ તેમને ઓળખનારાઓ ખરેખર તે મહાન પુરુષના ધ્યેયને સમજી જ શક્યા નથી એમ કહીએ તો જરાય ખોટું નથી.

લોકાશાહ મૂર્તિપૂજના વિરોધક હતા કે કેમ ? અને હતા તો કઈ દૃષ્ટિથી અને શા માટે ? તેમણે તેમના જીવનમાં કેવળ મૂર્તિપૂજના જ નિષેધ કર્યો છે કે ખીજું કાર્ય કર્યું છે ? જ્યાંસુધી તેમના જીવનનાં બધાં દૃષ્ટિબિન્દુઓ ન તપાસાય ત્યાંસુધી તેમનું સત્ય શોધવું એ દુઃશક્ય માત્ર નહિ બલકે અશક્ય છે. અને આથી જ મને લાગે છે કે ભારતના એક મહાન ક્રાન્તિકારને આપણે કોઈ પીઠાની શક્યા નથી. અને ઉલટું તેમના જીવનમાં એકાંતવાદ કંઈપણે આપણે એક યા ખીજી રીતે તેમના સમર્થ વ્યક્તિત્વની આજ સુધી અવગણનાજ કર્યા કરી છે. અને એ અવગણનાના ફળ સ્વરૂપે સ્થાનકવાસી અને મૂર્તિપૂજક જેવા પસંદગી પાડી તેમના જીવનને અન્યાય આપ્યો છે અને આપણા જીવનને હાનિ પહોંચાડી છે અને પહોંચાડી રહ્યા છીએ.

એક લોકાશાહને માનનારો પુસ્તક લખવા બેસશે કે મૂર્તિપૂજક સાથે ચર્ચા કરવા બેસશે ત્યારે મૂર્તિપૂજનું એકાંત ખંડન જ કરશે. અને તેમાં દલીલને બદલે વિતકાવાદ અને સમજાવને બદલે વિષમ-ભાવ સ્પષ્ટ તરી આવશે. આજ રીતે મૂર્તિપૂજકનો વારો આવશે ત્યારે તે પણ તેનું જ કરશે. આ વાત હું પંદરમી કે સોળમી સદીની નથી કહી રહ્યો. પરંતુ વીસમીસદીની અને તે પણ આગકાલની વાત કહું છું.

તમારામાં વિચારબેદો હોય, માન્યતાબેદ હોય તે અસ્વા-ભાવિક નથી. એ તો મનુષ્યોની જિજ્ઞાસુ મતિઓ હોવાથી રહ્યાં છે અને રહેવાનાં છે. પરંતુ તે વિચારબેદો ઉદ્ઘાટા માગે દોરી જાય તેવા સ્વરૂપમાં ન થઈ બેસે તે વિવેકબુદ્ધિ મનુષ્યે હંમેશા રાખવી જોઈએ. આ વિવેકબુદ્ધિ તમારી ચર્ચા, લેખ કે વાર્તામાંથી નીકળી ન જાય તેને તમને ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ ને !

પરતુ દુઃખનો વિષય એ છે કે આજે સાંપ્રદાયિક પાદાએ વિવેકબુદ્ધિને રોકી લીધી છે. તેના એક એ નમુના 'વીરશાસન' અને 'જૈન' નામના સામ્પ્રદાયિક પત્રોમાં મારી નગરે ચડ્યા હતા. કાષ્ઠપિણુ એક સામાન્ય બુદ્ધિનો માણસ એ સ્પષ્ટ સમજી શકે તેવું હતું કે આ લેખના લેખકાએ લોકાચારના જીવનની અનભિજ્ઞતાથી ચઢા તઢા લખ્યું હતું. તે માટે કાષ્ઠનું દિલ દુભાવાને બદલે ઉલટું લેખકાની મનોદશા પર વાચનારને દયા આવે એવું એ લેખન હતું. લોકો જોને જૈન સમાજના માર્ટિન લ્યુથર તરીકે ઓળખે છે. ભારત-વર્ષ અને તેની બહારના અનેક વિદ્વાનો જોને પ્રશંસે છે. જૈન સમાજનો લગભગ ૧/૩ ભાગ જોને આજે પણ અનુસરી રહ્યો છે અને દુનિયામાં હજુ પણ જોની માન્યતા વ્યાપક રૂપે પ્રવર્તે છે.

તેવા એક સમર્થ ક્રાન્તિકાર અને ક્રાન્તિના યુગસૃષ્ટાના જીવન પર અણુછાજતા આક્ષેપો લખી નાખતી વખતે લેખકો પર કંઈ જાતની નૈતિક જવાબદારી રહેલી છે એવું જોને જ્ઞાન ન હોય તેવા મહાશયો પરત્વે એક જવાબદાર સમાજનું મધ્યસ્થ ભાવ સેવ્યા સિવાય ખીજું વર્તન હોઈ પણ શુ શકે ? પરતુ પત્રકારો આવા લેખોને પોતાના પત્રોમાં સ્થાન આપી શકે છે તેજ વસ્તુ મને નવાઈ ભરી લાગે હતી. જો કે જૈન સમાજના પ્રસિદ્ધ પત્ર "જૈને" તે બદલ ક્ષમા માગી પોતાની સજ્જનતાનો પરિચય આપ્યો હતો ખરો, પરતુ મને તો એમ લાગતું આવ્યું છે કે આ બધું થવામાં કેવળ સાંપ્રદાયિક મનુન છે. અત્યાંત્રી તે તે સંપ્રદાયોની યથાર્થતા ઉઠાણથી સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી તે એક મા બીજા સ્વરૂપમાં રહેવાનું જ

આજે ત્યાં આખું વિશ્વ એક થવા મથે છે, અને વિશ્વ સમરત પ્રગ્નઓનાં દિનદિનિન્દુઓ વિચારાય છે, ત્યાં જ. નિ, જા અને સમાજના બેદા દૂર કરવાનો લગીરથ પ્રવલ્ન સેવાય છે ને ને વળ મરતે નામે વાકાશાહી, સંપ્રદાયશાહી કે ગચ્છશાહીના અખાડાઓ સામે વખત નબી શકે તેમ નથી. આવી સદી અને સગા વ-

ફરી ફરીને સમજાવવી પડે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓને માટે શોભા-
રૂપ નહિ ગણાય.

આથી જેમ મૂર્તિપૂજક લાઈઓને માટે ઉપરની વસ્તુ લાગુ
પડે છે તેમ આ લોંકાશાહના અનુયાયીઓને પણ તેટલી જ લાગુ પડે
છે; તે વાત રખે તેઓ વિસરી જાય!

લોંકાશાહના અનુયાયીઓ કેવળ મૂર્તિપૂજનો વિરોધ કરવાથી
જો પોતાની ફરજ સમાપ્ત થાય છે એમ માનતા હોય તો તેઓ
એક ગંભીર ભૂલ કરે છે. લોંકાશાહનો વિરોધ એકલી મૂર્તિપૂજ સામે
જ ન હતો. જૈનધર્મના વિકાર સામે હતો. તેણે જે કંઈ સિદ્ધાંતોનો
પ્રચાર કર્યો છે તે માત્ર તે જ દ્રષ્ટિબિન્દુએ. લોંકાશાહ ભગવાન મહા-
વીર કથિત માર્ગે આલવાનું કહી ગયા છે. દયા અને સત્યને જીવનમાં
ઓતપ્રોત ખનાવવા એ જ્યોતિ મૂકી ગયા છે. તો તે માર્ગે જ આલ-
વામાં તેમનું સાચું અનુયાયિત્વ સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી મતામ્રહ અને
કદામ્રહના ઝગઝા હોડીને તે માર્ગે પગરણ માંડી દેવાં જોઈએ.

જે લોંકા લોંકાશાહને એક વાકાના માત્ર સંસ્થાપક તરીકે જ
જાણે છે તે એક મહાન ભૂલ કરે છે.

They arose not directly from the Svetam-
bara but as reformers of an older reforming
sect. [History of the Jaina Community]

લોંકાશાહની જીવનસમીક્ષાના આ શબ્દો સ્પષ્ટ બતાવે છે કે
તેમને કોઈ નવો પંથ સ્થાપવો ન હતો. અને તેથી તે કોઈપણ મત
કે પથના સક્રિય વર્તુલમાં પુરાઈ જનારા ન હતા. પણ વિશાળ
ક્ષેત્રમાં વિદ્યરતા સાર્વોચિક વિહારી અને નિર્ઝલ ધર્મમુધારક હતા.

તેમની ધર્મમુધારણામાં મૂર્તિપૂજના વિરોધનું પ્રમુખ આદેશન
હતું. સ.પુ-સંસ્થાનું સંધિસ્થ દૂર કરવા માટે તેમણે કચ્છર કસી હતી અને
અધિકારવાદને નાબુદ કરવાની તેમણે પહેલ કરી હતી. પરંતુ આ બધું
કરવામાં પોતાનો મત, ગમ્મક કે સંપાડો સ્થાપવાની તેમને સ્વપ્નમાં

ધમ્મિજા ન હતી, તેમ પૂર્વ કે પ્રતિષ્ઠા ભોગવવાની લાલસા પણ ન હતી. જો તેમને પોતાનો મત જ સ્થાપવો હોત તો બૌદ્ધ, વેદ અને જૈનધર્મના ઐતિહાસિક અન્ય પ્રભાવકોની માફક પોતાના નિસિદ્ધાંતો અને નવું સાહિત્ય ઉત્તુ કરત. પરંતુ તેમના જીવનમાં વસ્તુ દેખાતી નથી.

સધની છિન્નમિત્રતા દૂર કરી તેમાં એકવાક્યતા લાવી. ભગવાન મહાવીરના અવ્યાયાધ સત્યને યથાશક્તિ જે આચરવા પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ભગવાન મહાવીરનો સાચો અનુયાયી પોતાને કંઈ વડાવી શકે; એ વાત જનતાને ગળે ઉતરાવવાની જ તેમને ઉત્કૃષ્ટ હતી.

આથી તેમણે પોતાનો પુણ્યપ્રકાપ જૈનશાસનના નિયમ પ્રમાણે કાંઈપણ મત, સંપ્રદાય કે વ્યક્તિ પરત્વે જતાવ્યો નથી. તેમણે જે વિરોધ કર્યા છે તે માત્ર સમાજના સડા સામે.

કાંઈપણ વસ્તુનું ખડન કે મંડન તેમણે પોતાના કપોલકલ્પિત સિદ્ધાંતથી કર્યું હોય તેમ ક્યાંય દેખાતું નથી. પરંતુ ગણધર મથિશાસ્ત્રો કે જેનું પ્રમાણુત્વ આજસુધી સ્વીકારાતુ આવ્યું છે તે શાં વચનથી જ.

આટલી નિર્દોષતા અને નિખાલસતાથી જ બહોળા માનવ-સંપ્રદાયના તે હૃદયવિજેતા બની શક્યા હોય એ યુક્તિમંગલ લાગે.

પરંતુ બ્યાંસુધી લોકાશાદના જીવનના મૂક પ્રશ્નો તેવા વિશાલ દ્રષ્ટિબિન્દુથી ન ચર્ચાય ત્યાંસુધી તેમના જીવન માટે ખોટો ભ્રમ તે સ્વાભાવિક જ છે. અને તેથી જ મને ઘણા વખતથી લાગ્યા કરે હતું કે તેમના જીવનચરિત્રોનું કાંઈપણ સાપ્રદાયિક દષ્ટિ રાખ સિવાય આલેખન કરવું. પરંતુ સાથે સાથે એમ પણ થયા કરતું છે કે તે એક ભગીરથ કાર્ય છે.

એક સાહિત્યકારના જીવનને આલેખવા માટે જેમ જ્ઞાનશક્તિ આવશ્યક છે, કલાકારનું જીવન આલેખવામાં કલાત્મક વિગત અપેક્ષા છે તેજ રીતે એક કાન્નિકારના જીવનને આલેખવામાં

હાન ક્રાન્તિકાર હૃદયની અપેક્ષા છે. લોકાચાર માત્ર વ્યાવહારિક જીવનના જ ક્રાન્તિકાર ન હતા; બલકે ધાર્મિક જીવનના તે પ્રબળ સુધારક હતા અને તત્વશોધક હતા. એવા સમર્થ પુરુષનું જીવન-શોધન કરવા માટે તો અસાધારણ તૈયારી જોઈએ. ઉપરાંત એ પણ એક દુર્ભાગ્યની શાત છે કે મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ સિવાય તેમનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થતો નથી.

આવા સંયોગોને લઈને તે ઇચ્છામાત્ર મનોમય ક્ષેત્રમાં ડૂબી જતી હતી. એકજ માસ પહેલાં 'જૈન પ્રકાશ'ના ઉત્સાહી, વિદ્વાન અને યુવાન તત્ત્વજ્ઞે 'શ્રીમાન લોકાચારના જીવન વિષયક કંઈકે પણ લખી આપો' એવી માગણી કરી. આ વખતે મેં મારા ઉપરના વિચારો જાહેર કર્યાં. પરંતુ એક ટૂંકી લેખમાળા લખી આપવાના આમ્રહને વશ થવું જ પડ્યું. આ લેખમાળા લખતી વખતે બહુ શોધન કરતાં શ્રીમાન લોકાચાર સંજ્ઞાની કેટલીક ઐતિહાસિક ખીના ઉપલબ્ધ થઈ છે અને હજુ થશે એવી સંભાવના રહે છે. પરંતુ અત્યારે તો માત્ર તેમની ક્રાન્તિના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ તારવીને આ ચિત્ર આલેખ્યું છે.

લેખમાળાનો પ્રારંભ કરતી વખતે આ લેખમાળા આટલી દીર્ઘ થશે એવી કલ્પના ન હતી. પરંતુ સંક્ષિપ્ત છતાં આટલું લખાણ સહજ રીતે થવા પામ્યું છે. જ્યાંસુધી લોકાચારની પૂર્વકાલીન પરિસ્થિતિ અને તેમના જીવનકાળની પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ ન અપાય ત્યાંસુધી લોકાચારની ક્રાન્તિનું રહસ્ય જરાયે ન સમજાય અને જ્ઞાન્તિ થવાનો વિશેષ મંતવ્ય રહે એમ લાગતું હોવાથી પૂર્વકાલીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન એ ત્રણે કાળની પરિસ્થિતિનું સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ ચિત્રણ આપ્યું છે. અને લોકાચાર પછીથી આજસુધીની પરિસ્થિતિનો ટૂંક ખ્યાલ પણ અંતમાં આપી દીધો છે.

આવી રીતે ન ધારવા છતાં લેખમાળા દીર્ઘ થઈ જવાથી તેને પુસ્તકારૂપ કરવાની જાવનાને પણ રોકી શક્યો નથી આ રીતે

લોકાશાહના જીવન વિષે હાલ કંઈ બહાર પાડવાની ઈચ્છા ન હોય
જતાં લોકાશાહનું જીવન બહાર પડે છે. હું ધારું છું ત્યાંમુધી સ્વતંત્ર
રીતે લોકાશાહના જીવનને ચર્ચનું આ પ્રથમજ પુસ્તક છે.

આ આખી લેખમાળાને સંકલનાવાર ગોઠવી તેના વિષયક
મથાળાં મૂક્યાં હોવાથી વાચકને તે સમજવામાં સરળ થાય તેવો પ્રયાસ
કરવામાં આવ્યો છે આ ઉપરાંત—

લોકાશાહની કાન્તિને સમજવામાં સહાયક થાય તે સારું.

શરૂઆતમાં ભગવાન મહાવીરના કાળ [ઈ. સ. પૂર્વ ૫૨૭]
થી માંડીને ઠીક લોકાશાહના કાળ મુધી જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ અને હિન્દુ
ધર્મમાં જે જે મુખ્ય સાહિત્યક્ષેત્રના ન્યોતિર્ધરો અને ધર્મસ્ત્રોતો
સુધારક મુખ્ય મુખ્ય કાન્તિકારો થઈ ગયા, તેમનાં જીવન અને જીવન-
કાર્ય એ બધાનો સક્ષિપ્ત ઈતિહાસ આપ્યો છે.

તે પછી લોકાશાહનું આખું જીવન અને કાન્તિને લગતી
વિચારણા સવિસ્તર આપવામાં આવી છે.

અને અનિમ ભાગમાં લોકાશાહ પછીના તેમના અનુયાયીઓનો
સક્ષિપ્ત ઈતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે.

શ્રીમાન લોકાશાહની પૂર્વકાલીન અને પશ્ચાત્કાલીન પરિસ્થિતિ
આટલું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન ચલાવી લોકાશાહના જીવન વિષયક ઈતિહાસ
સની સુરેખા સ્પષ્ટ થઈ રહેશે.

હવે આ પુસ્તકમાં જે કંઈ લક્ષ્યમિન્દુઓ રાખવામાં આવ્યાં
છે તે અડી દુકમાં જણાવી દઉં.—

[૧] લોકાશાહના જીવનને તાત્વિક દૃષ્ટિએ જણવું.

[૨] સાંપ્રદાયિકતા ન ભગવા દેવી.

[૩] તેમની કાન્તિના વિષયોને ખામ ચર્ચવા.

આ દ્રષ્ટિમિન્દુઓને અનુલક્ષીને આ પુસ્તક લખાયેલું હોઈ સામાન્ય રીતે જેમ જીવનચારિત્રો લખાય છે તેમ આમાં વર્ણનો, અદ્ભુતતાઓ જેવું ન આવે તે સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાંય આમાં તેમની ક્રાન્તિની વિચારણાની એક નવી દિશા તો ખૂબ વિચારાઈ છે.

ભવિષ્યમાં લોંકાશાહના જીવન વિષયક એક સમૃદ્ધ ગ્રન્થ તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી આ પુસ્તક લોંકાશાહની ક્રાન્તિનું એક માર્ગદર્શક થઈ પડે એજ આશાએ આ લેખમાળાને પુસ્તકાકારમાં પરિણામથી છે એમ કહીએ તોયે કશું ખોટું નથી.

ક્રાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરોના જીવન ઇતિહાસના પ્રશ્નો લોંકાશાહની ક્રાન્તિ સાથે સંગંધ ધરાવતા હોવાથી તે વિષયો આમાં ચર્ચા છે. લોંકાશાહની ક્રાન્તિના મુખ્ય ત્રણ વિષયો જેવા કે: સાધુઓનું શૈથિલ્ય, ચૈત્યવાસનો વિકાર અને અધિકારવાદની શૃંખલાની ગંભીર સમાલોચના પણ કરવામાં આવી છે.

આ બધા પ્રશ્નો ગર્યવામાં કેવળ તટસ્થવૃત્તિનો ઉપયોગ કરવા બનતી કાળજી રાખી છે. અને મારું પોતાનું મંતવ્ય પણ સ્પષ્ટ જાહેર કર્યું છે. આમ કરવા છતાં રૂઢિપરંપરાના સંસ્કારોથી કાઢપિણ્ય શ્વેતાંબર, દિગંબર કે સ્થાનકવાસીનું હૃદય દુઝાયું હોય તો હું ક્ષમા માગી લઉં છું. અને સાથે સાથે એ પણ કહી દઉં છું કે આમાં જે કંઈ લખવામાં આવ્યું છે તેમાં વધારાશ્ચ અનિવારિક અને શાસ્ત્રીય પ્રમાણો મૂક્યા છે. કેવળ કલ્પનાથી કે કેવળ પરંપરાથી જ લખાયું નથી. એટલે શોધકો તેમાંથી સાર જ મેળવી લે. એમજ હું ઇચ્છું.

અંતમાં આમાં જે જે ગ્રન્થોના પ્રમાણ મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો આ પ્રમાણે નામોલેખ છે —

- ૧ દક્ષિણ સર્વત્ર શ્રી હેમન્દરાય.
- ૨ જૈનદર્શન.
- ૩ જૈનધર્મ.

નવું નિવેદન

આ વખતે અક્ષરમી એપ્રિલે અમે, અમદાવાદમાં હતા ત્યારે ‘સ્થાનકવાસી ક્લેન’ પત્રના અધિપતિ શ્રી જીવજીભાઈએ ‘ધર્મપ્રાણ લોકાશાહ’ ની લેખમાળા પ્રકાશિત કરવાની માગણી કરી. એમની પાસે મેં એક શરત મૂકી અને મંજૂરી આપી. એ શરત એ હતી કે ધર્મપ્રાણ લોકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની અને અત્યારની મારી મતોદશાની જોખવટ રજૂ કરતું નિવેદન એમાં અક્ષરચઃ દાખલ કરવું. અને એ શરતે હું આ નિવેદન લખી રહ્યો છું.

ધર્મપ્રાણ લોકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની સ્થિતિ.

મને એ દિવસો જરાજર થાદ છે, કે એ લેખમાળા લખતી વખતે ધર્મક્રાંતિકારક વિચારોના પ્રવાહથી મારું મગજ ઘેરાયેલું હતું. સાધનો કરતાં સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની સુરમિ કેળવાતી હતી પણ આજના જોટલાં અનુભવ અને સ્પષ્ટ દર્શન ન હતાં. ઘાટકોપરમાં મેં એ લેખમાળા શરૂ કરી અને વરસોવામાં પૂરી કરી. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે શ્રીમાન હરિભદ્રચરિત્ર અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય સૂરીશ્વર પરત્વેના લખાણના ફકરામાં સંયોધનની સલાહ આપી, પણ એ માન્ય કરવામાં મારી જીદ્દિએ મને ના પાડી સ્થાનકવાસી ક્લેન કોન્ફરન્સનાં પત્રમાં એ જવાબની હતી એટલે એમના મત્રીએ એ વાંચી, એમણે પણ જોટલુંક સંયોધન તો થતુ જ જોઈએ, એમ વીનવ્યું, એટલે આખરે મેં થોડો ધણો મને કમને ફેરફાર કર્યો, પણ મૂળમૂળ સિદ્ધાંત તો મેં કાયમ જ રાખ્યો. એ સિદ્ધાંત સચવવા જતાં મારે મારા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ સ.યે જ પ્રથમ તકે તો વિચારવિરોધ કરવો પડ્યો. એ લેખમાળા જવાબ પછી મદિરમાર્ગી અને સંપ્રમાર્ગી બંને સમાજ પર જીદી જીદી અસર થઈ અને એ રીતે એક વર્ષ મુખી એ લેખમાળાને

૪ જૈન સાહિત્યમાં વિકાર યવાથી થયેલી હાનિ.

૫ સુરીશ્વર અને સમ્રાટ.

૬ સાગાર ધર્મામૃત.

૭ જૈન પ્રકાશનો ઉત્થાન અંક

૮ જૈન પ્રકાશની કાર્ષલો.

૯ શ્રી લાલજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર.

૧૦ Heart of Jainism

૧૧ જગદૂ ચરિત્ર ઇત્યાદિ.

૧૨ ઐતિહાસિક નોંધ.

૧૩ શકર દિગ્વિજય.

એટલે આ પુસ્તકમાં તે તે અન્યકારના આભાર પ્રદર્શન કરી
વિરમું છું.

ૐ શાન્તિ.

વરસોવાના સમુદ્ર તટપર

તા. ૨૦-૫-૧૯૩૫

“ સંતખ્યાલ ”

વું નિવેદન

આ વખતે અદારમી એપ્રિલે અમે, અમદાવાદમાં હતા ત્યારે ‘સ્થાનકવાસી નૅન’ પત્રના અધિપતિ શ્રી જીવજીભાઈએ ‘ધર્મપ્રાણુ લોંકાશાહ’ ની લેખમાળા પ્રકાશિત કરવાની માગણી કરી. એમની પાસે મેં એક શરત મૂકી અને મંજૂરી આપી. એ શરત એ હતી કે ધર્મપ્રાણુ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની અને અત્યારની મારી મનોદશાની ચોખવટ રજૂ કરતું નિવેદન એમાં અનુરણ: લખવું કરવું. અને એ શરતે હું આ નિવેદન લખી રહ્યો છું.

ધર્મપ્રાણુ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની સ્થિતિ.

મને એ દિવસેા જરાજરા વાદ છે, કે એ લેખમાળા લખતી વખતે ધર્મક્રાન્તિકારક વિચારોના પ્રવાહથી મારું મગજ ઘેરાયેલું હતું. સાધનો કરતાં સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની સુરચિ કેળવાતી હતી પણ આજના જોટલાં અનુભવ અને સ્પષ્ટ દર્શન ન હતાં. ઘાટકોપરમાં મેં એ લેખમાળા રાફ કરી અને વરસોવામાં પૂરી કરી. પરમ પૂન્ય ગુરુદેવે શ્રીમાન દરિદ્રચરિત્ર અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય સૂરીશ્વર પરત્વેના લખાણના ફકરામાં સંરોધનની સલાહ આપી, પણ એ માન્ય કરવામાં મારી છુદ્ધિએ મને ના પાડી. સ્થાનકવાસી નૅન કોન્ફરન્સનાં પત્રમાં એ ડાવાવાની હતી એટલે એમના મત્રીએ એ વાંચી. એમણે પણ કેટલુંક સંરોધન તો ચતું જ જોઈએ, એમ વીનચ્યું, એટલે આખરે મેં થોડો ધજોા મને કમને ફરફાર કર્યો, પણ મૂળમૂળ સિદ્ધાંત તો મેં કાયમ જ રાખ્યો. એ સિદ્ધાંત સાચવવા જતાં મારે મારા પરમ પૂન્ય ગુરુદેવ સ.યે જ પ્રથમ તકે તો વિચારવિદોષ કરવો પડ્યો. એ લેખ-માળા ડાવા પડી મદિરમાંથી અને સાધુમાંથી જલે સમાજ પર જુદી જુદી અસર થઈ અને એ રીતે એક વર્ષ સુધી એ લેખમાળાને

અંગે ચર્ચા ચાલી. આજે એ વાનને ત્રણેક વર્ષોનાં જ્ઞાણાં વીતી ગયાં છે. આજે મારે આખો જીવનક્રમ અને વિચારગ્રંથન વ્યવહાર વિશ્વ-વત્સલતાને માગે છે, એટલે આજે આ લેખમાળા પરત્વે હું છેક જ ઉદારીન છું. એ પ્રગટ થાય કે ન થાય એમા મને હર્ષ નથી કે ખેદ નથી; પણ ત્યારે એ લાઘ્યએ પ્રગટ કરવાની માગણી કરી છે, ત્યારે મારે માઠે પરિસ્થિતિની ચોખવટ કરવાની ફરજ ઉભી થઈ છે. જો કે મેં એમને સમતિ સાથે એમ પણ સૂચવ્યું હતું કે એ લેખમાળાની સામે જે સમાલોચના પ્રગટ થઈ છે, તેને એ પુસ્તક સાથે જ જોડી કે જોડી મારી તે વખતની મનોદશાને અને એ લેખમાળાથી થયેલી તે વખતની જનસમાજની પરિસ્થિતિનો ભાવિ ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખ રહે અને મારે આ નિવંદન આ રીતે લખવાની ખાસ જરૂર ન રહે પણ એમને એ જોડાણ અનાવરયક લાગ્યું એટલે મારે આ બંધી ચોખવટ પહેલેથી જ કરવી રહી!

મેં આ પ્રકાશન માટે ના કેમ ન પાડી ?

તે કાળ કરતાં આજની જવાબદારી મારે માટે દશ ગણી છે, એવું મને લાગ છે અને એ હોવા છતાંય મેં સમસ્ત જૈન-સમાજનાં મુખે ખૂબ ચવાચેલા-આ પ્રવચનને બહાર ન પાડવાનો આમલ નથી રાખ્યો એવું કાગળ આ છે.-

“જો એ લેખમાળા પાછળના અનવરત કાર્ત્તવ્ય પ્રકારની અશુદ્ધિ છે એમ આજે પણ મને ગાત્રન પડ્યું છે તો હું એ પ્રગટ કરવાની સાફ સાફ ના પાડી દેત પણ એ લેખમાળા પાછળનો આશય અશુદ્ધ નહોતો, એમ ચોક્કસપણે આજેય જામે છે. એમ છતાં મદિગમાર્ગી સમાજે જે ઉદાપિદ કર્યો હતો, તેવ તદ્દન ખિન-પાશ્વર દત્તો એમ પણ મને નથી લાગતું. એ ઉદાપિદમાં આજે મને મારી જેટલી જૂઠ્ઠા સમગ્રદય છે અને તે જૂઠ્ઠા ચવાચાં જે પ્રસંગે મારી સમ્મે તે વખતે પ્રથમ બાલે કાર્યનુભવ દત્તા ને અદો ટાંકુ છું.”

શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી વિષે.

શ્રીમાન અને બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ વચ્ચે જે ગરમાગરમ ચર્ચાઓ થઈ અને એનું દુઃખદ પરિણામ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ પર આપ્યું તે સંગ પરથી મારા મન પર એવી છાપ પડી કે.—

“એમનું આ આચરણ જૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતથી વધુન પ્રતિકૂળ હતું અને એમા બહાતી અસરોથી દીર્ઘકાળથી ચાલી આવેલી વટાગટતિના સંસ્કારો કારણમૂલ છે.”

એ છાપ ઉપરથી એમનું ચિત્ર મેં એ દૃષ્ટિએ સાહિત્યકાર સાહિત્ય ક્ષેત્રના ન્યોતિર્ધર) રૂપે દોર્યું. જૂલના પથ્થાત્તાપને પરિણામે એમના જીવનના મુધરેણા ઉત્તરાર્ધ પ્રત્યે તો મને સાફ માન ત્યારે પણ હતું. ‘વક્ત્રવાતો ન મે લીરે ન દ્વેષઃ કપિતાલિયુ’ એ ઉક્તિ મારી બધું બહાર નહોતી, પણ સર્વ ધર્મ સમભાવના સક્રિય પ્રસંગો એમના જીવનમાં મને નહોતા મળ્યા એટલે ઉપરનો પ્રસંગ જ મેં ખરે રહેવાથી એમના જીવનનાં ખીર્ણ મુંદર તરવો તે વખતે દંકાઈ જવા પામ્યાં હતાં.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય વિષે.

તલવારને ગોઠે રાજ્યશ્રી જીતીને આવેલા સિદ્ધરાજ જ્યોતિર્સિંહની વીરતાની તારીફ કરી સાધેલો શ્રીમદ્દેવો સિદ્ધરાજ સાથેનો સંબંધ અને રાજાને ઇચ્છાને પારખી શ્રી સોમનાથજીના મંદિરમાં સોમનાથની

* દત્તિદાસમા તો ૧૪૪૪) બૌદ્ધ ભિક્ષુની દાખને પરિણામે, એ કહ્યું તો જીવના અન કડાયામા દોમાયળી અને ક્યંક દોમવાળી તૈયારીની વાત છે, પણ મેં બહુ એઈને એ પર બહુ વળન નથી આપ્યું, પરંતુ એટલું તો વધુ છે જ કે, શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજીની તે વખતની પરિસ્થિતિ સર્વધર્મસમતાય પ્રત્યે સર્વાંત સક્રિય નહિ હોય, નહિ તો ચર્ચાનું પરિણામ કનક પદ માટે પ્રેમ-વર્ષક જ થતુ.

[જુઓ : ૫. બેચાદાસ ૧૧ ‘જૈનદર્શન’ પૃષ્ઠ ૨૬-૩૦]

રતુનિ* દ્વારા દાખવેલી કાર્તિકના. આ બે પ્રસંગો પરથી શ્રીમદ્ દે
અદ્યાચાર્ય વિશે મારો એવો મત બધાયેલો કે:—

“ દેવચંદ્રાચાર્યની પ્રતિભા મૂળસાવના મુંદર દેહ પર ઝળઝલી રહી
એમના શિષ્ટ સાહિત્યની ચમત્કારિક છટાએ દેશવિદેશના પ્રભાવક
વિદ્વાનોને મુન્ધ બનાવ્યા છે એ ખરું પણ એમનું મુખ્ય વલણ તો એ
હોતું જોઈએ કે, જૈન ધર્મનો પ્રચાર સંખ્યાબળ વધે તો જ યાજ
તેથી રાજ્યાશયની અને રાજ રીઝવણીની તકો સાધી લેવી, જૈન
ઘટતી વસતિ વધારવા માટે મૂર્તિપૂજાને વિપ્રેય બનાવી અને કુમારપા
સદ્સાધનાનો લાભ લઈ જૈન મંદિરોને વેગ આપવો.”

ત્યારે મારી નામ માન્યતા મુજબ મને એમજ લાગ્યા કે
અને હજુ લાગે છે કે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કોઈ રાજ્યાશય
સંખ્યાબળ પર કે સ્થૂળ સામન પર નહિ, પણ અહિંસાની નિ
શીઘ્ર ઉપર આધાર રાખે છે, આ માન્યતા આગળ, ઉપરના પ્ર
બરાબર વિરોધાત્મક લાગતા હોઈને એ દૃષ્ટિએ એમનું જીવન
તે વખતે એ રીતે આલેખાયેલું હતું. અને એથી એમના જીવ
એક વિધેયાત્મક દિશા તે વેળાએ આ કારણે ગૌણ સ્વરૂપે રહી
પામી હતી

ધર્મપ્રાણુ લોકાંકાશાહુ વિને.

એને વિશે મારી માન્યતા એ બધાઈ હતી અને આજે
છે કે એમનો એ આત્મ જ્ઞાન હતો કે —

“ જૈન નર્મના પ્રવાન, સંખ્યા વચાસ્વાયો નહિ, પાનુ અતર્કન શુદ્ધિથી
આર્ય પંથના મહો દૂર કરવો. પરંતુ મુખ્યે જનન મરણ મુખસી.
નિષ્કલ્પની વચાસરીયો એમની જીવનચર્યા રજાયેલી છે.”

૨૦ “ મવર્ષીજાદકુરજનના રાગ્ગણાઃ રાયમુપાગતા રસ્ય ।

મગ્ગા વા વિષ્ણુર્વા હરો જિના વા નમસ્તસ્મે ॥ ”

આચાર્ય-અંગ્રાની પંથગને વચાસનાગ એમના સન વગેરે કાવો ।
૨૧ ના ૬ એવા જગ્ગા દો, વિષ્ણુ દો, મદારેવ દો કે જિન દો-અને તે
જેનને નમસ્કાર થાએ.

‘ધર્મપ્રાણ લોકશાહ’ની જીવનચર્યા માટેની દૂકી ઐતિહાસિક સામગ્રી.

ન્યારે એ લેખમાળા લખતો હતો, સારે અને પછી મને ધર્મ-પ્રાણ વિષે જે કંઈ ઐતિહાસિક સામગ્રી સાંપડી છે, તે બહુ દૂકી છે. કેટલીક બાબતોમાં જુદા જુદા સમ્રહકારોનાં મન્તવ્યો વિષે મત-ભેદાય છે, પણ જે કંઈ સામગ્રી અસંદિગ્ધપણે બધાં મન્તવ્યો સાથે બંધબેસતી આવે છે તે આ છે:—

(૧) ધર્મપ્રાણને જૈન ધર્મનો આત્મા દશ વૈકલિકની પ્રથમ ગાથાના અનુશીલનમાંથી મળી આવ્યો, અને એમણે અહિંસાની પરાક્રામ્યે પહોંચવા માટે વૃત્તિસંયમ તથા અંતરંગ તપ એ બે જ સાધનો જોયાં અને જીવનમાં એ અખતરો આદર્યો. ખરૂં સત્ય સંપૂર્ણ અને સિદ્ધિતોની વફાદારી સહેજે રજેરજે રેડાઈ ગઈ. વૃત્તિસંયમ વિના દાનની ભાવના સેવકી એ હજાહજ હંભ છે અને આસક્તિના વિનય વિના માત્ર નિરાહાર સેવવો કે પોપટિયા ઉચ્ચારનું પ્રાયશ્ચિત કરી નાખવું એ કંઈ પર્વાસ નથી.

(૨) ધર્મપ્રાણના સિદ્ધિનો; લોકહૃદયમાં રપટપણે સંવત ૧૫૩૧ માં રથાન પામ્યા.

(૩) ધર્મપ્રાણને એ સિદ્ધિતોના પ્રચારમાં અત્યંતનો ભાગ

જાગે પ્રતિમા નહીં મળે, દયા દયા કરી ધાવેડ દાન,

પાસદ પટિકમણું નવિ બેઠું.....

[જુઓ મોદનગર દલીયંદ દેશાક્તિન જૈન સંદિગ્ધનો ઉલ્લેખ]

●૪૫૧ ૧૬૨૨૦ ટીસડી કાગે, પ્રચારના ચેમ્પયાર સમગ્રાએ.

●૩૩૦ ૧૫૩ પ્રચારી હસી, નેદનું રૂપ દુર લખમરી.

પરિણામતે ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહે આત્મજ્યોત જગાડી અને એના મુકુટ પર ધર્મક્રાન્તિકારની યશઃકલગી ચડી.

એ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે કે વિશ્વમાં પ્રતિક્ષણે ઉચ્ચ પ્રકારનાં વૈદ્યારા જુદે જુદે રૂપે છૂપી રીતે કે જાહેર રીતે વિકાસપંથે વ સમુદાયને દોરવાના પ્રયાસો થયે જ જાય છે અને કોઈ એક કાસત્વને ફાળે એ બધી પ્રતિક્ષાનો ફાળો જાય છે; અન્યથા એકી થિ એટલું ભગીરથ કાર્ય કરવાની એકત્રા માનવ પુરુષાર્થમાં શક્તિ હોઈ શકે. એ રીતે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાર્યની એક બાલુ-સર્વધર્મનો આત્મા સમભાવ છે, એવા વિચારોને રચૂળ અહિંસાનો પ્રચાર-ધર્મપ્રાણુને કામ લાગ્યાં. બીજી બાલુ મૂર્તિપૂજના વિધાનની બાલુ)-એમનાં કાર્યક્ષેત્ર માટે-મૌસિક જૈન-વના વિકાસ માટે છેકજ નકામી અને ઉચ્ચદી દિશાપ્રેરક દેખાઈ, મેટલે મૂર્તિપૂજનો એમને સખ્ત વિરોધ જ કરવો પડ્યો. એમને નન સંખ્યાબળ કરતાં સિદ્ધાંતબળ હિંમુ હતું. જો કે મૂર્તિપૂજનો વિરોધ 'મૂર્તિપૂજ એ જૈનધર્મનું અંગ નથી' એ રીતેજ એમણે કર્યો છે, એ વાત કોઈએ ભૂલવી જોઈતી નથી. એ સાદી વાત બૂલી જવાય છે, સાંજ મૂંચવાડો ઉભો થાય છે.

મારો નમ્ર મત.

મૂર્તિપૂજનો આર્ય સંસ્કૃતિના વિકાસમાં મુદ્દલેય ફાળો નથી એવા ઐકાંતિક મત સાથે હું સમન થઈ શકતો નથી.* પ્રથમ

* એટલું ખરૂં છે કે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસતા એવી મૂર્તિપૂજનો જ્યાં સગી વિવેક ચુકત, ભાવના પ્રધાન અને બ્યક્તિનન મર્યાદામાં રહી જ ત્યાં હમી જ પથ નીવડી છે અને આખરે ચુકત્વ તરફ વાળી શકાઈ છે; પાનુ આર્ય રચૂળ પાપાણની મૂર્તિ પડીને કે કોઈ ભવાનક કે મનકારિક ચિત્ર ચીત-ીને કે એવાજ કોઈ બીજા રૂપે ભૈતિક ભાષણ પોષવા માટે અધિપ્રધાએ કોનાનો સમુદાય મૂર્તિને પૂજતો થઈ જ અને પૂજા રચે છે તે રીતે તેા ખોલે કામ કરવા દાનિજ વડુ પ્રમાણુમ્ બેઠાં છે.

(નીતિ ઉપાસક-દેવોપાસક) કક્ષાના+ સાધકો સ્વયં પ્રેરાઈને ભે
એનો આધાર વિકાસ હેતુએ-મેલી ધૃતિ જરાય રાખ્યા વિના-
લે તો એને હું સમ્ય ગણુ છું, પણ જોન સાધકની ઉત્તમ કક્ષાને
જન્મથી નહિ પરન્તુ વિકાસક્રમની યોજના પ્રમાણે પામ્યા છે એ
પુરપોને માથે ને પરાણે લાદવી કે ઠોકી બેસાડવી એ કોઈ શી
ખરાખર નથી પ્રથમ કક્ષાના સાધકો માટે પણ એ અનિવાર્ય સાધન
છે, એમ હું માનનો નથી

પણ આ લંખમાળામાં ઋત્નપૂગની ચર્યા એ માત્ર ધર્મપ્રાણ
જીવનના ત્રણ મુદ્દામાનો એક મુદ્દો હોઈનેજ કરવામાં આવી છે. એ
ખુલાસો થયા પછી એટલો ચચાર્ય ખવાલ રાખી હવે કોઈ પણ
સમ્રદાય વિત્તાવાદમાં ન ઉતરે એરી મારી સલાહ છે. કોઈ પણ
સમ્રદાયની રૂઢિચુસ્તતા સાથે મારો લગીરે સહકાર નથી, એ કહેનાર
હવે ભાગ્યેજ જરૂર હોય !

સર્વત્ર શાન્તિ વિસ્તરે

ૐ શાન્તિ .

“સંતબ્ધાસ”

‘કર્મજલા’ તા ૧૬-૫-૩૬

+ મુખ્યત્વે એકાગ્રવાસના ચિંતનને પરિણામે વિશ્વવત્સલ થા
દાનના મેં કહી છે, એમાં વિશ્વના ચર્યા મનો, વારો, પંથો અને ૬
; નીચની ત્રણ કક્ષાના મુખ્યત્વે કન્વામાં આવ્યો છે:—

પ્રથમ કન્વા-નીતિઉપાસક-દેવોપાસક વર્ગ

બીજી કન્વા-દેવોપાસક-જ્ઞાનોપાસક વર્ગ.

ત્રીજી કન્વા-નિતોપાસક-વૈજ્ઞાનોપાસક વર્ગ.

પ્રકાશકનું નિવેદન

આજથી બરોબર ચાર વર્ષ અગાઉ 'જૈન પ્રકાશ' પત્રમાં શ્રીમાન સંતબાળ હિંદુ શ્રી. સૌભાગ્યચંદ્રજી મ. તરફથી 'ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહ' વિષયક લેખમાળા લેખમાળા કડકે કડકે પ્રસિદ્ધ થયેલી; જે લેખમાળાએ મૂર્તિપૂજક જૈન કામમાં ભારે ખળભળાટ મચાવેલો. સ્થા. જૈનોને મન એ લેખમાળા પોતાના ધર્મસ્થંભના ઐતિહાસિક આદર્શ જીવનના પ્રતિબિંબ સમી હતી, જ્યારે મૂર્તિપૂજક જૈનોને મન ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહની આ કીર્તિ ડંખરૂપ અને સ્વમાન્ય સિદ્ધિતિને બાધક લાગી હતી. તેથી આ લેખમાળા સામે 'જૈન જ્યોતિ' પત્રમાં ખૂબ ચર્ચાત્મક લેખમાળા ચાલતી હતી; છતાંય શ્રી સંતબાળ ગંભીર-પણે અને મગજની સમતુલના ગુમાવ્યા વગર સંપત્તિ ભાષામાં આ ધર્મપ્રાણુના જીવનઆદર્શો ચીનવે જતા હતા. જ્યારે આ લેખમાળા પૂરી થઈ ત્યારે તો હિંદુસ્તાનના ચોખ્ખોયે તેને પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવાની જનતાની ખૂબ માગણી આવવા લાગી. દરમિયાન શ્રી સંતબાળ આ લેખમાળા સંબંધી વધુ સામગ્રીઓ અને પ્રમાણો મેળવવામાં સમૌન મશગૂલ બન્યા. ચાર વર્ષના કાળ દરમિયાન તેમને જે કાંઈ શોધ થઈ, જે કાંઈ વિચારોમાં વિભિન્નતા ભારી, કે વિકસિતતા સાંપડી તે બધું તેમજ પોતાના આશુખ અને નવાં નિવેદનમાં જળા-વેશ છે એટલે તે સજીવી અમારે કાંઈ પણ લખવાની જરૂર નથી.

આ લેખમાળા પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરવા સજીવીના મારા પર અનેક કાગળો આવવાથી, મેં શ્રીમાન સંતબાળ પાસે તેની પ્રસિદ્ધિ માટે અનુમતિ માગી. જે તેઓએ સહર્ષ આપી અને મૂળ લેખમા-ળામાં આવરવક સુધારો કરીને, તથા તેનું મુદ્રે બેઝને તેઓએ મારા પર જે અનુગૃહ લખવ્યો છે તે જદલ હું તેમનો કાનિ હુ.

ધર્મપ્રાણુ લોકાશાહના જીવનનો તત્તરપટ્ટો અન્યાસ કરી શ્રીમાન સંતબાળે જે કાંઈ લખ્યું છે તે પરત્વે વિદ્વાનો વિચાર કરશે એ જે કાંઈ તુટિયો. શોધન સાંપડે તે તરફ અમારું ખ્યાન-
તો તે સજીવી હાથ હવે પડી ચોગ્ય કરવામાં

[illegible]

૧૧. ૧૧મ નો પ્રતિદિ આ.પદ.મા અમરો માત્ર અક્રમ
છે. ૧-૦૨૦૧૧૧મા આજ્ઞા અનેક તરેડની વિઠૂનિ પ્રવેશી તે
અજ્ઞાન કમી જેનો સન્માર્ગે વળે અને માથે માથે પોતાના એક
જ્યોતિષરના જીવનનો પરિચય પામી, તેના કામોનો જ્ઞેય આપે
દર્શાવેલા સિદ્ધાંતોને અનુસરે, એ જ માત્ર મહેન્ટા !

જાણેજ સુકલાદેવી ૧૯૨૫
અમદાવાદ

અવનસાન સંધ

પ્રુહિ-પત્રક

નં.	સીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧૨	માત્ર ધર્મના	માત્ર અમુક ધર્મના
"	"	અનુયાયીનીજ	અનુયાયીનેજ
"	૧૨	બરિકે	બરિકે
૮	૧૬	ગાતમ	ગૌતમ
૮	૨૫	મદુદ્ધ	મદુદ્ધ
૯	૧૬	હરિભદ્રસુરિ	હરિભદ્રસુરિના
૧૨	૪	ફલુગો	ફલુગો-
૧૨	૧૫	સાધુઓ પોતાના	સાધુઓ પાસે પોતાના
૧૩	૪	અંતકરણમાં	અંતઃકરણમાં
૧૫	૨૦	પહેલવહેલું જ	વારંવાર
૧૮	૧૯	ગિનચંદ્રસુરિનું	ગિનવંશભક્તગિનું
૧૯	૧૧	ગિનવંશભક્તસુરિ	જ
૨૪	૧	વળાવવા	વાળવા
૩૧	૧૬	કલ્પયુગના	કલ્પયુગના
૩૭	૨૧	જન્મે	જન્મભાવે
૪૦	૬	ધીમા	ધીર
૪૭	૧	ગિનચંદ્ર	ગિનવંશભ
૪૭	૨૦	સુધા	સુધી
૫૧	૮	અધીન	અધીન
૫૨	૨૨	સચિત્ત	સચિત્ત
૫૩	૧૫	ચારિત્રનો	ચારિત્રનું
"	"	રહેવાનો	રહેવાનું
૫૭	૧૫	દેગાદેગી સીધી	દેગાદેગીસે સીધી
૫૮	૧૯	ગિનચંદ્ર	ગિનવંશભ

પ્ર.ક્ર. નં.	તો.ક્ર.ક.	અર્થ.ક્ર.ક.	કુ.ક્ર.
૨૧	૧૦	ન. ન. ૩૦	૩૦
૨૨	૧	૩૦	૩૦
૨૩	૧	૩૦	૩૦
૨૪	૧૧	૩૦	૩૦
૨૫	૧૧	૩૦	૩૦
૨૬	૧૧	૩૦	૩૦
૨૭	૧૧	૩૦	૩૦
૨૮	૧૧	૩૦	૩૦
૨૯	૧૧	૩૦	૩૦
૩૦	૨૪	૩૦	૩૦
૩૧	૨૪	૩૦	૩૦
૩૨	૨૪	૩૦	૩૦
૩૩	૨૪	૩૦	૩૦
૩૪	૨૪	૩૦	૩૦
૩૫	૨૪	૩૦	૩૦
૩૬	૨૪	૩૦	૩૦
૩૭	૨૪	૩૦	૩૦
૩૮	૨૪	૩૦	૩૦
૩૯	૨૪	૩૦	૩૦
૪૦	૨૪	૩૦	૩૦
૪૧	૨૪	૩૦	૩૦
૪૨	૨૪	૩૦	૩૦
૪૩	૨૪	૩૦	૩૦
૪૪	૨૪	૩૦	૩૦
૪૫	૨૪	૩૦	૩૦
૪૬	૨૪	૩૦	૩૦
૪૭	૨૪	૩૦	૩૦
૪૮	૨૪	૩૦	૩૦
૪૯	૨૪	૩૦	૩૦
૫૦	૨૪	૩૦	૩૦
૫૧	૨૪	૩૦	૩૦
૫૨	૨૪	૩૦	૩૦
૫૩	૨૪	૩૦	૩૦
૫૪	૨૪	૩૦	૩૦
૫૫	૨૪	૩૦	૩૦
૫૬	૨૪	૩૦	૩૦
૫૭	૨૪	૩૦	૩૦
૫૮	૨૪	૩૦	૩૦
૫૯	૨૪	૩૦	૩૦
૬૦	૨૪	૩૦	૩૦
૬૧	૨૪	૩૦	૩૦
૬૨	૨૪	૩૦	૩૦
૬૩	૨૪	૩૦	૩૦
૬૪	૨૪	૩૦	૩૦
૬૫	૨૪	૩૦	૩૦
૬૬	૨૪	૩૦	૩૦
૬૭	૨૪	૩૦	૩૦
૬૮	૨૪	૩૦	૩૦
૬૯	૨૪	૩૦	૩૦
૭૦	૨૪	૩૦	૩૦
૭૧	૨૪	૩૦	૩૦
૭૨	૨૪	૩૦	૩૦
૭૩	૨૪	૩૦	૩૦
૭૪	૨૪	૩૦	૩૦
૭૫	૨૪	૩૦	૩૦
૭૬	૨૪	૩૦	૩૦
૭૭	૨૪	૩૦	૩૦
૭૮	૨૪	૩૦	૩૦
૭૯	૨૪	૩૦	૩૦
૮૦	૨૪	૩૦	૩૦
૮૧	૨૪	૩૦	૩૦
૮૨	૨૪	૩૦	૩૦
૮૩	૨૪	૩૦	૩૦
૮૪	૨૪	૩૦	૩૦
૮૫	૨૪	૩૦	૩૦
૮૬	૨૪	૩૦	૩૦
૮૭	૨૪	૩૦	૩૦
૮૮	૨૪	૩૦	૩૦
૮૯	૨૪	૩૦	૩૦
૯૦	૨૪	૩૦	૩૦
૯૧	૨૪	૩૦	૩૦
૯૨	૨૪	૩૦	૩૦
૯૩	૨૪	૩૦	૩૦
૯૪	૨૪	૩૦	૩૦
૯૫	૨૪	૩૦	૩૦
૯૬	૨૪	૩૦	૩૦
૯૭	૨૪	૩૦	૩૦
૯૮	૨૪	૩૦	૩૦
૯૯	૨૪	૩૦	૩૦
૧૦૦	૨૪	૩૦	૩૦

ધર્મપ્રાણ લોકશાહ*

યાને

કાન્તિનો યુગસૃષ્ટા.

કાન્તિ એટલે પરિવર્તન. સંસાર એટલે પરિવર્તનનું આશયસ્થાન. આથી કાન્તિ એ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી. પ્રતિષ્ઠા અને પ્રતિદેશમાં કાન્તિનું થક સમયની સાથે સાથે જ ફર્યા કરે છે. કદી એ થક સીધુયે ફરે છે અને કદી આડું ને ઉધુયે ફરે છે.

* [મંદિરમાર્ગો સાધુમાર્ગો કે દિગ્ગજર કાષ્ઠપણુ લોકશાહના નામ માત્રથી ન ચમકે. આજે બધે લોકશાહના અનુયાયીપણુનો સ્થાનકવારી સમાજે કોંટ્રાક્ટ લઈ લીધો હોય, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જેમ સત્યનો કોંટ્રાક્ટ હોતો નથી તેમ સત્યના શોધક કે પ્રરૂપકનો પણ કોંટ્રાક્ટ હોઈ શકેજ નહિ. તેમ દેવ પણ ઉપયુક્ત ન હોઈ શકે.

શ્રીમાન લોકશાહની સત્યાન્વેષકના અને તેમની ધર્મપ્રાણશક્તિ માત્ર ધર્મના અનુયાયીઓનીજ નહિ બલકે જે કોઈ સત્યમાં માને છે, સત્યપર પ્રતિબદ્ધ થવા ચાહે છે અને સત્યને પચાવવા માગે છે; તે સૌને મારે એકસરખાં ઉપયોગી છે. અને તેથીજ એ મહાપુરુષના જીવનમાં વ્યાપક બની ચલેલા ઉદારતા, નિરબીજના, સદિપ્ત્યના ઇત્યાદિ સદ્ગુણો જે દારા એ અદ્ભુત આત્માએ ધર્મક્ષેત્રમાં અપ્રતિમ કાન્તિ મચાવી આપ્યા બહુવર્ષ ઉપર લોકસ્થાણુની-દૃષ્ટિએ ઉપદાર કર્યો છે તેનું ઉદાન જીવન વધાર્યરે આલેખવાનું આ લેખમાળાનું ધ્યેય

ધાર્મિક ક્રાન્તિની વિચારણાની આ પ્રમાણે ઉપયોગિતા સેદ્ધ થતાંની સાથે એ ક્રાન્તિના ઉત્પાદકનાં જીવનપ્રશ્નો ઉકેલવાની ઉપયોગિતા પણ સહજ રીતે સિદ્ધ થાય છે. જ્યાં સુધી એ ક્રાન્તિકારના સિદ્ધાન્તોનું તાત્ત્વિક શોધન ન થાય ત્યાં સુધી માનવસમાજ એ ક્રાન્તિને ઝીલીએ ન શકે અને લાભ પણ ન લઈ શકે.

ક્રાન્તિકાર અને ક્રાન્તિ.

પ્રસ્તુત પ્રસંગે એક મહાન ક્રાન્તિકાર કે જેણે જૈન ધર્મનાં ઉદાર ઉદાર તત્ત્વો શોધી પ્રાચીન સુવર્ણને અર્વાચીન કસોટીએ ચડાવી આખાએ ભારતવર્ષમાં અપ્રતિમ અને વિલક્ષણ ક્રાન્તિ જન્માવી, ભારત અને ભારતની યહારના મધ્યમકાળ પછીના ક્રાન્તિકારોમાં ઉત્તમસ્થાન મેળવ્યું છે, તેમનાથી થયેલ ક્રાન્તિ વિષયક ગૂઢ તત્ત્વો વિચારવાનું ધ્યેય રાખી આ લેખનો પ્રારંભ કરવા ધાર્યો છે.

વર્તમાન યુગ સ્પષ્ટ ક્રાન્તિનો યુગ છે. ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક એમ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ક્રાન્તિનાં અવનવા આદર્શો આજે ઘડાઈ રહ્યા છે. ઈતર દેશોમાં તો આ ક્રાન્તિએ મિત્ર મિત્ર ક્ષેત્રોમાં રચનાત્મક સ્વરૂપ પણ પકડ્યું છે. આજે ભારત વર્ષમાં પણ ક્રાન્તિના અળતરાઓ ચાલે છે તો તેના પ્રસંગે એક ધર્મ-ક્રાન્તિકારનું જીવન-શોધન વિચારવું એ સાર્વદેશિક દષ્ટિએ પણ તેટલું જ ઉપયોગી અને આવશ્યક છે.

આટલું સમજી લીધા પછી એ ક્રાન્તિકારના સમયનું લોકમાનસ અને ક્રાન્તિનો પૂર્વ ઇતિહાસ પણ સંક્ષિપ્તરૂપમાં

સૌથી પ્રથમ જાણી દેવો જરૂરી છે, કે જે દ્વારા કાન્તિની આવશ્યકતા અને કાન્તિકારના જીવનની શક્તિનો પણ મંપૂર્ણ ખ્યાલ આપી શકે.

જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ અને વેદ ધર્મ એ ત્રણે ધર્મો ધાર્મિક કાન્તિનાં મુખ્ય સૂત્રધારો ■ અને ભારતવર્ષની પ્રજાનાં સંસ્કૃતિચક્ષુતરોમાં તે સૌનો ફાળો છે. ભારતવર્ષની પ્રાચીનતાથી માડીને આજ સુધી પણ તેનું અસ્તિત્વ છે. જ્યારે જ્યારે તેઓ નામસંદેહથી હલક્યા છે ત્યારે ત્યારે તેમાં વિકૃતિ આવી છે અને તે વિકૃતિનાં ખોખાંને દૂર કરવા માટેજ લિજ્જ લિજ્જ કાન્તિકારો જન્મ્યા છે, અને આચાર્ય ધર્મનું વાસ્તવિક રહસ્ય સમજાવી પ્રજાજનોને કલ્યાણનો રાજમાર્ગ સમજાવવા ખાતર તેમણે ખૂબ ફાળો આપ્યો છે પણ તે જૈનધર્મનો કાન્તિવાદ હો, વેદ ધર્મનો હો કે બૌદ્ધ ધર્મનો હો; સૌ કોઈનો અદ્યપ્રમાણમાં કે બહુ પ્રમાણમાં ફાળો તો અવશ્ય છે જ. પ્રસ્તુત કાન્તિકાર જૈન ધર્મના હોવાથી પ્રથમ જૈન ધર્મની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરીએ.

જૈન ધર્મના કાન્તિકાર

શ્રમણ બ્રાહ્મણ મહાવીર પછીના જૈન, બૌદ્ધ, વ્રાજ્ઞવ કાન્તિકારો પૈકી જો કોઈનું કાર્ય અદ્ભુત અને અનુકરણીય હોય તો એ આખાં ઇતિહાસમાં આ એકજ માત્ર પ્રસ્તુત પાત્ર ઓળખાય છે. પ્રસ્તુત કાન્તિકારનું નામ ધર્મપ્રાણ હોવા સાત્તે જૈન ધર્મમાં જન્મેલા અને જૈન સમાજના વર્ગથી ચાલી આવેલા દેહ માનસ વચ્ચે હિલચાલનાં તેણે પગપગી

જૈન ધર્મના અંતિમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યાંને બરાબર બે હજાર વર્ષ વીતી ગયાં ભગવાન મહાવારના કાન્તિકાળ પછી એ વચ્ચેના ગાળામાં કાન્તિનાં અનેક મોઝાંઓ આવી ગયાં અને વિવિધ પણ પામી ગયાં. એ બધામાં ભરતી આવી અને ઓટ પણ થઈ.

જૈન ધર્મ અને કાન્તિ

(૧) સૌથી પ્રથમ ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયની કાન્તિ ભગવાન મહાવીર પછીનો આ પહેલા સૈકા પછીનો જ કાળ. તે સમયે જન્મસ્વામીના નિર્વાણ પછી પહેલ મહા હુકાળ પછી જૈન શ્રમણવરોનું હુસ થયેલ જ્ઞાનનું પુનર્જીવન કરવા સારુ પટ્ટણામાં થયેલું સંઘમિલન ભગવાન મહાવીર પછી તો આ પહેલવહેલું જ હતું.

(૨) ત્યારબાદ વીર નિર્વાણ પછી પાંચમા અને છઠ્ઠા સૈકાની વચ્ચે મથુરામાં શાઓદ્ધાર થયો. શ્રી સ્કંદિલાયાર્ય અને શ્રી વશ્વસ્વામીની નિકટના સમયમાં ફરી હુકાળ પડવાથી શ્રમણસંઘની જ્ઞાનની થયેલી દુર્દશા મુધારવા માટેનો આ મુયોગ આગમોદ્ધારક કાન્તિનો બીજો અવસર.

વીરસંવત ૬૮૦ માં દેવર્ધિ ક્ષમાશ્રમણનાં નેતૃત્વ નીચે શ્રમણવરોનું સમ્મેલન વલ્લભીપુરમાં મળ્યું એ કાન્તિનું ત્રીજું મોઝું. આ પણ મહા હુકાળો પડીની સંઘની નવરચનાનો જ કાન્તિકાળ હતો. શાસની મુખપાડી હુપ્ત થયેલી પ્રવૃત્તિના

ઉદ્ધારનો આ પરિપાક વસંત ઋતુના ફાલ સમો આજે પણ
ઇતિહાસમાં નવ પલ્લવિત મહેકી રહ્યો છે

આ તો યદ્ય સંઘની દૃષ્ટિએ ક્રાન્તિની વિચારણા. હવે
વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ વિચારીયે.

સાહિત્યસર્જન અને જ્યોતિર્ધર

શાસ્ત્રોદ્ધારના કાળ પછી હવે વર્ણુવાતો આખો
ક્રાન્તિનો કાળ માત્ર સાહિત્યખગીયાના વિકાસનોજ
ફાલ છે. અને તે ક્રીતિનો કળશ લિન્ન લિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુ
ઓથી વિકસાવેલા સાહિત્યસર્જનના લિન્ન લિન્ન સપ્તાઓને
ફાળે સહજ રીતે વ્યક્તિગત વહેંચાઈ જાય છે.

આ આખોયે મધ્યમ યુગ આખાયે ભારતવર્ષનો વિદ્યા-
યુગ હતો. ભારતવર્ષના એ ત્રણે પ્રાચીન ધર્મોનાં આ યુગમાં
સાહિત્યક્ષેત્રો ખૂબ ખેડાયાં અને વિકસ્યાં. આ ક્રાન્તિ માત્ર
સાહિત્યવિષયક હોવાથી તે ક્રાન્તિને આપણે જ્યોતિ તરીકે
સ્થાન આપીશું તો તે વધારે મુઘટિત અને ઉચિત પણ ગણાયે.
પાંડેલા જ્યોતિર્ધર

જેન સાહિત્યના પ્રથમ જ્યોતિર્ધર તત્ત્વાર્થસૂત્રના
પ્રણેતા શ્રી ઉમાસ્વામિનાયક ઉચ્ચનાગરી શાખામાં વીર સંવત
૫૪૭ વિક્રમ અંબન ૭૭માં થયા.*

* જે કે એમનો ચોક્કસ કાલનિર્ણય યદ્ય ચક્ષો નથી
પણ તેમના તત્ત્વાર્થમય નામના પ્રથમી આ કાલનિર્ણય વધુ
સુમેળ આવે છે

તત્ત્વાર્થમયનું વાંચન કરનાં તેઓ પોને દિગ્ગજ આચાર્ય હતા
કે સંવત્સર તે કયું નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી. કારણ કે તે પ્રંયમ્

જૈન વાઙ્મયમાં સંસ્કૃત સાહિત્યનું પ્રથમ સર્જન અહીં-
 બીજ શરૂ થયું હોય તેમ જણાય છે. જૈન દર્શનમાં આજે
 વેદસાહિત્યની હરોળમાં અને અમુક વિષયોમાં તેથીયે આગળ
 વધેલું જો વિવિધ ભાષાનું સાહિત્ય ઉપલબ્ધ થયું હોય તો
 તે બીજ વાવનાર આ પુરુષજ આદિપ્રણેતા તરીકે ગણાવી
 શકાય. જૈન દર્શન તેમને જેટલું અસિનંદન આપે તેટલું
 ઓછું જ છે.

તેમના સ્વયંરચિત ગ્રંથોની સંખ્યા લગભગ ૫૦૦ની
 ગણાય છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રના નિરીક્ષણથી તેમની કૃતિઓ કેટલી
 સફળ છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે. સંસ્કૃત ભાષા-
 પરનો અસાધારણ કાબુ, સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ ચેત્તીમાં નિરૂપણ
 અને વિષયનું પ્રતિપાદન તેમની વિક્રાંત, મંથન અને શ્રુત-
 ભક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

એ બન્ને શાખાઓના સિદ્ધાંતોનો સમન્વય કરનાર સર્જન સાંપડે છે.
 બન્ને સંપ્રદાયોની માન્યતાને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં અવકાશ અપાયો છે.
 અને આથીજ તેઓ દ્વિગ્ગર સંપ્રદાયી હતા કે શ્વેતાંબર તે સંપ્રદાયમાં
 વિદ્વાનોનો ખૂબ મતભેદ છે.

આ જોનાં એ મુનિજ્ઞના સમયમાં જૈન શાસનના અવિભક્ત
 સમયમાં સિદ્ધાંતવિષયક મતભેદ તો દેવાય દશે, પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે તેની
 બે શાખાઓ તે વખતે ભિન્ન ભિન્ન વિભક્ત નહિ થઈ ગઈ હોય.

ઉપલબ્ધ ઇનિહાસ પ્રમાણે વીર સવન ૬૦૬માંજ દ્વિગ્ગર અને
 શ્વેતાંબરના સ્પષ્ટ ભેદો પડ્યા. એ ઉલ્લેખ મળે છે તે અપેક્ષાએ
 તેઓનો કાળ વીર સંવત ૫૪૭ હોય તે વધુ સુસંગત લાગે છે.

બીજા જ્યોતિર્ધર

વિધાવંતા જ્યોતિર્ધરોમાં બીજું સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું આવે છે. સમ્મતિતર્ક અને ન્યાયાવતારના મૂળ કર્તા શ્રીમાન પોતે જ હતા. તેમનો સમય વીર સંવતને છઠ્ઠો સૈકો અને વિક્રમના બીજા સૈકાનો પ્રારંભકાળ ગણાય છે.

જૈનદર્શન સાહિત્યમાં તર્કો અને ન્યાય શૈલીને જન્મ આપનાર ધુરંધર વિદ્વાનોમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું છે. તાર્કિક સાહિત્યનો વિકાસ અહીંથીજ શરૂ થયો છે. તેઓ માત્ર શુદ્ધ તાર્કિક જ ન હતા બલકે એક કાલીદાસ જેવા મહાકવિ અને સાથે સાથે સુધારાના હિમાયતી પણ હતા તે તેમના સાહિત્ય અભિવ્યક્તિમાં તરી રહેલી ભાવના પરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

તાર્કિક સાહિત્ય—અને દર્શનો

દર્શન સાહિત્યમાં તર્કનું સ્થાન નૈયાયિક નામના દર્શનની પછીથીજ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે તે નૈયાયિક દર્શનના પ્રણેતા મહર્ષિ ગાતમ સુનિ.

સાંખ્ય, યોગ, નૈયાયિક, વૈશેષિક, પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા ઇત્યાદિ દર્શનોનો ઉત્પત્તિકાળ વિક્રમના પ્રથમ અને બીજા સૈકા પછીજ થયો હોય તેમ અનુમાન થાય છે. મીમાંસક દર્શનના સંસ્કર્તા કુમારિલ ભટ્ટ તો સનેની આઠમી સદીના પૂર્વાર્ધમાંજ ઉત્પન્ન થયા છે. એટલે કે બીજા દર્શનો કરતાં બહુ જ અર્વાચીન છે. દર્શનકાળ પહેલા પ્રાચીન ત્રણ ધર્મો પંડોના દ્વિધર્મમાં ભિન્ન ભિન્ન મતવાદોનો દરો ખસી શરૂ થઈ મહિમનિકાયમાં બગવાન જુદા જુદા જીવનકાળમાં તે મત સંસ્થાપકોના પ્રવૃદ્ધ, કાલ્યાણ, સુખ, વેલ્લહી

પુત્ર, અન્નિત, કેશકંબલી વગેરે નામો મળી આવે છે. પરંતુ દર્શનોનો ઉલ્લેખ નથી. આ ચર્યો દર્શનોની ઉત્પત્તિ પણ આ સાહિત્યવાદના મધ્યમ યુગના પ્રારંભમાં જ થઈ હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

ત્રીજા જ્યોતિર્ધર

સાહિત્ય જ્યોતિર્ધરોમાં ત્રીજું સ્થાન શ્રી હરિભદ્ર-સૂરીશ્વરનું આવે છે. હરિભદ્ર નામના આચાર્યો તો ઘણા થયા છે પરંતુ પ્રસ્તુત આચાર્ય શુણ્ણ પરિભાણ અને સમય પરિ-ભાણમાં સૌથી પહેલાં છે. તેમનાં સાહિત્યની જ્યોતિમાં કાન્તિની અમતકારિતા નજરે પડે છે. પરંતુ તેમ છતાં કૌણ જાણે શાથી તેઓ એક મહાન શક્તિશાળી હોવા છતાં પોતાના દીર્ઘ જીવનકાળમાં પણ કાન્તિને માત્ર તેના સાહિત્યક્ષેત્રમાં જ વિકસિત કરી છે.

તેઓ વીર સંવત ૧૨૨૭ થી ૧૨૬૭ અને વિક્રમ સંવત ૭૫૭ થી ૮૨૭* માં થયા હતા. તેઓશ્રીએ નાના

---

* હરિભદ્રસૂરિ કાલનિર્ણયમાં પણ વિદ્વાનોનો મતભેદ છે. શ્વેતાંબર મુનિવરોની પદ્માવલિ પ્રમાણે આ આચાર્યનો સમય વિ. સં. ૫૮૫ એટલે કે મહાવીરના અગિયારમા સંક્રાન્તિ છે. આ કાલનિર્ણયનું પ્રમાણ પદ્મમન સૂરિએ પોતાના વિચારસાર પ્રકરણમાં આપેલા આ સ્તોકથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

વંચનણ । વગલી (લી) ણ

વિદમ । મૂળા (વા) । ડ (ઘ) ત્તિ બલ્લમિમો ।

હરિમણ્ણુરિ । મૂરો

ધમ્મરમો । દેડ । કુવલપદ્મ ॥

મોટા ૧૪૪૪ અથો રચ્યા હતા તેવી જોન પરંપરામાં કહેવત પ્રચલિત છે. તેટલી મોટી ગ્રંથસંખ્યા તદ્દરચિત હશે કે કેમ તે ભલે ચંકાસ્પદ હોય, પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે તેઓ તે કાળના એક મહાન ગ્રંથકાર હતા, અને તેમની સ્વકીય કૃતિનાં ૭૩ અથો તો ખાસ નામાંકિત રીતે પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેમની કૃતિમાં ન્યાય, યોગ, સાહિત્ય ઇત્યાદિ અનેક વિષયોનો સમાવેશ છે. સાહિત્યવિષયક કોર્ક-પણ વિષય એવો રહેતો નથી કે જે એમણે ન છેડ્યો હોય.

આગમોપરની ટીકાનો પ્રારંભ તેમનાજ શુભ હસ્તથી થયો હતો તેથી તે શ્રુતભક્તિનો પ્રથમ યથા પણ તેમનેજ ફાળે જાય છે.

વિશિષ્ટતા

તેમના સાહિત્યસર્જનમાં માત્ર પાંડિત્ય જ નહિ બલકે દૃઢ્યનું ઔદાર્ય પણ પહે પહે સાંપડે છે. આ ઉદારતા એ

અર્થાત્ “વિક્રમ સત્ ૫૮૫માં આયમેલા (દેવગત થએલા) ધર્મરત એવા શ્રી હરિભદ્ર રૂપ સૂર્ય (ભાઓને) મોક્ષ પથને આપે.”

આ ઐનિદાસિક ઉક્તિએ પદાવસિઓમાં ધણે રથળે દોવા છતાં તેમનાં સાદિત્ય, પરિગ્રિધિ અને સંયોગો પરથી આ કાલ નિર્નય જાન્ય માનુસ પડે છે અને તે જૂસને જન સાદિત્ય સરોપકના પ્રથમ અકમાં જ “હરિમદ્મુરિદા કાવનિર્ગય” એ નામના લેખાકમાં પદિનથી નિનવિત્યપ્તએ પ્રમ પુપુરસર સાંજીન કરી છે.

ઈ નિદામકાગે મનુ છે કે જગતન મદાતીરના નિર્વાજુને નેગમે સો નેન મર. જનનનનનન એ નેન સમગ્રને માટે કલિકાગ સમે:

તેમના જીવનની અપ્રતિમ વિશેષતા બતાવે છે. તેમનો આ શુભ આખાએ જૈન સાહિત્ય-સંસ્કર્તાઓમાં અદ્વિતીય સ્થાન લઈ લે છે. ભગવાન મહાવીરના આગમોમાં રહેલા ઉદાર અને અનુત્તર અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતને સર્વદર્શન સમન્વયના પ્રગટ સ્વરૂપમાં મૂકી શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરીશ્વરે ખરેખર જૈન શાસનની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. તે દૃષ્ટિબિન્દુએ તે મહાત્માને કોટિશઃ ધન્યવાદ આપ્યા વિના કયો ઉદાર વિદ્વાન રહી શકે! એ ઉદારતાને દાખવવા માટે તેમનો અંતઃસ્વતઃ પ્રમાણભૂત યથે તેમ ધારીને અહીં માત્ર એક જ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિચારોનું ઔદાર્ય

ચિત્રા તુ દેશનૈતેષાં સ્યાદ વિનેયાનુગુણ્યતઃ ।

યસ્માદેસે મહાત્માનો ભવવ્યાધિમિપરવરાઃ ॥

પતેષાં સર્વજ્ઞાનામ્ કપિલસુગતાદીનામ્ ॥

[તમે જે અહીં મહાત્મા કપિલ (સાંખ્ય), મહાત્મા જુહ (જોહ), મહાત્મા મહાવીર, મહાત્મા કણ્વાદ (વૈશેષિક), મહાત્મા ગૌતમ (નૈયાયિક) કે મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્ર (હિન્દુ)ના નામની ખાતર અને તેમના વચનના સમર્થન માટે લડવા લેગા થયા છો તે તમારો બ્યામોહ છે.] તેઓએ જે ‘આત્મા નિત્ય’ છે, ‘આત્મા અનિત્ય’ છે, ‘પરમેશ્વર કર્તાહર્તા છે’, એ પ્રકારની જુદી જુદી દેશનાઓ આપેલી છે તે બધી તે તે વિનેયો (શિષ્યો)ની અનુકૂળતા તરફ લક્ષ્ય રાખીને આપેલી છે. દારણ કે એ પુરુષો મહાત્માઓ-સર્વજ્ઞ હતા અને અંતર-રૂપ વ્યાધિને નાજુદ કરવા માટે ઉત્તમ વૈદ્ય સમાન હતા.

[યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય]

આ પરથી તેમના વિચારોમાં કેટલું વિશાળ આદર્શ છે કે જે બીજા આચાર્યોમાં યદ્યપિ લાગ્યેજ મગી આવશે તેનું માપ આવી રહે છે આ ઉપરાંત તેમના માનસમાં કાન્તિનો એક ફલ્ગુ છે જેને પ્રસ્તુત ચરિત્રનાયક શ્રીમાન લોકાશાહજ વિકસાવી શક્યા, વિસ્તારી શક્યા અને લગવાન મહાવીર પછી ધાર્મિક કાન્તિના ઉત્તરાધિકારી તરીકે જગમાં પ્રસિદ્ધ થયા—અવ્યક્ત રીતે ઉગી રહ્યો હતો તે ઉદ્ભવ પછી પ્રસ્તુત સ્થળે વિસાર્યા જેવો નથી ! તેનું અવતરણ આ પ્રમાણે છે

ચૈત્યવાસ અને ધર્મરોધિણ્ય પર તેમનો પ્રબળ રોષ

“આ લોકો ચૈત્યમાં અને મઠમાં રહે છે. પૂજા કરવાનો આરંભ કરે છે, ફળફૂલ અને સચિત્ત પાણીનો ઉપયોગ કરાવે છે, જિનમંદિર અને શાળા ચણાવે છે, પોતાની જાત માટે દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે, તીર્થના પંડયા લોકોની માફક અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે, પોતાના ભક્તોપર ભ્રૂતિ પણ નાખે છે, સુવિહિત સાધુઓ પોતાના ભક્તોને જવા દેતા નથી. (તેમ કરવાથી તેમની પોણ ખુફી થાય)

શુરુઓના દાદરથળોપર પીઠો ચણાવે છે. શાસનની પ્રભાવતાને નામે લડાસડી કરે છે, દોરાધાગા કરે છે, અને આ તીર્થકરનો વેશ પહેરે છે માટે વંદનીય છે ’ તેની દીકામાં તેઓશ્રી કહે છે કે ‘જો વાન ધિક્કાગને પાત્ર છે આ શિવગુણનો વાનનો પોકાર કેની પામે દરીએ ?’*

* મંત્રોત્તર પ્રકરણમાં જુદા વાઓ ઉલ્લેખ છે તેનાના કે મ વારે તે ગુણની અનુવદ અદી લીરા છે

સંબોધપ્રકરણ કે જે તેમની પોતાની કૃતિ છે, તેમાંનાં
 યે આપણે ઉપર જોઈ ગયા, અને તે પરથી એ સ્પષ્ટ
 કે તેઓ મૂર્તિવાદની વિકૃતિના પ્રબળ વિરોધક હતા.
 રખતના સાધુઓનું શૈથિલ્ય તેમના અંતકરણમાં ડંગતું હતું.

એક બાળુ ઈતર દર્શનો પ્રત્યેનું આટલું વિચાર ઔદાર્ય
 ૧ બીજી બાળુ ચૈત્યવાદને નામે વ્યાપી રહેલી ધર્માન્ધતા;
 તે ભગવાન મહાવીરના અહિંસા, સંયમ અને તપ એ
 યુ તત્ત્વોપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા લોકકલ્યાણકારી ધર્મના
 વ્યાલક નિર્ણયોની શિથિલતા પ્રત્યેનો શેષ એ બન્ને વૃત્તિઓ
 વા છતાં સમાજમાં તેઓ કશું પરિવર્તન કરી શક્યા નથી.
 મનો શેષ માત્ર તેમના શબ્દદેહમાંજ સમાપ્ત થાય છે.
 ચનાત્મક પ્રયાસ તેમણે કર્યો હોય તેવો ઉલ્લેખ નથી. આ
 ત્તુ તેમના જીવન શોધનમાં ખૂબજ વિચારણા માગે છે.

ધારક અને સાહિત્યકાર

સમાજ સામે સુધારક કહેવડાવવું તેમાં માત્ર બુદ્ધિ-
 યાતુર્ય સિવાય બીજી કશી આવશ્યકતા નથી. પરંતુ
 સુધારક તરીકે વર્તવામાં તો બુદ્ધિયાતુર્ય કરતાં સુધા-
 રકની નૈતિક હિંમત અને મનોબળની અતિ અતિ
 તીવ્ર કસોટી થાય છે. સમાજની રૂઢિઓ નાબુદ કર-
 વામાં સમાજની સામે થવું પડે છે. તેની સામે થવામાં જેટલા
 સામર્થ્યની અપેક્ષા છે તેટલીજ સહનશીલતાની પણ આવ-
 શ્યક્તા છે પોતાના માનવંતા સ્થાનને ગુમાવવું, સમાજનો
 તિરસ્કાર સહન કરવો. હજારો વિરોધકોની સામે શાન્ત અને
 સ્થિર પ્રગતિ કરી સત્યને બળવડું એ કાર્ય કરવામાં અસાધા-

રણ વ્યક્તિત્વ જોઈએ છે. સત્યની લગની, સત્ય ખાતર બલિદાન એ બધું તો કોઈ ક્રાંતિકારનું માનસજ કરી શકે. ક્રાંતિકાર સુધારક અને સાહિત્યકારના કાર્યક્ષેત્રનું મહાન તારતમ્ય વિચારવા જેવું છે.

એવા ક્રાંતિકારને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન કરવા માટેજ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીનું સમાજ સામે મૌન-આંખ મીંચામણું ન હોય ?

ક્રાંતિવિકાસનાં પ્રાથમિક કારણો

સમાજ સામે દેખાતું બંડ કરવામાં તેમની સૂરિસમ્રાટની પદવી ચાલી જતી હોય, અથવા ચૈત્યવાદના આત્મબ્રાહ્મના વાતાવરણ (વેદ ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ)માં બાપી રહેલી વહેમો રૂઢિઓથી દબાયેલા જૈનધર્માનુયાયીની રૂઢ શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેમની એકની શક્તિ અપર્યાપ્ત હોય, કાળ બળ અપેક્ષિત હોય વગેરે વગેરે કંઈક કારણો હોઈ શકે.

પરંતુ એવા સમર્થ આચાર્યની શક્તિ આગળ શંકા લાવવી તે પળ તેમના સામર્થ્યની અનલિપ્તતા બતાવવાના સાદમ જવું છે એટલે ભવિષ્યમાં જૈન ધર્મનો કોઈ ક્રાંતિકાર માર્ગિન દયુધર જન્મે અને ક્રાંતિનો યશ તેમને ફાળે જાય તેમ ધારીનેજ તેમણે મૌન મેળ્યું હોય એમજ કહી શકી આધ્યાત્મન લઈ લેવું એ વધારે ઉચિત લાગે છે

શાયા જ્યોતિર્નિરઃ

ગાંધીજી જ્યોતિર્નિરઃનાં એ મુ સ્થાન શ્રોમનન નમયં દાયકાનું આવે છે. તેઓ નિકમ સવન ૧૯૪૫ માં જન્મેલા, અને ૧૯૫૦ માં તેમને દેવચંદ્ર નામના જૈન સાધુ પાસે તેમના પર્વત્રેનો માતાએ નાંખી દીધા તેમનું મૃત્યુ નામ

યાંગદેવ હતું. તેમના ગુરુ દેવચંદ્રસુનિ લક્ષણશાસ્ત્રના વિશિષ્ટ અભ્યાસી હોઈ તેમણે આવા નાના બાળકને પોતાના પાસે રાખી તાત્કાલિક જ તેમને દીક્ષા આપી દીધેલી લાગે છે.*

એ હેમચંદ્રાચાર્ય જાતિના વણિક હોવા છતાં સરસ્વતીની ઉપાસનામાં તે બ્રાહ્મણ હતા. તેમણે વય વધતાંની સાથે જ્ઞાન વૃદ્ધિને પણ ખૂબ વિકસાવી હતી.

કુમારપાળ ચરિત્ર, શ્રી મહાવીરચરિત્ર, દ્વયાશ્રયકાવ્ય, સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ, અધ્યાત્મઉપનિષદ, યોગશાસ્ત્ર, અલંકાર ચૂડામણિ, છંદોતુશાસન, ત્રિષષ્ટિશ્લોકાકા પુરૂષ ચરિત્ર અને એવા અનેક ગ્રંથોમાં વ્યાકરણ, ન્યાય, કાવ્ય, કૌષ, ચારિત્ર, યોગ, સાહિત્ય, છંદ એમાંનો કોઈપણ વિષય તેમના સાહિત્યમાં ન છેડાયો હોય તેવું દેખાતું નથી. આ પરથી એમના પ્રગાઠ પાંડિત્યનો પરિચય થાય છે; અને સાથે સાથે તેમના જીવનમાં પાંડિત્ય ઉપરાંત તેમની કાર્યદક્ષતા પણ સાર્વત્રિક રીતે દૃષ્ટિ-ગોચર થયા વિના રહેતી નથી.

પાંડિત્યને લીધેજ તેઓ રાજસભામાં પ્રવેશ્યા; અને કાર્યદક્ષતાને લીધે ટક્યા અને આગળ વધ્યા. સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાંડિત્યને નાતે તેમને રાજપંડિત અને એવી એવી

---

* બાળદીક્ષાના હિમાયતી સાધુઓની જત્રીસીમાં આ ઉદાહરણ પહેલ વહેલુંજ નીકળે છે. પણ સાથે સાથે તેઓ તે બાળકની ચોખ્ખતા, તેમના ગુરુનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તે સમય અને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ તો બાલુએજ મૂકી દે છે. તેમણે હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનની બીજી અનેક બાજતો એવાનું જતું ન કરવું જોઈએ.

અનેક પદ્ધતિઓથી નવાજ્યા અને કુમારપાળે પોતાના વળ
તમાં પોતાના હિતનિમિત્ત ગણી તેમને પૂજ્યપાત્ર બનાવ્યા
રાજસભા પ્રવેશ પછી તેમણે જૈન શાસનનો પ્રશ્ન
ફેલાવ્યો છે. કેક મૂક પશુઓને બલીદાનોથી છોડાવી અમર
કર્યા છે, નિર્વાસનું ધન રાજ્યે ન ઝુંટવું, અતિ કરવેશ
ન રાખવા, પ્રજાવર્ગમાં દારૂની બદિ અટકાવવી, જુમારનું
વ્યસન પર રાજ્યનો કાળુ રખાવવો વગેરે વગેરે લોકહિતનું
કાર્યો પણ રાજ્યો પાસે કરાવ્યા છે.

કેક મંદિરોની જીર્ણોદ્ધાર અને સ્થાપનાઓ કરી છે,
(કહેવાય છે કે મંદિરોની સંખ્યા ૧૪૪૦ની છે) અને જો
જૈનાચાર્ય તરીકે સમર્થ રાજવીઓ પાસે માન મેળવી જૈન
શાસનને દીપાવ્યું છે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આ રીતે એક મહા પંડિત, ગ્રંથકાર
અને હાર્યદક્ષ તરીકે તે કાળના મહાપુરુષોમાં અમરસ્થાન
ધરાવે છે. પણ એમની જીવનસમીક્ષાથી એમ દેખાય છે
એમના જીવનમાં મુધારક શક્તિ કરતાં જ્ઞાન શક્તિએ
વિશેષ ધાર્યું છે. તેથી તેમને કાન્તિકાર ન કહી શકાય
પરંતુ એ વસ્તુ નિઃસંશય છે કે તેઓ એક સાહિત્ય દોષ
સમર્થ જ્યોતિર્ધર હતા.

હાર્ય સમીક્ષા

જનહિનાર્થે તેમણે જે જે કાર્ય કર્યા તે વિષે આ
કૃતિ દર્શાવતું નથી પરંતુ રાજ્યાધ્યક્ષ તરીકે તેમણે ૧૪૬૦ દેવ
બંધાવ્યા એ પહેલાં એત્યવાદની વિધિના વેગને હટાડવા
બદલે વધારાનું કાર્ય છે, અને તે કાર્ય ખટકે તેવું

ભગવાન મહાવીર પછી જૈનધર્મમાં ચૈત્યવાદ જુદાના
ત્યવાદ પછી શરૂ થયો છે, [તેનાં પ્રમાણો આગળ ટાંક્યાં છે.]
મને શરૂ થયેલો તે ચૈત્યવાદ ધીમે ધીમે વિકૃત થતો જાય
કે. અને શ્રી હરિભદ્ર સૂરીશ્વરના સમયમાં તે વિકારે સાધુ-
ઓના શૈથિલ્યવર્ધનમાં પણ ફાળો આપ્યો છે એમ તેના
શબ્દોથી સ્પષ્ટ થઈ રહે છે.

છતાંય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી જેવા આચાર્ય ચૈત્યવાદમાં
પ્રબળ શૈષ દાખવે છે તેજ વસ્તુનું, રાજ્યાશ્રય લઈ, શ્રી હેમ-
ચંદ્રાચાર્ય જેવા મહાન આચાર્ય સમર્થન કરે છે. તેના શબ્દ-
કોષમાં પણ ચૈત્યનો ત્રિનોકઃ-ત્રિનિવિઘ્નઃ એટલે કે ત્રિનગૃહ
અને ત્રિનભિઘ્ન એવો રૂઢ અર્થ નજરે પડે છે.

આવી રીતે નવમા સૈકામાં વિકૃત થયેલો ચૈત્યવાદ શ્રી
હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં તેથીયે વધુ વિકૃત થાય છે; આથી
ખીલે વધુ ખેદ થો હોઈ શકે !

અહિં એ વસ્તુ પણ કહી દેવી જોઈએ કે જો તેમણે
ધર્મ-કાન્તિના ક્ષેત્રમાં પગરણ માંડ્યા હોત તો કદાચ આટલી
ખ્યાતિ પામી શકત નહિ કે આટલું કાર્યપણું કરી શકત
નહિ એ ખરૂં. પરંતુ તેમ છતાં તેમની શક્તિ તે માર્ગે લાગી
ગઈ હોત તો તેઓ જૈન ધર્મમાં વધતી જતી વિકૃતિને વધા-
વાનાં નિમિત્તરૂપ ન જનતાં તેને દાખી શકત અને કંઈક
અંશે મુધારી પણ શકત. આ કાર્ય જૈનશાસ્ત્રના હિત માટે
વધુ આદરણીય અને આચરણીય હતું.

ધર્મવર્ગનાં શૈથિલ્ય અને ચૈત્યવાદની વિકૃતિ તરફ
તેમણે કેમ મોન સેવ્યું હશે તે તેમના જેવા સમર્થ પુરુષ

સામે એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. તેમ ન થવામાં કદાચ નીચેનાં કારણો હોઈ શકે.

કારણો

શંકરાચાર્યના કાળ પછી બ્રાહ્મણોની સત્તા ખૂબ બાધ થયેલી. બ્રાહ્મણવાદનું શ્રી શંકરાચાર્યના પ્રભાવથી ફરો એકદમ પુનરુત્થાન થયું. તેજ પ્રભાવની અસર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના કાળમાં પ્રબળ રીતે હોય; બીજા બાળુ શ્રી હરિમદ્ સૂરિજીને સંબોધ પ્રકરણમાં જે હૃદયવેદના પ્રકટ કરી છે તે પાશ્વ એમ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનસંઘશક્તિ ક્ષીણ થતી આવી હોય. વેદધર્મ અને બૌદ્ધધર્મના ચૈત્યવાદના આકર્ષણથી જૈનો તે તરફ ઢળી જતા હોય, તેને સ્થિર કરવા માટે થમણ સંઘને જે સંગઠન, જે ચારિત્રબળ જેટલા પ્રભાવમાં જોઈતાં હોય તે ન હોય હત્યાદિ. તે ગમે તે હો, પરંતુ આ વસ્તુ ફરો ચોક્કસ થાય છે કે કાળની પરિપક્વતા વિના કાર્ય થઈ શકે નથી. અને પૂર્ણ જીર્ણતા આત્મા વિના પુનરુદ્ધાર થઈ શકે નથી. અર્થ એ વિશ્વના અચળ કાયદાને ન્યાય આપવા માટે આમ હાં ન બન્યું હોય?

પાંચમા અધ્યોદય

જ્યોતિર્ધરોમાં પાંચમું સ્થાન શ્રી જિનચંદ્રાચાર્ય છે કે, જેઓ બહુવિધ અસાધ્ય દુઃખોને વીરમંવળ ૧૬૭૦ માં સ્થપાયેલા દુનો

આ આચાર્ય મદાન અમર્ય દુના. તેમના આદિ અને ખામ કરીને તેમના દુસ્તિહિત શ્રી અંધપટ્ટ (૩ મંદ પૂજ્ય મુરમિદ્દ છે તે) માં ચૈત્યવાદના વિચાર

અનેક પ્રહારો છે. જૈનત્યાગીવર્ગના શૈથિલ્ય પર તેમનો અપાર રોષ છે. જ્યાં અહિંસા, સંયમ અને તપ હોય ત્યાં જ જૈન ધર્મ હોય એમ કહી ચૈત્યવાસીઓની તેમણે ઝાટકણી કાઢી નાખી છે. પરંતુ તેમનો આ બળાપો પણ માત્ર શબ્દ દેહમાં જ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય તેમ લાગે છે. આ રીતે જૈન શાસનનો એ સડો-એ વિકાર ઠેઠ જાળુસ્વામીથી માંડીને શ્રીમાન લોંકાશાહના કાળસુધી પારંપર્યેણુ કેવો, કેટલા પ્રમાણમાં ને કેવી રીતે વધ્યેજ ગયો છે તે ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે.

સાહિત્ય ક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધરોમાં ઉપર વર્ણવેલાં પ્રસિદ્ધ નામો સિવાય પણ શીલાંકસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, દેવેન્દ્રાચાર્ય, વટગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, જિનવલ્લભસૂરિ, મેરુતુંગસૂરિ વગેરે અનેક નામો મળી આવે છે આવી રીતે દિગંબર સંપ્રદાયમાં પણ શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય, સમન્તભદ્ર, નેમિચંદ્ર, જિનસેન, અમિતગતિ, શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ, શ્રી અકલંકદેવ, શ્રી આશાધર વગેરે અનેક વિદ્વાનો થયા છે તેમણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને બહુ સુંદર રીતે વિકસાવ્યું છે.

દિગંબર જ્યોતિર્ધરોમાં સમન્તભદ્રાચાર્ય અને કુન્દકુન્દાચાર્ય અને અકલંકદેવના નામો ખૂબ ચેતનવંતા હતાં. વિક્રમ સંવત ૬૭૫ માં રાજા શિવકોટિને શૈવધર્મમાંથી જૈન ધર્મની દીક્ષા આપનાર શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્ય હતા. અને વિક્રમ સંવત ૭૫૭ માં બોદ્ધવાદીઓ પર વિજય મેળવી રાજા હિતશીતલેને જૈન ધર્મપ્રેમી બનાવનાર અકલંકદેવ હતા.

આમાંનાં ઘણાખરાએ સાહિત્યનાં ક્ષેત્ર ખેડ્યાં છે, તો ટાઈ રત્નપ્રસૂરિ જેવાએ ઘણા ક્ષત્રિયોને ઝોસા ગામમાં

લગવાન બુદ્ધ પણ તેમના સમસામયિક હોવાથી સફળ નીવડી શક્યા હતા.

લગવાન બુદ્ધનો મધ્યમવાદ લોકકલ્યાણમાં બહુ ઉપકારક થાય તે સ્વાભાવિક જ હતું. એ બૌદ્ધ ધર્મમાં લગવાન બુદ્ધના નિર્વાણ પછી ઘોડા સમય બાદ જે વિકારનો સડો થયો હતો તે સડાને જડમૂળથી નાશ કરી ફરી એકવાર બૌદ્ધ લિકખૂઓને પોતાના ધર્મ પર સ્થિર કરી અશોક મહારાજએ બૌદ્ધધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો. તેણે પોતાના પુત્ર અને બૌદ્ધલિક્ષુઓને ગ્રાકલી વિદેશમાં પણ બૌદ્ધધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કરાવ્યો. તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપે આજે પણ ટિબેટ, ચીન, જાપાન, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, સિંચેન વગેરે દેશોમાં વિકૃત છતાં બૌદ્ધધર્મનું અસ્તિત્વ છે.

બૌદ્ધધર્મમાં મૂર્તિવાદનો પણ કદાચ અહીંથી પ્રારંભ થયો હોય તેમ જણાય છે ઠેરઠેર સ્તુપો, નાલંદા, કાશી જેવાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોની વિદ્યાપીઠો, બૌદ્ધ લિકખૂઓની ગુફાઓ (કે જે આજે પણ તક્ષશિલા, અમંટા, ઇલિરા, તાંતેર એવાં એવાં પુષ્કળ સ્થળે) તેવી જ હાલતમાં દેખાય છે.

પરંતુ ભારત વર્ષમાં આખરે એ જ્યોતિ બુઝાર્ધ-એ ચિરાગ દાયમ જ્વલંત ન રહ્યો. એની લિકખૂસંસ્થા શિથિલ થતી ચાલી. વચ્ચે કેઈ અશોક જેવો સમર્થ ઉદ્ધારક પુરુષ ન પાડ્યો. જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ એ બન્નેની તુલના કરીએ તો ભારતવર્ષમાં જૈનધર્મના પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠા આગળ બૌદ્ધધર્મ પછાત જ રહ્યો અને ઘી સંકરાચાર્યના ઠાઠમ્મ સૌથી બારે એ બૌદ્ધધર્મને જ વેડવું પડ્યું. અને

આખરે એ જૌદ્ધર્મ લગવાન જુદની જન્મભૂમિ ભારત-
વર્ષમાં હતો ન હતો થઈ ગયો જૌદ્ધર્મમાં આવેલો એટ
ભારતવર્ષમાં તો આજ સુધી તેવાજ સ્વરૂપે ટકી રહી.

જૌદ્ધર્મનું આ એક સંક્ષિપ્ત ઐતિહાસિક ચિત્ર છે.

જૌદ્ધર્મની એ એટલે કેટલાક વિષયોમાં સમાન માન્ય-
તાવાળા જૈનધર્મ પર પણ પોતાની અસર ઓછી કરી નથી.
અને તે આપણે ઠેક શ્રી હરિભદ્રસૂરિના કાળ પહેલાંથી સ્પષ્ટ
જોના આવ્યા છીએ. એ નિકાર ગ્રાસ્ત્રો આવતો હતો તેવામાં
વળી શ્રીમાન શંકરાચાર્યના વળતમાં [કે જે ઇતિહાસ
પાછળ આવશે] એક તરફથી જૈન ધર્મના સાધુઓનું શૈથિલ્ય
અને બીજી તરફથી વૈષ્ણવ અને શૈવ સંપ્રદાયોના ત્રાસ જૈન-
ધર્મની કમોટી કરી રહ્યો હતો તેવાજ સમયમાં શ્રી હેમચં-
દ્રાચાર્યનું આગમન થયું હતું.

શ્રી જમવદાચાર્ય જૌદ્ધર્મના જયગિદ્ધ અને કુમારપાજની
પ્રગણના મેળાવી જૈન ગ્રામજની સેવા ખાતરના નેચાન થાય
છે, અને કેટલુંક પોતાના જીવન નાના પ્રગણના કાર્ય કરે
છે; પરંતુ તેમ કદાચ જન મૈથિલ્યને નાશ કરી ગયા હશે
(જે આપણે આગળ જોઈએ) આ હવે જ્યારે નાશ થયો
ધર્મના પ્રગણના મેળા જેમ દિવસ થાય છે અને જૈન
જૈન મેળાને પણ જોઈએ જોઈએ આ નાના મેળા નાના
અને વિદ્યુત મિલનિને પ્રગણના આગમન થાય છે
જે જે જે મેળાને જીવન પામી પામી છે- આ પામી
પામી છે. જૈન મેળાને મેળાને કાળીનું જીવન પામી

વેદધર્મ અને ક્રાન્તિ

હિન્દુ ધર્મમાં પૂર્વકાળથી માંડીને આજ સુધીમાં દેશ, કાળ, લોકમાનસ અને પરિસ્થિતિને અંગે લિન્ન-લિન્ન કાર્યક્ષેત્રમાં લિન્નલિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુઓથી ક્રાન્તિ વિકસી છે, જૈન ધર્મના મધ્યમ યુગનું જે ચિત્ર આપણે આગળ જોઈ ગયા તેજ રીતે વેદધર્મના મધ્યમયુગ પણ ખરેખર વિદ્યાયુગ છે. મધ્યમયુગના પ્રારંભમાં હિન્દુ ધર્મના એ મહાન પ્રવાહમાંથી ઝીણી છતાં સ્વચ્છ, લિન્ન છતાં એક જ મહાસમુદ્રને પથે જનારી પૃથક્ પૃથક્ નિર્ઝરણીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. તેને દર્શનો તરીકે આપણે ઓળખી શકીશું.

દર્શનોનું મંતવ્ય

હરિભદ્રસૂરિના યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં આવેલા ચિત્રાનુ।દેશનૈવેયમ્ (કે જેનો સવિસ્તર અર્થ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ) પ્રમાણે એ બધાં દર્શનોનો ઉત્તુ અને દર્શનકારોનું મંતવ્ય ખરેખર શુભ હતાં તે આપણે જાણી શક્યા છીએ.

જો કે આ બધાં દર્શનોના તત્ત્વવિધાનોમાં અંતર છે ખરૂં અને તેથી તત્ત્વના ઊડાણમાં નહિ જનારા પંડિત મૂર્ખો ખૂબ લડ્યા છે અને હજુએ લડે છે. એ વાત સાવ સાચી છે. પરંતુ તેનું કારણ એ લડનારની મૂર્ખતા સિવાય બીજું હજુ નથી. દર્શનના સંસ્થાપકો તો મહાન તત્ત્વજ્ઞ, બુદ્ધિમાન અને લોકકલ્યાણના ઈચ્છુક હતા. અને તેથીજ એક પક્ષા મુધારક તરીકે તેમણે તે કાળ, પરિસ્થિતિ અને સંયોગો

ભેદને લોકોને સન્માર્ગે વળાવવા માટેજ તે તે સિદ્ધિ
રજી કર્યા હતા.

દર્શનકારોનો હેતુ

પોતાની ખૂબ કે પ્રતિષ્ઠાને તે મહાપુરુષોને લગી
પણ લોભ હોય તેમ માની શકાતું નથી. તેમ પોતાનો મન
સ્થાપવાની પણ વાસના હોય તેવું દેખાતું નથી. દરેક મહા
પુરુષો કેવળ લોકકંટ્યાણના ઇચ્છુક હોય છે. અને તેથી મુખ્ય
રક તરીકેનું કાર્ય કરવામાં તેમને ખૂબ લેકવું પડે છે. જો
તેજ કાર્ય તેઓ હાથપર ધરવાની પોતાની દેશ સમજે છે
અને તે જાળવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઓછો વા
લોગ આપી જાય છે. આ રીતે જ દર્શનોની ઉત્પત્તિ છે
કે તેઓનાં સિદ્ધાંતમાં ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ લેઈ પણ દેખાય
જાય. પરંતુ તે લેઈ માત્ર તેને અધરપરાધી અનુમતિ
નેના અનુયાયીએ નક્કર ઉપમા કરી લીધેલો હોય છે. એ
તેના દોષપાત્ર એ તં તે દર્શનના પ્રતિપાદકોને ગણ્યા
સાવ અમૃત્ય અને અણુદાન્યતું છે

આ બધાં દર્શનો એકી ગાથે જન્મ્યા નથી. પરંતુ
તેમ જેમ તેની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમ તેમ
અસ્મિત્તમા આવ્યા છે. મગ્યા જન્મવાનનીલ દોષાથી તે
જન્મના જેમ જોઈ શકેલાં વાસ્તવ આપે છે તેમ
વિદ્યાર્થ મૂળ વર્તમાન દોષાથી તેના મૂળ અવસ્થાને પણ
દોષવા માટે તેના દર્શકોના પાંચાત્રન મનુષ્ય તેમ
અને એ ન દોષ તેમ જ મૂળ દોષ પેલી જગત કાન્ત ક
પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે. અનુભવ દોષ છે જ્યાં મૂળી

દોરનાર સમર્થ નેતા હોય છે ત્યાં સુધી તે પ્રવાહ સીધે પંથે એટલે કે વિકાસની વાટે ગતિ કરે છે; પરંતુ જ્યારે તેવા સમર્થ નેતાની ખોટ પડે છે ત્યારે તેમાં દિવસે દિવસે વિકૃતિ વધતી જાય છે.

દર્શનકાળ પછી

દર્શનકાળ પછી મતોનો કાળ આવે છે. આ કાળ વેદ ધર્મની છિન્નલિન્નતાનો દુઃખદ કાળ હતો. કાપાલિક, ક્ષપણિક, શાકત, સૌરમત એવા એવા અનેક પાખંડી મતો નીકળી પડ્યા હતા અને ધર્મને નામે કેવળ અધર્માચારનાં વૃક્ષ ભારતવર્ષના હિન્દુ ધર્મમાં ઊગવા માંડ્યાં હતાં.

તેવામાં પૂર્વમીમાંસાના પ્રભાવક ક્રુમારિલ ભટ્ટ પછી થોડાક જ સમય બાદ એક ભટ્ટપાદ કરીને ઠાણ પ્રતિભા-સમ્પન્ન પુરુષ યર્ષ ગયા. એમણે વેદધર્મના વિકાર સામે પ્રજાજ બંડ જગાવી વેદધર્મની વિકૃત થયેલી કર્મકાંડની ક્રિયામાં સુધાર આણ્યો છે. અને વિદર્ભ દેશના સુધન્વા ગામના મહારાજને પોતાની જ્ઞાનશક્તિથી વશ કરી મત અને પંથો સામે જુબેશ ઉઠાવી છે. સેંકડો બોદ્ધોને વાદથી પરાજિત દીધા છે અને કેટલાકને તો પંચત્વ સુદ્ધાં પમાડ્યા છે.

કીમાન શંકરાચાર્ય

આવ શંકરાચાર્યના કાળનિર્ણય સંબંધમાં હમ્મુએ મતભેદ તેવો ને તેવો પ્રવર્તે છે. નિર્ણયાત્મક યર્ષ શકતું નથી પરંતુ સંયોગેનાં જલાજલનો તોડ કાઢી પાશ્વત્ય વિદ્વા-નોએ તેઓનો જન્મસમય વિ. સં. ૮૪૫ નો નક્કી કર્યો છે.

તેઓની જન્મભૂમિ મલબાર તરફના કેરલ દેશ
કાલપી ગામ તેમના પિતાનું નામ શિવશુર અને માતાનું
નામ સતી.

તેમના માતાપિતાના સદ્ગુણો ખરેખર 'યયાનામ કણ્ણુ' જે
જ હતા. તેમના પિતા એક ઉચ્ચ કોટિના ધર્મસંસ્કારી
હોવા ઉપરાંત મહાજ્ઞાની હતા. અને શિવના પરમ ભક્ત
હતા. ઘણી મોટી વયે તે દમ્પતીના ગાર્હસ્થ્ય જીવનના કાળે
સ્વરૂપે શ્રીમાન શંકરાચાર્યનો જન્મ થયો હતો.

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય જાત્યવયથી જ બૃહસ્પતિ સંપ્રદાય
હતા તેમનું ભવ્ય લક્ષાટ તેમની સમર્થ પ્રતિભાને સૂચવ
હતું તેમની આખોમાં વિશ્વને આંજી નાખે તેવું કંઈ
તેજ હતું.

ફક્ત સમયમાં તે એક સમર્થ વિદ્વાન તરીકે મરુતું
તેમણે પ્રજ્ઞાચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ લેવા જ નોંધ્યો
વૈદિક રીતિ આદિ મદાન વિવેક ઉડાગ્યો અને પોતા
જીવનકાર્યમાં નૈમિક પ્રજ્ઞાચર્યાના પ્રભાવે જનતાને પ્રેરે ન
થતા કદુગાવી નૈમિક પ્રજ્ઞાચર્યા અમાધ્ય નથી તે સ્પષ્ટ
પૂરતું તેનું ચિન્તન તુલ્ય ચિત્ર કંઈ નિદામતા પૃષ્ઠમાં આજ
સમયે નથી હોતું.

જન્મવયથી જાતિને કેવળ ને જાતિ નો નમન. દેશને
સંપાદિત જાતુ નથી. આજે જાતિને જાતુ નમન નહીં. આજે
એક અજ્ઞાત કાળે મળેલી જાતિ જાતુ ખેલેલા. આજે
કે કે જાતિ મહાપુરુષના જીવનના રસા નહીં. આજે જાતિ
જાતુ ને જાતિને જાતિ. આજે જાતિ ને જાતિ.

મહાસુતતાઓ, અતિથયોક્તિઓ અને સાંપ્રદાયિકતાઓ ભરી છે કે તેમાંનું સત્ય શોધવું એ વિચારક માટે મહા મુંઝવણનો પ્રશ્ન થઈ પડે છે.

મધ્યાવાર્ય નામના અદ્વૈત મતના પ્રતિપાદક આચાર્ય શ્રીમાન શંકરાચાર્યના જીવનચરિત્ર રૂપે ‘સક્ષેપ શંકરજય’ નામનો પદ્યાત્મક ગ્રંથ લખ્યો છે જે કે તે કાવ્ય અને ભાષાની દૃષ્ટિથી તો ઉત્તમજ છે પરંતુ તેવા આચાર્યનું આ કાવ્ય પણ તેવા દોષોથી વંચિત રહ્યું નથી.

કાન્તિકાર શંકરાચાર્ય

ખરી રીતે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના સ્વતંત્ર ગ્રંથોપરથી જણાય છે કે તેઓ એક પ્રબળ કાન્તિકારી પુરુષ હતા. તેમના પ્રત્યેક વાક્યોમાં કાન્તિની છાયા તરવરી રહે છે. તેમણે વેદાંતને આધ્યાત્મિક કસોટીથી ખૂબ ઠરચું છે. અને કર્મકાંડની શુદ્ધિની સાથે જ્ઞાનની પરમ આવશ્યકતા પણ સમજાવી છે.

ઘડન્તુ શાસ્ત્રાણિ યજન્તુ દેવાન્ ।

કુર્યન્તુ કર્માણિ યજન્તુ દેવતા ॥

આત્મૈષ્ય યોગેન વિના ન મુક્તિ ।

ન સિષ્યતિ બ્રહ્મ શતાંતરેઽપિ ॥ (વિવેકચૂડામણિ)

શાસ્ત્રોનાં ઉચ્ચારણ કર્યા કરો કે દેવોને બાદ્ય વદ્ય દરો, સમજણ વિદ્વણો જડક્રિયાઓ કર્યા કરો, કિંવા ભલે દેવોની પૂજા દરો, દર્શુ વળવાનું નથી જ્યાં મુધી એક આત્માની જોગણાણ ન થાય ત્યાં મુધી હજારો જન્મોમાંતરે પણ મુક્તિ યવની નથી માટે આત્મભાનની જિજ્ઞાસા દરો.

નાદ અને ચર્ચાઓ કરવાનું તે ચૂક્યા નથી. જૈમિનિસ્મરિના
મુક્ત મંદનમિશ્ર અને શંકરાચાર્યજીનો સંવાદ લગભગ
વિખ્યાત છે. કેરલનો રાજગેખર અને વિદર્ભનો સુધન્વા
મને રાજ્યો આદ્ય શંકરાચાર્યના શિષ્ય હતા. દાપાલિક
મતોનું ખંડન કરવામાં તેમની જળ્જળર સહાય તેમને
ઠારી નીવડી હતી.

આ રીતે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદક આદ્ય શંકરાચાર્યનો
૧ વેદધર્મની મહાન ક્રાન્તિનો કાળ હતો અને પ્રાણલુધર્મની
કૃતિને સુધારવાના પ્રયાસમાં તેમનો જળ્જળર કાળો છે એમ
દ્યા સિવાય રહી શકાતું નથી.

કેટલાક કહે છે તેવા તેઓ પિતંગવાદી નહિ પણ એક
માયા ધર્મસુધારક અને પ્રતિભાપૂર્ણ વિદ્વાન હતા.

શંકરાચાર્ય પછી

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય પછી દેખ્યુવમતમાં દક્ષિણ ભારતમાં
શ્રીરંગ ગામમાં રામાનુજ નામે એક સમર્થ આચાર્ય થઈ
ગયા છે. તેમનો સમય વિ. સં. ૧૧૦૭ થી ૧૧૬૪ નો છે.
તેમણે દેખ્યુવ ધર્મને મહાલાભ્યો છે.

આવાજ સમયમાં કલચુરિના મહારાજ વિજયલના ળસવ
નામના પ્રાણણે વિ. સં. ૧૨૧૩-૧૨૨૬માં શૈવ ધર્મમાં એક
લૈંગાયન નામના નવા મતની સ્થાપના કરી છે. આ લૈંગાયતી-
ઓએ (૬ જેઓ વીર શૈવના નામે ઓળખાતા; તેઓએ) જૈન
ધર્મના અનુયાયીઓને શૈવમતમાં લેળવવા માટે ખૂબ સત્તાવ્યા
પે, રીતગવ્યા છે.

આ રીતે હેમચંદ્રાચાર્ય પછીનો અને પૂર્વનો
વૈષ્ણવ અને શૈવપંથની જોડખાલાનો કાળ હતો. તેમાં જોડ
સૌથી ભારે સહેલું પડ્યું છે અને તે ૧૩મા સદામ
આખાએ ભારતવર્ષમાંથી સાવ નષ્ટપ્રાય થઈ ગયો છે.
જેન ધર્મને પણ કંઈ જોડું વેઠવું પડ્યું નથી. [છી હે
દ્રાચાર્યના જીવન કાળમાં કાન્તિની વ્યાપકતા ન થવાનું
મુખ્ય કારણ છે.]

જ્યાં મહારાજાઓના જોડાં નીચે ધર્મજનુનથી
ધર્મેને છોડીક અન્યાય જ કરાતો હોય ત્યાં બીજી આ
રાખી શકાય? પરંતુ આવી કપરી કસોટીમાંથી પણ
ધર્મ પસાર થઈ શક્યો હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ
મોલિકામાં જોડેલી અનેકાંગતા, અહિંસા અને
વ્યાપકતા જ છે.

વૈષ્ણવ ન પ્રદાયના રામાનુજ આચાર્ય પછી બીજા
મહાઆચાર્ય જેનું અપરનામ આનંદ તીર્થ અધના વિદ્ય
પત્ર છે, તે ૧૨૫૬-૧૩૩૫મા થયા નંગદે ઉપર
પ્રતિપાદન કર્યું

આમજે જ કાંતિન ગ કરાગાયના 'જય' મોડીપદ
મય લખેલી છે અને ના નિવાય પાડી નિદાન ના ના, કાંતિન
પાડી, પ્રકાશીના, રાત્રાન-રાત્રિના ના ના, ના ના
પિ, ના ના કાંતિન, માંત્રાન, ન્યાયના ના ના
પા ના માંત્રાન ના ના ના ના, ના ના ના ના ના
ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના

આંતરે ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના ના

૧૧. છતાં તેમણે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદન પછી વિકૃતિ
એકાંતતા ન રહેવા દેતાં દ્વૈતમતનું પણ ભિન્ન દૃષ્ટિબિંદુથી
પાદન કર્યું છે.

ત્યારબાદ ખેલારી જીવિતમાં વસતા નિમ્બ નામની
જુ જાતિમાં જન્મેલા નિબાર્ક નામના આચાર્યે વિ. સં.
૧૩ માં સૈકામાં લેદાલેદ વાદનો પ્રચાર કર્યો છે.

અને ત્યારબાદ તેલંગ પ્રદેશમાં વલ્લભાચાર્ય કે જે વિ.
૧૫૩૬ થી ૧૫૭૮માં ચયા. તેમણે શુદ્ધાદ્વૈતના સિદ્ધાંતનું
તેપાદન કર્યું છે. આ અંતના ચારિત્ર નાયકના આ આચાર્ય
શ્રીરૂપ હતા. તેઓએ કાન્તિકાર લોકાચાર્યની કાન્તિમાંથી
નસીપૂજા એ મૂર્તિપૂજાથી શ્રેષ્ઠ છે એ જાતનો દ્વેષગો
ધો છે અને તે દ્વારા વૈદિક ધર્મમાં પણ તેનો પ્રકાશ
કર્યો છે.

આ સિવાય વેદધર્મમાં શ્રી શંકરાચાર્યના ગુરુ
ગોવિંદાચાર્ય અને શિષ્ય સુરેશ્વરાચાર્ય, ઉન્વટાદિ વેદ
ભાષ્યકારો પાશુપત ધર્મના હલયુગના આદ્ય શિવાચાર્ય
બકુલીશ, તેના અનુયાયી ભાસર્વજ વગેરે જ્યોતિર્ધરો થયા
છે. તેમણે સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રો ખેડ્યાં છે.

ભક્તિ યુગ

હિન્દુ ધર્મના આ મધ્યમ યુગ પછી અર્વાચીન યુગમાં
ભક્તિ મહાત્મ્યનો ફાલ વિકસે છે. જડક્રિયા અને શુષ્કજ્ઞાન
બન્નેનો પરિહાર થાય છે.

દ્બીર, દાદુ, નાનક વગેરે મહાપુરુષો એ ભક્તિયુગના
મધ્યસ્થો છે.

બંગાળી આચાર્ય ચૈતન્યદેવ કે જેઓ વિ. સં. ૧૫૪૨-૧૬૧૦ માં થઈ ગયા છે તેઓનો પણ આ લક્ષિયુગમાં જન્મર ફાળો છે.

આ રીતે આપણા ચારિત્રનાયક શ્રીમાન લોંકાશાહ કાળ મુખીનો એ વેદધર્મનો પણ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૂરો થાય છે.

કાન્તિની સમીક્ષા અને લોંકાશાહ

આવી રીતે હિન્દના ત્રણ મુખ્ય અને મહાન ધર્મો-વેદધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મમાં કાન્તિની અનેક ચિત્રગારીઓ આવી અને જુગાઈ ગઈ. એ ચિત્રગારીના ચિત્રો જાણેલા ન રહ્યા. કારણકે એ મધ્ય યુગની કાન્તિઓ પાશ્ચાત્યના પરિવર્તન હતા, વિવરણાદની અપાત્રપી હોવાનું નહોતું કદાચ મનામદ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય હતું એ લક્ષ્યને જ માનનિક દિશા હતી, વૈર હતાં; હુકમો ધર્મને નહોતાં જાણતા હતા પણ હિન્દને માટે પંદરમો મોટો મુશ્કેલી હતી. પદાભિનના ત્રણ પ્રકારને ત્રાદિ ત્રાદિ પાકાર તો રહ્યાં. ધાર્મિક જનુને નિરોધવાનું ધાર્મિક સ્વરૂપ પકડવું હતું. ૧૫૪૨-૧૬૧૦ નાં મહા દિગ્ગંચા યુદ્ધમાં ધર્મના કોરોડો પાડવામાં આવ્યા હતા. આવી તમામ પાત્રોનાં મરણોને જોઈને જનતામાં અત્યંત દુઃખ અને તરસાવાનું જોવા મળતું હતું. આવી સ્થિતિમાં જ કાન્તિની રચના થઈ.

દૂગ અને શીલથી ઉચ્ચ ગણાતા એક જ્ઞાનદાન કુટુંબમાં
 જૈન સમાજનો એ માર્ટિન દ્યુધર જર્મનીના ધર્મ ક્રાન્તિકાર
 તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા માર્ટિન દ્યુધર પહેલાં ૫૦ વર્ષે જન્મ્યો.
 તેની ક્રાન્તિનાં આંદોલનોએ જાણે કાં એ જર્મનીના માર્ટિન
 દ્યુધરને જન્મ આપ્યો હોયની! એટલું જ નહિ જલ્દે ભારત-
 વર્ષમાં પણ ત્યાર પછી અનેક ક્રાન્તિકારો જન્માવ્યા. આ રીતે
 અર્વાચીન યુગના ઇતિહાસમાં પ્રથમ ક્રાન્તિકાર તરીકેનું પ્રથમ
 માન છતી જનાર એ વીર લોકાચાર્ય ખરેખર આખાં લોક-
 માનસને દોરનાર સાચો લોકાચાર્ય એટલે કે લોકસાધુ-
 લોકનેતા પાક્યો છે.

જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં પણ તેની ક્રાન્તિ ખરેખર
 અદ્વિતીય, અપ્રતિમ અને અદ્ભુત છે. આ ક્રાન્તિની દિશા
 પણ સાદી અને સરલ છતાં પ્રભાવશાળી અને તેજોમય છે.
 લોકાચાર્યનું કાર્ય ધીમું છતાં પુષ્ટ અને જગવત્તર છે. તેના
 જીવનમાં ખરેખર હુંદકવૃત્તિ એટલે કે સત્ય શોધકતાના હરેક
 પ્રસંગે પગલે પગલે દર્શન થાય છે. આ વખતે જૈનત્વનું એ
 નિગૂઢ અને પરમ સત્ય લગવાન મહાવીર પછી બરાબર
 ૨૦૦૦ વર્ષ પોતાની ઉપરના છર્ણુ અને મલિન થયેલાં ખોખાને
 ઉગારી તદ્દન વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં ઝગહળી ઉઠે છે. કેવી એ
 અપૂર્વ પગ! ધન્ય હો એ વિજેતાને !

પ્રજાગ રૂઢિ અને પ્રજાગ સત્તાચાહીથી દેવાઈ ગયેલી
 જનતા સમક્ષ એ પરમ સત્યને ચચાર્ય રૂપમાં પ્રગટ કરતાં
 તેને દેટલું શોષણું પડ્યું હશે એ બ્યારે દેખના કરીએ છીએ
 ત્યારે ખરેખર તેમની અડગતા, ધૈર્ય, સત્યનિષ્ઠા, શાસન-

મહાવીર અને લોંકાશાહ

ગળ ધપતાં શ્રી લોંકાશાહના જીવનથી ભેઈ થઈ શું
 ગવાન મહાવીરનો એક સાચો અનુયાયી અને ભક્ત
 જે શાસનના એ સંસ્થાપક, જૈન ધર્મોદ્ધારક પરમ
 ગવાન મહાવીરની ભક્તિ માત્ર તેમની પૂજા કરીને
 ગાઈને સમાપ્ત કરી નથી. તેણે તો એ લોકકલ્યા-
 રમનાયક, પતિતોને પાવન કરનાર, ભૂલેલાના ભોમિયા
 ભગવાન મહાવીરના સત્યને શોધવા માટે તેમના
 દિત સૂત્રરત્નાકરમાં જીવન સમર્પી શોધન કર્યું છે અને
 વાહીરોને શોધીને એ પ્રકાશ ફેંકી ફેંકી, જનતાને
 ધર્મનો શાહ સ્પષ્ટ રાશન કર્યો છે.

ભગવાન મહાવીર પછી ૨૦૦૦ વર્ષ વીત્યાંનો એ પ્રભા-
 કે જેના પ્રાદુર્ભાવથી વરસો ઘણાં સુપુત્ર થયેલી અને
 રમાં અહીં તહીં ગોથા ખાતી એ જૈન જનતા ફરી
 તાર જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. એ દશ્ય કેવું ભવ્ય
 દિવ્ય હશે! હજારો વર્ષની ઝંખના પછી જે કાન્તિ ફરી
 સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તે ઝીલનારનો આહ્વાદ પણ કેવો
 સુખમ હશે! તે અત્યારે કલ્પનાનો વિષય હોવા છતાં બહુ
 સાત્કાર ન થતો હોય તેમ કાન્તિની નવચેતના જગાડે છે.
 કાન્તિના ડુંઢકો ૧-શોધકો અને પિપામુઓ! ચાલો એ
 નિર્દારના જીવનપથમાં પગરણ મંડીએ.

લોંકાશાહનું બાલજીવન

દિલ્હીનો સલ્તનત નીચે આવેલા એ અમદાવાદમાં તે
 નાનું સુગાનુ સામાન્ય હતું. મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા

યર્થ તેમના પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને સાથે સાથે એમ પણ હવે તો સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે કે જે કાર્ય શાસનની વિરલ વ્યક્તિઓના અથાગ પ્રયાસ છતાં ન બન્યું તે તેમણે તુરત જ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું.

આ પરથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમનો આ પ્રયત્ન આ જન્મનો જ નહિ પરંતુ અનેક જન્મનો હોવો જોઈએ આ ક્યો એક જનશાસ્ત્રનો નીચેનો ઉલ્લેખ તે માન્યતાનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ આપી રહ્યો છે.

“કહેવાય છે કે, મહાવીર દેવને વાંદવા આવેલા શકેને એક વાર પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે ભગવાન! આપનો જન્મ નક્ષત્રે ભસ્મગ્રહ ત્રીસમે ૨૦૦૦ વરસની સ્થિતિનો બેઠો છે તે શું સૂચવે છે?’ ભગવાને ખુલાસો કર્યો કે “૨૦૦૦ વરસ મુખી શ્રમણ-નિર્ઘય-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાની ઉદય પૂર્ણ નહિ થયે, એ ભસ્મગ્રહ ઉતર્યા પછી ધર્મ પાછો જગતી હોયે અને પૂજના યોગ્ય પુરૂષો પૂજાસરકાર પામશે.”

આ બલિષ્ઠ કથન અક્ષરસઃ ખરું પડતું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કાળ કે મહાવીર નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમ ૧૫૧૧ આદ્યે અને વિક્રમના સવત ૧૫૩૧માં હોંકાયાએ જન્મ રામના નરવાનું પ્રેરણન કર્યું. મનસબકે ૨૦૦૧ વર્ષે નીરજ્યો અને નીરજ્યો નેવોજ ચોતરફ ફેલાયે અને નીરજા ન્યંગે ન્યંગે પૂજવા લાગ્યા. આ જોતા ભગવાનના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વ (જાણના નાથનાથા)

ભગવાન મહાવીર અને લોંકાશાહ

આગળ ધપતાં શ્રી લોંકાશાહના જીવનથી જોઈ શકીશું તે ભગવાન મહાવીરનો એક સાચો અનુયાયી અને ભક્ત હતો. તેણે શાસનના એ સંસ્થાપક, જૈન ધર્મોદ્ધારક પરમ પિતા ભગવાન મહાવીરની ભક્તિ માત્ર તેમની પૂજા કરીને કે ગુણ ગાઈને સમાપ્ત કરી નથી. તેણે તો એ લોકકલ્યાણના પરમનાયક, પતિતોને પાવન કરનાર, ભૂલેલાના ભોમિયા સમાન ભગવાન મહાવીરના સત્યને શોધવા માટે તેમના પ્રતિપાદિત સૂત્રરત્નાકરમાં જીવન સમર્પી શોધન કર્યું છે અને એ જવાહીરોને શોધીને એ પ્રકાશ ફેંકી ફેંકી, જનતાને સાચા ધર્મનો રાહ રૂપે રોશન કર્યો છે.

ભગવાન મહાવીર પંડી ૨૦૦૦ વર્ષ વીત્યાંનો એ પ્રમાણ કે જેના પ્રાદુર્ભાવથી વરસો ધમાં મુષુમ યથેક્ષી અને તિમિરમાં અહીં તહીં ગોથા ખાતી એ જૈન જનતા ફરી એકવાર જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. એ દશ્ય કેવું ભવ્ય અને દિવ્ય હશે! હજારો વર્ષની ઝંખના પછી જે કાન્તિ ફરી નવસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તે ઝીલનારનો આહ્વાદ પણ કેવો અનુપમ હશે! તે અત્યારે કલ્પનાનો વિષય હોવા છતાં તલ્લે કાર ન થતો હોય તેમ કાન્તિની નવચેતના જગાડે છે. કાન્તિના ટુકડો!-શોધકો અને પિપામુઓ! ચાલો એ ઇશ્વરના જીવનપદમાં પગરહ માંડીએ.

લોંકાશાહનું બાલજીવન

દિલ્હીનો સસ્તનત નીચે આવેલા એ અમદાવાદમાં તે ને સુજાનુ સામાન્ય હતું. મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા

હોવા છતાં હિન્દુઓનો હિસ્સો રાજ્યકારોનારમાં હજી
જેવો ને તેવોજ હતો. એક લોકોક્તિ કહેવામાં આવે છે કે,
'વણિક વિના રાવણે રાજ્ય જોયું' તે રીતે વણિક્યાતુર્ય
પ્રાચીનતાથી ચાલ્યું આવે છે. હજીએ તે નિર્વારસ ગયું નથી.

અમદાવાદમાં રાજ્યકારોનારમાં એક ઉત્તમ સ્થાન
લોગવતા હેમાલાઈ નામના એક શાહ વસતા હતા. તેઓ
ચતુર. કાર્યદક્ષ હોવા ઉપરાંત અંતઃકરણના ગંભીર અને
સરળ હતા. અધિકાર મળવા છતાં તેમનામાં ગર્વનું નિશાને
ન હતું તેમની પ્રતિભા અસામાન્ય, તન્દુરસ્ત કંથનવરણી
ઢાયા, પહોળી છાતી, ઉંડાં અને વિશાળ નેત્રો તેની સજ્જ-
નતા ને પુણ્યશાળીતાનો પરિચય કરાવતાં હતાં.

શુભ સમય અને મુજન્મ

સવન ૧૪૮૨ ના નવન વર્ષને બેસી ચૂક્યાને હજી
માઠ પછર દિવસ પૂરા થયા અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રિએ
ભગવાન મહાવીરની નિર્વાણ નિધિના પુણ્યોત્સવ ઉજવ્યાનો
જનનમુહૂર્તે દગ્ધ વાકેય ઉતર્યો નહોતો. એ વીરના પંથને
ઉજાડવા કેમ? મહાન કાળિકારને જન્માવવાની જગના લો!
દેવેશ. પ્રકટની જતી હતી ત્યાં તો ઉઘા આભમાં મુખ
મિચ્યા પૂર્વ ના પધારી નહોતા અંગે અંગમાં નવચેતનાન
ફુલ ના ઉડાવા લાગ્યા. નિર્મી પૂર્ણિમાનો એ પૂર્ણ ચંદ્રમ
મનન. મનુષ્ય નાગે કાળે ખાલી નહોતો માનવમુદ્ધ!
એ ઉજવે ઉજવી નહોતો લો-મનથી એ જ ઉજાડ
યત્ન હતો.

“હયો સખી સુદિનો ચણુગાર
 હયો સખી સુદિનો ચણુગાર હાં....
 ચાલ ચાલ જોવાને ચંદ્રમા....”

આ પ્રસંગે હેમાભાઈ પોતાના ગૃહમંદિરની સમીપ ખાટપર બેસી ચિંતનમાં ગરકાવ થયા હતા. થોડીક વારે તેની આંખ ચંદ્રમા સામે પડે અને તરતજ વીંચાઈ જાય, હેમાભાઈના હૃદયમાં ઉડી ઉડી અગમ્ય વેદના યર્ષ રહી હતી. ઘડીમાં એમનું હૈયું ઉચ્ચારે કે અધિકાર અને સંપત્તિ શા ખપના ? વળી ઘડીવારે તેનું મુખ પન્નકમળની માફક ખીલી ઉઠે. ચાંદલીયામાં તેજની સાથે જાણે આશાના અંકુરો નવ-ફુરજી નગાડતા હોય નહિ ! એમ હેમાભાઈના વદનપર આશા અને નિરાશાના લાવો વ્યક્ત યર્ષ જતા હતા.

તેવામાં અચાનક સામેથીજ કોઈ વિજળીને વેગે દોડી આંચું અને શ્વાસ રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય બોલ્યું : “મોટાભાઈ ! વધાઈ આપું ? જાને પુત્રરત્નનો જન્મ થયો છે. હેમાભાઈની આંખોમાં હર્ષના આંમુ ઉભરાયાં. તેમના ગાત્રેગાત્ર ખીલી ઉઠ્યા. વધાઈ આપનારના હાથમાં તેમણે રૂપાનાણું મૂક્યું વધાઈ જાનાર ખુશ ખુશ યર્ષ દોડી ગયું.

હેમાભાઈ ફરી ફરી અમ્મર લણી દૃષ્ટિ નાખતા જાય અને પૂર્વેન્દુનાં દર્શન કરતાં કરતાં આવેા શીળો મનોહર પ્રકાશ પોતાની ઉગતી આશા જીવનમાં જન્મે એ લાવના જાવના જાય.

સોંકારાડનું બાલ્ય

‘પુત્રના વપ્તુ પારણામાંજ કળાય’ તે લોકોક્તિ પ્રમાણે

નવપ્રસુત બાળકનાં લક્ષણોજ કહી આપતાં હતાં કે તે આ વિશ્વના મહાપુરુષોની નામાવલિમાં પોતાનું નામ ઉજવળ બનાવશે.

તેમની ક્ષીબાએ તદનુરૂપ નામ પણ લોકાધાક રાખ્યું. તેમના પિતા અમદાવાદના થાક અને પુત્ર લોકના થાક. આખાએ વિશ્વનો વહિવટ તેમના હાથે થવાનું જાણે સર્જકે ન હોય! તેમ વય વધતાંની સાથેજ તેનામાં શુભોનો વિકાસ થયે જતો હતો.

પારણિયે જુલતા એ બાળકનાં વિશાળ નેત્રો ગગનને માપતાં માપતાં-વધતાં વધતાં વિશ્વની વિશાળતાનો સાક્ષાત્કાર કરતા હતાં. ભવ્ય કપાળ, ઘાટિલું શરીર, શાન્ત મુખમુદા જાણે કોઈ પૂર્વ યોગી અવનિપર ઉતરી ન આવ્યો હોય! તેની નિર્ભયતા માતાપિતાને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકતી.

જ્યોતિપના જણાવે તેના જન્મશ્રદ્ધે જોઈ કોઈ ધર્મનો ઉદ્ભવ થશે એવી એવી આગાહી આપતા હતા. કોઈ રેખા-ગ્રંથો આ નેમને લાખોનો પ્રેરક અને પૂજક બનવાનું ભવિષ્ય બતાવતા હતા. કોઈ માનસ શાસ્ત્રીઓ એક મહાન તત્ત્વચોધક અને તેમના મનિષ્ક્રમ આશા રાખતા હતા.

તેના નાક અને તેમના ધર્મપત્નીનો હરણ ઉરમાં માતો ન હતો. તેમના નાકની ચિન્તાગતી બાવના સંપૂર્ણ થતી જોઈ તેના નાકની રચના ઉદ્ભવતી હતી.

માનવજિ

તેના નાક અને તેમના ધર્મપત્નીનો હરણ ઉરમાં માતો ન હતો. તેમના નાકની ચિન્તાગતી બાવના સંપૂર્ણ થતી જોઈ તેના નાકની રચના ઉદ્ભવતી હતી.

હતું. પાઠકૃત્ય પુસ્તકમાંથી પકન કરાવે અને લેંકાચાહ તેના વિશાળ માનસમાં રહેલી ધારણાને વિકસાવતા બાચ.

પુસ્તકનું પુસ્તક બીજે જ દહાડે જ્યારે પાઠકૃત્ય અક્ષરશઃ કંઠસ્થ થયેલું જૂએ ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયા કરે. આથી અપૂર્વ સ્મરણશક્તિ, ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અને વિનયભાવની પ્રધાનતાને લઈને તેમણે ઘોડાજ વખતમાં વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું.

તે વખતે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અર્ધભાગધી એમ ભાષાઓએ પોતાના સ્વરૂપે દેશ, કાળ, દેહ બંધારણ વગેરે કારણોથી ભિન્નભિન્ન દેશોમાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો પકડ્યા હતાં. ગૂજરાત દેશની ભાષાએ શુન્દરાતી સ્વાંગ સજ્જી હતો. જો કે તે બાળસ્વરૂપમાં હતી, છતાંય તેના આકાર તો સાવ પલટી ગયો હતો.

આખા ભારતવર્ષમાં માનવીઓના પરિચયમાં આવવાનું અને તેમને સમજાવવાનું કાર્ય જાણે તેમને જ ન કરવાનું હોય! તેમ તેમણે કેવળ શુર્જર ભાષાજ નહિ પરંતુ તે વખતની આખા ભારતવર્ષની પ્રચલિત મુખ્ય મુખ્ય વિવિધ ભાષાઓ દસ્તગત કરી લીધી. ભાષાજ્ઞાન ઉપરાંત તેમણે ગિતાજીના અંશાર પ્રમાણે રાજનીતિનો પણ ઊડા અભ્યાસ કર્યો. કળાકૌશલ્ય અને વ્યવહાર દક્ષતામાં તે નિપુણ બન્યા. તેમની લેખનકળા ખીલતી હતી. તેમના અક્ષરો તો જાણે મોનોના દાણા ન હોય! તેમ સ્વચ્છ, સુરેખ અને પ્રમાણપેન હતા.

ત્રપ્રાપ્તિ

કાજાનુક્રમે દમ્પતિજીવનમાં સુખદ સહચારની સ્મૃતિ-રૂપે તેમને ત્યાં પણ એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. શાહ હેમાલાઈને એ સમયે સંવત ૧૪૮૨ ની કાર્તિકી પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સાંભરી આવ્યો. એ સ્મૃતિના સ્મારકરૂપે આ વીર લોંકાશાહના વીરપુત્રનું નામ રાખવામાં આવ્યું પૂર્ણચંદ્ર કે પુનમચંદ્ર.

ગૃહસ્થ જીવન

લોંકાશાહનું ગૃહસ્થ જીવન ખંને રીતે વિકસ્યે જતું હતું. યોવનની અસર લિન્ન લિન્ન રીતે પલટા માર્યે જતી હતી. લોંકાશાહ હવે તો પોતાના પિતાને સ્થાને પહોંચી ગયા હતા. બુદ્ધિચાતુર્ય, ઉચ્ચ પ્રકારનું નૈતિક જીવન અને રાજ્યનીતિજ્ઞતાથી તે પોતાના સ્થાનને ઉત્તરોત્તર વિકાસ કર્યે જતા હતા. અનુકંપા, વ્યવહારદક્ષતા અને પ્રભાવ એ ત્રિપુટિથી તેણે પ્રજાવર્ગને ખૂબ ચાહ મેળવ્યો હતો. જાતિમાં તો તેનું સ્થાન પિતાના વખતથી જ ઉચ્ચ કોટિનું હતું.

આંતર વેદના

આવી રીતે એક સુપુત્રના પિતા, રાજ્યાધિકારી, ગર્ભ-ધીમંત અને સફળ યશસ્વી વીર લોંકાશાહનું જીવન અતિ સુખદ અને આકર્ષક હતું. લલસલા શ્રીમંતોને તેમના આકર્ષક જીવનની ઈર્ષ્યા આવતી, તેમનું ગૃહસ્થજીવન લલ-સલા માનવોજોનું ગર્વખંડન કરી શકતું હતું.

અન્યની દૃષ્ટિએ દિવ્ય દેખાતું આ જીવન પણ તેમના અંતઃકરણની ઉંડાણમાં સહેલા અસંતોષને હટાવવા માટે

છેવટ સુધી સફળ ન જ થયું. તેના અસંતોષની વેદના દિવસો દિવસ તીવ્ર અને તીવ્રપણે વધતીજ ચાલી.

અસંતોષનું કારણ

તેમના અસંતોષનું કારણ તેમને પોતાને પણ શોધતાં સાંપડે તેવું ન હતું ઘણીવાર તેના શોધન માટે તે પોતાના અંતઃકરણની ઉંડાણમાં જ્યારે જ્યારે વ્યવહારિક જીવનથી નિવૃત્ત થતા ત્યારે ડોકિયું મારી જતા.

જીવનનું ધ્યેય, જીવનનો હેતુ, જીવનની પરાકાષ્ઠા, જીવનનો ઉદ્દેશ એવા એવા મહત્ત્વના વિષયો તેના મંથનનું મૂળ હતું ઠણાકોના ઠણાકો સુધી આ વિશ્વના કાર્યકારણ તેને વિચારચક્ત જનાવી મૂકતા. એ ઉચ્ચ પ્રકારની શમ્યામાં પોઠેલા લોંકાચાહનું શૌર્ય તેને કોઈ પ્રાણ અને મનથી પર એવા વિજ્ઞાનકોષની ભીતરમાં લઈ જતું. તેને એમ વારંવાર લાગ્યા કરતું હતું કે મારે માટે કોઈ વિશાળ ક્ષેત્ર સર્જાયું છે. પ્રભાતના પ્રકાશની સાથે તે ઉત્સાહી થઈ ઉઠતા અને વળી પ્રવૃત્તિમાં ભેડાતા.

વ્યવહારિક અને ધાર્મિક

ધર્મપ્રાજ્ઞ લોંકાચાહના જીવનમાં આ એક ખાસ વિશેષતા હતી તેઓ ધર્મ અને પ્રાણ એ બન્નેને સહચારી ગણતા અર્થાત 'જ્યાં પ્રાણ છે ત્યાં ધર્મ હોવો જ જોઈએ' એ તેમનું જીવનમૂત્ર હતું ધર્મ એ પદાર્થનો સ્વભાવ છે' એ ભગવાન મદ્દાગીરનું મદ્દામૂત્ર તેમની જીવન-પૃષ્ઠાવલિમાં સ્પષ્ટ વંચાનું હતું આથી તેમનું વ્યવહારિક જીવન પણ સકારિક સમાન સ્વચ્છ અને નિરોપ હતું

એક મહાન રાજકર્મચારી છતાં અધિકારવાદનો લેશ
 યુ તેને ગર્વ નહોતો; ઉલટું તે એમ સમજતો કે રાજા અને
 મા જન્મેની સલામતી અને સ્નેહના સંરક્ષણનું આ મહાન
 વ્યાખ્યારીવાળું પદ છે. આથી તે પદ પર હોવા છતાં રાજકારણની
 મદપટો, કાવાકાવા, રાજપ્રપચો કે લાંચરુઝતોનાં પ્રલોભનોએ
 તેને સ્પર્શ કર્યો ન હતો, દયા અને દાન તો તેના જન્મસિદ્ધ
 સાથી હતા. પોતાના હાથ નીચેના માણસોને સતોષવા,
 સમાજના દુઃખી માણસોના દુઃખનું ખર્ચ કરણ બાણી તેને
 જડમૂળથી નાબુદ કરવા એ તો એનું ખાવાપીવા જેવું સહજ
 નિયત્કર્મ થઈ પડતું હતું.

દિવ્ય જીવન

સંયમ અને સાદાઈ તેના જીવનમાં વર્ણાઈ ગયાં હતાં.
 મળેલી સાદાબી અને સાધનોનો એ હમેશાં સદુપયોગ કરતા.
 તેનો સંયમ દેહદેવતામાંજ સમાપ્ત નહિ થઈ જતાં વાણી અને
 મન બુધી વ્યાપક થઈ ગયો હતો. બહુ મિતલોજી, તેનું
 શ્રમ્ય શરીર માત્ર સાદાં અને પરિમિત વસ્ત્રોથી વિદાયેલ
 છતાં તેનામાં અપાર આકર્ષણ દેખાતું. લોકોનાં ટોળેટોળાં
 તેની પાસે ઉતરતા. ખરેખર લોકાચાહ લોકોના કટપવૃક્ષ સમા
 સી કેઈને આશ્વાસનદાયક નીવડતા હતા.

કેઈને દાનથી, કેઈને દ્રવ્યથી, તો કેઈને આશ્વાસનથી
 તે સતોષતા હતા. આ રીતે ધર્મ અને વ્યવહારની તેણે
 અપ્રાપ્તિ સાધી હતી.

તેઓ દુઃખધર્મે જૈન હતા, પણ તેમનામાં સર્વધર્મ—
 મમમાત્મનું તત્ત્વ વ્યાપક હતું. તેઓ જૈન ધર્મને વિશ્વધર્મ

જેવું મહાન પાત્ર સમજતા વૈષ્ણવો તેમને 'ગૃહસ્થ છતાં પણે સંન્યાસ' એમ કહી ભાવ સંન્યાસી તરીકે ઓળખાવતા. તેનો તેમને ધર્મપ્રાણના નામથી સંબોધતા. આ રીતે લોકાચાર્યનો સુચશ ખૂબ ફેલાવો પામ્યે જતો હતો.

દિવ્યસંદેશ.

લોકાચાર્યનું જીવન જેમ જેમ વિકાસ પામ્યે જતું હતું તેમ તેમ કાળ પણ કૂચકદમ કર્યે જતો હતો. લોકાચાર્યનું આયુષ્ય સાઠાચાર દશકા વિતાવી ગયું. એ હતો વિ. સંવત ૧૫૩૦નો ઉત્તરાર્ધકાળ. આજની રાત્રિ લોકાચાર્યના મહામન્યનની હતી. આજે એનું અંતઃકરણ એ ઉડા અસંતોષના કારણે પામી ગયું હતું. પ્રભાત થતાં પહેલાં તો તેને નિર્ણય મુઠાં કરી લેવાનો હતો. યુગ યુગ જીવના સંસ્કારો તેને ઘડી ઘડી ઉત્તેજન કરતા હતા. આ મૂળારીઓની વચ્ચે એક અવ્યક્ત તેજ તેને આજે દેખાયું.

લોકાચાર્યના આત્મચર્ચુ ઉઘડ્યા, અને તેને કાન્તિ.... કાન્તિ....કાન્તિ...એટલા ચબ્દો નજરે પડ્યા. ધોડીવારમાં તો 'જૈન ધર્મના કાન્તિકાર ! ઉડ ઉડ, નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ નથી' એમ ઉત્સાહની પ્રેરણાનો ધ્વનિ લોકાચાર્યના કાને અથડાયો.

સપ્તમીમાં જીવે છે ના એ બધું સ્વપ્નવત બની ગયેલું જણાયું. લોકાચાર્યના માનવમનનમાં ને અનિમ મનપ દર્શન બગવાન મહારીચના નિર્વાણની ચીન ચીન મદીઓ સીંચી મડે હતી. પ્રભાત પડ્યા લોકાચાર્ય ૬૬ સદાય કર્યા જૈન ધર્મની કાન્તિનું રસ્ય જલેલું તેને નિરવેશના આ સી ન નવું ને પા ન

પ્રસાતે તો લોંકાશાહના જીવનમાં નવયૌવન અને નવઉત્સાહ વ્યાખ્યાં આજથી એનું ઉત્તરાર્ધ જીવન વ્યવહારને ગોળુ ખત્રાવી ધર્મના પથે આગળ ધપ્યું. રાજધર્મચારીને જાદવે આજથી તે ધર્મધર્મચારી બન્યા. રાજકારણ છોડીને ધર્મ. કારણમાં જોડાયા.

શ્રીમાન લોંકાશાહ સમાજમાં જોડાયા તે વખતે સમાજ દર્ધ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો તે આપણે હવે વિચારીએ.

સમાજની પરિસ્થિતિ.

ભગવાન મહાવીર પછીથી માંડીને આજસુધી જૈન-ધર્મમાં અનેક જ્યોતિર્ધરો [જે જોમાંના મુખ્ય મુખ્ય પાત્રોની સમીક્ષા સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપણે આગળ કરી ગયા છીએ] પાક્યા છતાં હજી મહાન જ્યોતિની આવશ્યકતા હતી. સૌ કોઈ એમજ ઉચ્ચારતા કે 'જોઈએ છે કોઈ ઉદ્ધારક પુરુષ, જોઈએ છે કોઈ ભગવાન મહાવીરનો સુપુત્ર.'

સમાજમાં સડો.

અવ્યવસ્થા, રૂઢિચોનાં તાંડવનૃત્ય, સ્વાર્થ અને વિદ્યારાત્રી ખનિમાત્રાએ જૈનસમાજને પણ છોડ્યો ન હતો. અને એ સડો જૈનશાસનને દોરનાર સાધુવર્ગ સુધી પહોંચી વળ્યો હતો. તેમજ ધર્મને નામે ધર્તાગ પણ તેટલાંજ વધી પડ્યાં હતાં.

સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક ત્રણે ક્ષેત્રની અવનતિ થતી જાણવા હતા. ધર્મને નામે ગરીબ અને નિઃસરદાર રહી હતી.

લોકાશાહનું અંતઃકરણ ઉચ્ચારતું હતું કે ધર્મ એ માત્ર વિકાસને પંથે લઈ જનારી સીડી છે. તેમાં અવનતિનો અંશો ન હોય. અને જો અવનતિ હોય તો તેનું કારણ ધર્મ કદી હોઈ શકેજ નહિ. એ વિકાસપ્રેરક સાચા ધર્મમાં તેને સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ત્રણે ક્ષેત્રની સલામતી લાગતી હતી. ધર્મ અને વ્યવહાર, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર, ધર્મ અને સમાજ એ અધાં બિન્ન બિન્ન છે એ વાત તેને ગળે ઉતરતી ન હતી. આથીજ તેણે ધર્મકાન્તિનો અંકો ઉઠાવ્યો. વ્યાપી રહેલી ધર્માન્ધતામાંથી તેણે ધર્મનો પ્રકાશ ઝીલવા માટે અંપડાવ્યું.

એમના માર્ગમાં આ ત્રણ મોટા વિરોધક બળો અગ્રમી રહ્યાં હતાં. વિરોધક બળોનો વિકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો હતો કે તેનો ઉકેલ લાવવામાં એકલી માત્ર માનવશક્તિ કાર્યકારી નીવડી શકે તેમ ન હતું. એમ લાગવા છતાંય દિવ્ય સંદેશ પછી કાન્તિકાર લોકાશાહના અખતરો ઉતરાડવા પૂર્વે આશુજ રહ્યા.

એ વિરોધક બળો આ હતા:-

(૧) શ્રમજીવમૃતું શૈથિલ્ય

(૨) અન્યવાદનો વિકાર

(૩) અધિકાન્વાદની તુંબા

આ વિરોધક બળોએ કેટલું જોડાઈને નિઃશક્તિ બનાવ્યા હતા, કેટલું પોતાની જગ્યા કમાવ્યા હતા અને કેટલા તોચ લીધા હતા.

શ્રમજીવમૃતું શૈથિલ્ય

ધર્મજીવનનું કેવું કેવું શૈથિલ્ય થયું તેના અંગત અર્થો અને

નિર્લેપ માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કૃત સંબોધ પ્રકરણ અને જિન-
ચંદ્ર સૂરિકૃત સંઘપદ્ધતમાં બહુ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે કે જે તે
સમયની પરિસ્થિતિ સમજવામાં ખૂબ આધારભૂત થશે.

“એ સાધુઓ સવારે સૂર્ય ઉગતાં જ ખાય છે, વારંવાર
ખાય છે, માલમલિદા અને મિષ્ટાન્ન ઉડાવે છે, શય્યા, ભેડા,
વાહન, શસ્ત્ર અને તાંબા વગેરેના પાત્રો પણ સાથે રાખે છે,
અત્તર કુલેલ લગાવે છે, તેલ ચોળાવે છે, સ્ત્રીઓનો અતિ
પ્રસંગ રાખે છે, શાળામાં કે ગૃહસ્થીઓના ઘરમાં ખાનું
વગેરેનો પાક કરાવે છે, અમુક ગામ મારું, અમુક કુળ મારું
એમ અખાડા જમાવે છે, પ્રવચનને બહાને વિકથા-નિદા કરે
છે, ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થને ઘેર નહિ જતાં ઉપાશ્રયમાં મંગાવી
લે છે. કથવિકથના કાર્યોમાં ભાગ લે છે, નાનાં બાળકોને ચેલા
કરવા માટે વેચાતા લે છે, વૈદુ કરે છે, દોરાધાગા કરે છે,
શાસનની પ્રભાવનાને બહાને લડાલડી કરે છે, પ્રવચન સંભ-
ળાવીને ગૃહસ્થો પાસેથી પૈસાની આકાંક્ષા રાખે છે, તે બધામાં
કોઈનો સમુદાય પરસ્પર મળતો નથી. બધા અહમ્મિન્દ્ર છે,
થયા છદ્દે વર્તે છે.” આમ કહી તે આચાર્ય એમ પણ
જણાવે છે કે આ સાધુઓ નથી પણ પેટભરાઓનું દોળું છે.

હરિભદ્ર સૂરિજીના એટલે કે આઠમા સૈકામાં જ આ
દશા હતી ત્યારે તે વિકૃતિ શ્રીમાન લોંકાચાહ સુધા ચાલુ
પદી હોય તે સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને સંઘપદ્ધતનો કાળ જોતાં
અને તેમાં લખેલી પરિસ્થિતિ જોતાં તો આ ચિચિલતામાં
પ્રતિબિંબ વૃદ્ધિ થતી હોય એમ એ મંતવ્યને પુષ્ટ ટેકો
મળે છે.

ભગવાન મહાવીરના પરમ ભક્ત લોંકાશાહના પુત્ર પ્રકોપ અને પરિણામની મધુરતા તરફ જોઈએ તો એ અલ્પ કાન્તિ થવાનું આ પ્રથમ કારણ જણાય છે. આજે પણ ઉપ લખેલો આ પરિસ્થિતિ જોઈને કયો ધર્મ સુધારક પોતાનું આંખ લાલ કર્યા વિના રહેશે !

આ અને હવે પછી દર્શાવાતાં કારણોથી લોંકાશાહનું કાન્તિની આવશ્યકતા અને સાથે સાથે આટલી હદ મુખ વધી ગયેલા વિકારને માટે તેણે લીડેલી હામ તેના અપૂર્વ યોજના અને સામર્થ્યને પણ સાથે સાથેજ સ્પષ્ટ કરી દે છે તે કહેવાની હવે બાગ્યેજ જરૂર હોય

શૌધસ્યની ઉત્પત્તિ

હવે શૌધસ્યનો તે વિકાર ક્યારથી શરૂ થયો હતો ? કાની અસરથી ન શરૂ થયો હતો ? અને ક્યાં તેને ટેક મળ્યો હતો ને બહુ અશિષ્ટ રૂપમાં જોઈ લઈએ.

શૌધસ્યનું પ્રથમ કારણ મળ્યો છે અને તે મળેલો આ રીતે શરૂ થયો છે.-

“एव मे सुत-एक समये मगवा सन्देशु विहरति गमनं
 x x x । नात्युत्तम x x x मित्र निर्गता द्वेधिरागा भवन्म
 विराटप्रा भ-मन्त्रे मुगमर्गादि विरुद्धा विहरति ।”

“અર્થાત્ મે એવું માંજાઈયું છે કે એક નમયે ભગવાન (જુહા ૨૩ ૨૫ દિગ) ના ક્યામગમનના વિદગ્ના હતા ને વખતે આ ગાનપુત્રના નવન થાના દેખીઆવ (જુહા ૨૩) થયો હતો તેને નું જ ૨૩ થયું હતું અને તેઓના કલ્પ થયું હતું ને જુહા ૨૩ નિર્મ થ ૫૦૦૦ મહાદ ૬૦ ૧૧ વિદ-”

। ૫૦૦૦૦ મ-જનન-૧૫ પૃષ્ઠ ૨૬૩ ૨૬૫

ભગવાન મહાવીર પછી જુદાદેવ શાક્ય પ્રદેશમાં વિક-
હતા તે વખતની આ વાત છે. જ્યારે ભગવાન મહાવીર
જુ પામ્યા ત્યાર પછી આ તો તુરતનીજ વાત છે. પરંતુ
તત્કાલે તો તુરતજ ઉપશાંત થયો હોવો જોઈએ.

ગણધર મુધર્મસ્વામી અને તેમના મુશિધ્ય જંજુસ્વામી
મુધી સંઘનો ભાર ચલાવતા હતા ત્યાંમુધી સંઘશાન્તિ
વાર્ધ રહી. પરંતુ તેમના નિર્વાણાદ તુરતજ સાધુઓમાં
તડ પડી ગયા હોય તેમ લાગે છે.

જ્યારે કોઈપણ બહોળા સંઘને દોરનાર સમર્થ નેતા
હોય તો તેમ થવું સ્વાભાવિકજ છે. ભવિષ્યમાં દ્વિગંજર
ને સ્વેતાંબરનાં લેદો પડવાનું બીજારોપણ અર્હીથીજ શરૂ
થે હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

૧૩નું મુખ્ય કારણ.

તડનું મુખ્ય કારણ પણ જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના
આગ્રહનો ઝઘડોજ હોય તેમ અનુમાન થઈ શકે છે. જૈન-
દર્શન અનેકાંત છે. ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિ બિન્દુઓને તે સ્વીકારે
છે. એકાંતને તેમાં સ્થાનજ નથી. છતાં જ્યારે માનવ પ્રકૃતિની
નિર્બળતા જોર કરે છે ત્યારે આ અનેકાંતવાદને કારે મૂકી
દેવાય છે, અને આગળ વધેલી વ્યક્તિઓ પણ પક્ષાગ્રહ તથા
મતાગ્રહમાં ગુદી જઈ, શું પરિણામ લાવે છે તે આજના
સ્વેતાંબર, દ્વિગંજર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી વગેરે સંપ્રદાયો
અને સંકટો પેટા સંપ્રદાયો જોવાથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થાય છે.

જંજુસ્વામી પછીજ આ તડે ધોમે ધોમે ઉઘ સ્વરૂપ
પરચું છે શાણા આચાર્યોએ તેનું ઉપશમન કર્યું છે ખરૂં;
પરંતુ તે શાણથી લોકોએ અગ્નિ ક્યાં મુધી શાન્ત રહી શકે !

દુષ્કાળ પ્રકાશ

જાંજીરુસ્વામી બાદ એક સૈકા પછી તુરતજ એકી સાથે બાર દુષ્કાળ આવે છે. દેશ પર તે બચાંકર રાક્ષસની ખૂબ અસર થઈ હતી અને આ વખતે તડમાં સપડાયેલા નિર્બળ સાધુઓનું શૈથિલ્ય વધું હોય તે પણ સ્વાભાવિક જ છે.

ત્યાર પછી વજ્રસેન સ્વામીના વખતમાં બીજી વાર દુષ્કાળ આવે છે. ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ મળે છે કે આ વખતે રેડ્ડે કે સ્ટીમરોની સગવડ ન હતી. એવા વખતમાં એકી સાથે બાર દુષ્કાળો પડે તો કેવી વિટંબના થાય તેના ખ્યાલ પણ ત્રાસદાયક છે અને જ્યાં સંપત્તિવાલાઓ ધન હોય છતાં અજ્ઞ ન મેળવી શકે ત્યાં જૈન સાધુઓએ શાસ્ત્રવિદિની રીતિથી બિશા મેળવવી એ કઠિન થાય તે દેખીતું જ છે.

આવે વખતે જે સાધુઓ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા પર અતિ દૃઢ હતા તેવાઓએ આહાર પાણીનો સર્વથા ત્યાગ કરી સંધારો કર્યો (દિહાંત આણ્યો) આવા સાધુઓની સંખ્યા ૭૦૦ હતી એમ પણ મહી આવે છે.

બીજા સાધુ ધર્મના દિમાયનીઓએ જે કંઈ મળે તે મેળવીને પોતાનું સાધુ જીવન લેવાનું અને જેઓ કંઈ ધર્મથી શિથિલ થયા હતા તેઓએ કુમુદિન. દિ ન લેતાં એ મૂરને ત્યાં જ નખ સ્વરૂપે તો નહિ પરંતુ પોતાના કંઈ ધર્મના શિથિલતા લાગીને પણ નેમણે પોતાનો નિર્વાદ કરે તે નયે. માન વગર ધર્મ નેમને તે કંઈ પણ કરે તે મંદ હતું કે અનિદ હતું તેના નિર્ણય કરવાનું એ ૪૦૦ નેમ, ૪૦૦ ના પણ એક શૈથિલ્યનું નિર્ણય હતું.

સાધક; પછી તે શ્રમણ હો, શ્રાવક હો, જૈન હો, વૈશ્ય હો, બૌદ્ધ હો, કે ગમે તે હો, પરંતુ તે સાધક-યતિમાં હોય ત્યાં સુધી ઘણી વાર તે પોતાના પૂર્વ સંસ્કારોને હાથે નિમિત્ત મળ્યે શિથિલ થઈ જાય છે. અને કુમેશાં એવો નિયમ હોય છે કે એક પગધિયું ચૂક્યા પછી તે ચૂકવાના માર્ગમાં ચેતે નહિ તો પાછળ જ હઠતો જાય અને ટેવાઈ પણ જાય.

આ નિયમને આધીન જૈન ધર્મનો બહોળો માધુર્ગ થઈ ગયો હશે તેમ ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે.

જૈન ધર્મ પર આવેલ આવા આક્રમના પ્રસંગે જંબુ-સ્વામીની પછીથી ઉતરી આવેલો વિચારલેહ આવે વળતે, સેધ લેહના રૂપમાં પલટી ગયો. શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર વચ્ચેના લેહ અને ઝઘડાનાં પાદચિન્હનો આ ઇતિહાસ ભગવાન મહાવીરના સમયથી આણી આવેલા એ સંઘનો આ દુઃખદ અને કારણિક પ્રસંગ-એ કાળ તે વીર સંવત ૬૦૬ *

* વીર સંવત ૬૦૬ માં શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરનાં સ્પષ્ટ બેટા પાપા આ બેટાની કિં વહેલી શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર પંથમાં સિમસિમ ચાલી આવી છે. અને તે બન્નેની પરપરામાં પોતાની સરસાર્થ અને ખીમતી હલકાર્થ બતાવવાનો પ્રયાસ તેમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે તેથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર્ય થઈ શકતું નથી.

દિગમ્બરી ઐતિહાસિક ગિના તથ્ય તરફ દબે છે અને દિગમ્બર પંથના પ્રચલિત પદાવલિમાં જંબુસ્વામી સુધીના જ નામો મળી આવે છે તેથી હિપરની માન્યતાને વધુ ટેકા મળે છે.

ઈતિહાસ વાંચતાં જ આપણને જ્યારે આટલું દુઃખ થાય છે ત્યારે તે શાસન-હિતૈવીઓને જ્ઞાન-ચક્રથી જોતી વખતે શું નહિ થયું હોય !

અહીં એટલું કહેવાની આવશ્યકતા છે કે આવા સ્પષ્ટ ભેદો પડી ગયા હોવા છતાં પણ તે એક પક્ષે બીજા પક્ષની નિંદા કરી હોય તેવું લગભગ ત્યાર પછીના ત્રણ ચાર સદી સુધી દેખાતું નથી. તે એક જૈન ઇતિહાસમાં સૌભાગ્ય ચિન્હ છે માયુરી વાચના અને વલ્લભી વાચના સુધી સ્વેનાગ્નર દિગ્ગમ્બરનો કે નમ્રતા કિંવા વસ્ત્ર પરિધાનિતાનો ભેદ સ્પષ્ટ રીતે જણાતો નથી તે પરથી લાગે છે કે બન્ને પક્ષો પરસ્પર વિચાર સહિષ્ણુ ન હોવા છતાં ખુદ્દો વિરોધ કરતા હોવા ન જોઇએ

શ્રમણ સંસ્થાના ઐથિયે કેવળ સ્વેનાગ્નર કે દિગ્ગમ્બર મન્યા પગ પાતાનો અટો જમાવ્યો હોય તેવું કશું નિશ્ચિત નથી કાગળ કે તે વિરોધનું મૂળ માત્ર માન્યતા ભેદમાં છે. આચારના આછા વધુપણાના નથી એટલે તે બન્ને સમ્રદાયોના મુખિદિગ્ગ સાધુઓ અને શ્રિધિગ્ગ સાધુઓ બન્નેના દગ્ગ નહા દશે આ દરખાનાને આગળ આપેલ દનિજદમુનિજના ચાંદો ખરી પાડે છે

હવે આપણે એ વિચારવાનું જોઈ છે કે શ્રમણ વર્ગમાં આ ઐથિય સ્વાધી પેલી નવું ? તેનું ના સ્પષ્ટ નમાવેલ છે, કે સમ્રદાયોની ઐથિય આવતું એ જીવાનમાઝ ને ને બદલ આવતું છે આગળ વધવાના જંદગ પુરવધાનું

તેનીની આવશ્યકતા રહે છે તેટલી પાછળ દઢવામાં
ની નથી.

અને મધ્યમવાદ

સાધક માટે ભગવાન મહાવીરના કડક નિયમો હોવા
આ શૈથિલ્ય પ્રવેશ કરતું ગયું અને નબળું પળ ખરું.
બે કારણો છે. તેમાંનું પહેલું કારણ સંસર્ગની અસર
। બીજું કારણ ક્રાન્તિકારનો અભાવ.

તે વખતે જોઈના મધ્યમ માર્ગે લોકમાનસ પર ખૂબ
કર કરી હોય તેમ જણાય છે. ભગવાન મહાવીરે નેટલી
ક ફીતે પોતાના અનુયાયીઓને ત્યાગ અને તપશ્ચરણ
વાની આજ્ઞા કરી છે, તેટલું કડક વિધાન ભગવાન બુદ્ધે
। નથી. અને તેથી પ્રશસ્ત ગણાતાં સામાજિક કાર્યોમાં
દ્વિભક્ષુઓ પડી શકતા હતા અને સાધુ-નિયમોમાં પણ
લીક છટછાટ લઈ શકતા હતા. જો કે ભારતવર્ષ મૂળ-
। ચારિત્રનો પૂભરી છે અને રહેવાનો છે તેથી તેવી
દો નેટલે અંશે ચારિત્ર-ધર્મની વિરોધી બનતી ગઈ તેટલે
। શે તેનું કડકું પરિણામ પાછળથી ચોપલું પડ્યું. પરંતુ
દેહમાં તો કેટલીક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિને અંગે લોકમાનસ પર
તેણે ઠીક અસર ઉપજાવી. આવી છૂટે જૈન ધર્મ પર પોતાની
અસર પાડી હોય તે અસ્વાભાવિક નથી લાગતું. અને જેમ
જેમ છૂટ લેવાતી ગઈ તેમ તેમ તેનો મેળ નથી રહ્યો
એવું લાગે છે.

એટલે લોકમાનસના વખતમાં દેખાતો આ જાતનો સડો
હવે એક કે બે સેકાનો ન હતો. જંતુસ્વામીથી માંડીને

ઠેઠ લોંકાશાહ સુધીના દીર્ઘકાળ પર્યંત તે સડો ઉડો અને ઉડો ચાલ્યો ગયો.

હરિભદ્રસૂરિજી અને હેમચન્દ્રાચાર્ય સમર્થ જ્યોતિર્ધરો હોવા છતાં કાળની પરિપક્વતાને અભાવે એ સડાને સાફ કરી શક્યા ન હતા. એટલે કે કાન્તિકારનો અભાવ એ આ શૈથિલ્ય-વર્ધનનું બીજું કારણ છે.

ચૈત્યવાદનો વિકાર.*

ચૈત્યવાદનો વિકાર એ શ્રીમાન લોંકાશાહની કાન્તિનું બીજું કારણ છે. તે વિકાર કેવા સ્વરૂપમાં હતો તે નીચેના ઉદ્દેશથી સ્પષ્ટ જણાશે.

સબોધ પ્રકરણમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી પોતેજ જણાવે છે કે:—

મય ફિલ્લે જિણપૂયાપરુવળે, મયઘણાણ જિણદાણે ॥૬૮॥
 દેયાદ્વયભોગં, જિણદ્વરમાલાહકરણં ॥૬૯॥
 સમસાર નિર્મોદે, નેસિં મૂલ્લેણ વા દાણં ॥૭૦॥
 નેદિયલિપીદ્વયર્ણં, દીણાચારાણ મયનિયમુરૂણં ॥૭૧॥

“એ શિથિલ નાધુઓ ધાવકોને દરે છે કે, કારણ વખતે જિનપૂજા કરે અને મૃતકોનું ધન જિનદાનમાં આપી દે. અને આ રીતે પાતાની જાત માટે દેવ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે જિન મદિર અને ગ્રામીણ અભાવે જે તીર્થસ્થ પટ્ટા તોડેની જિન અધર્મથી ધનનો અચય કરે છે પાતાના

* આ નિબંધના તૃતીય અધ્યાયના આશરેના પાના ૧૮
 ૧૭:૧૦ થી ૧૮:૧૦ સુધીના પાનામાં આ નિબંધ છે અને તેમાં
 ૧૭:૧૦ થી ૧૮:૧૦ સુધીના પાનામાં આ નિબંધ છે

હૈયાવારવાળા મૂલ ગુરૂઓનાં દાહસ્થળે પર પીગા મળે
કે; બલિ કરે છે, જિન પ્રતિમ્મઓ વેંચે છે અને ખર્ચાં
કે. વગેરે વગેરે.”

આ પરથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના દાગમાં ચૈત્યવાદનો
વિકાર પ્રબળ સ્વરૂપે હતો એની પ્રતીતિ થાય છે.

અને સાધુઓનાં શૈયિત્ય તથા ચૈત્યવાદનો વિચારને
પારસ્પરિક જન્યજનક ભાવ પણ ઉપરના ઉદ્ધેષ્યથી જ સ્પષ્ટ
હઈ રહે છે.

વિકારનું બીજ

જેમ ચૈત્યવાદના વિકારની ઉત્પત્તિનું મૂળ સાધુઓનું
શૈયિત્ય છે. તેજ રીતે ચૈત્યવાદના વિકારથી સાધુઓનાં શૈયિ-
ત્યને પણ ટેકો મળ્યો છે. જેમ સંઘપટ્ટકમાં આપેલા ચૈત્ય
સંબંધી ચર્ચાના ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે. એ ઇતિહાસમાં
જણાવવામાં આવ્યું છે કે, જ્યારે ગ્રાંથકો ધાર્મિક કાર્યો તરફ
ફર્લેક્ષ કરવા લાગ્યા અને કેટલીક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કે જે
થાવકોને કરવા યોગ્ય હતી તે બંધ પડવા લાગી. તેવે સમયે
જે બધી પ્રવૃત્તિઓને ચાલુ રાખવા માટે અને એ ધાર્મિક
કાર્યોને સંભાળવા માટે નિર્જીથ સાધુઓને પણ પોતાના
સંઘમનો લોભ આપવો પડ્યો હતો, મંદિરાદિની વ્યવસ્થા
કરવી પડી હતી અને તે માટે પૈસા વગેરેના સંપર્ક, તેનો
દિક્ષાજ અને લેવડ દેવડ વગેરે પણ ઘણું કરવું પડ્યું હતું.
ચૈત્યવાદની વિકૃતિના આટલા ઢુંક નિદર્શન પાછી. આ
નોંધના એ હકીકતોથી તેવી પરિસ્થિતિમાં સાધુઓની જિંદગી

આ રીતે બૌદ્ધના મધ્યમવાદની અસરથી જેમ શાસ્ત્ર
વેદ્ધ ધનાદિ સંસર્ગની પ્રવૃત્તિ જૈન સાધુઓમાં પેસી ગઈ
તેજ રીતે ચૈત્યવાદનો વિકાર પણ પાસેના વાતાવરણને લઈને
જૈન ધર્મમાં પેસીને વધતો ગયો હોય તેમ જણાય છે.

તે ચૈત્યવાદ વિષ્ટિત થતાં થતાં જૈન ધર્મમાં શૈથિલ્ય
પ્રાપ્ત્યું, અને તે અધઃપતન લોકાશાહ સુધીનાં કાળમાં તો
કેટલું આગળ વધ્યું તે પૂર્વ ઇતિહાસથી જોયું અને હજી
પણ જોઈશું. તે પહેલાં બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદની સમા-
લોચના કરી લેવાથી સત્ય શોધન કરવું ઠીક થઈ પડશે.

બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદ

બૌદ્ધધર્મમાં પણ પ્રથમ મૂર્તિવાદ હતો જ નહિ તે
નીચેના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે.

“મૂર્તિપૂજા કી उत्पत्ति या तो यही की बसी हुई जंगली
जातियों की नकल करके हुई होगी या उस समय की बाहरसे आया
करनेवाली जातियों की देखादेखी सीखी गई होगी। x x x

મુઠકે જીવનમાં શાયદ उनके लिये कोई मंदिर नहीं बना था।
परंतु उनकी मृत्युके उपरांत बहुतसे मंदिर बने गये। जिनमें उनकी
मूर्तिवा रखी गई।

जब तान्त्रिक बौद्धमतका प्रचार बढ़ा तब बहुतसे मंदिर बनाये
जाने लगे। तान्त्रिक मतके अनुसार बौद्ध, वैष्णव और शैव मतों का
मेल होकर ऐसा धर्म निष्ठा जिसमें देवता और देवीकी पूजा साथ
साथ होने लगी। शक्ति या प्रकृति की पूजा पौषणी या एतरी रातान्दीसे
हूँ हुई। तान्त्रिक मत ही के बादसे मूर्तिपूजनने जोर पकड़ा।

[पारसलो—१९१९ जुलाई, देवोत्तर का इतिहास पृष्ठ ७-२०]

એટલે કે જનવાન મહાપીર અને જનવાન બુદ્ધના

] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનો પાપાણખંડ; ઢેકું કે શિલાલેખ.

] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું પીપળાનું કે તુલસી વગેરેનું પવિત્ર વૃક્ષ. [જૂઓ—મેઘદ્રવ, પૂર્વમેઘ, શ્લોક-૨૩]

૬] ચૈત્ય—ચિતા ઉપર ચણેલા સ્મારકની પાસેનું યજ્ઞ-સ્થાન વા હોમકુંડ.

૫] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેરીના ઘાટનું ચણતર—સામાન્ય દેરી.

[૬] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરની પગલાંવાળી દેરી કે ચરણપાદુકા.

[૭] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેવળ કે વિશાળ કાયમૂર્તિ.

[જૈન સાહિત્યમાં વિકાર ચવાથી ચયેલી હાનિમાંથી]

આ ચૈત્યવાદનો વિકાર ઝેટલો બધો વધી ગયો હતો. ચૈત્યવાસી મુનિઓએ પણ તેની આટકણી કાઢવામાં બાકી રાખી નથી.

ચૈત્યવાદના વિકારની આટકણી

ચૈત્યવાદના વિકારની બહાર રીતે પહેલી આટકણી કાઢનાર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી થયા. (જેમના વચનો પાછળ ટાંક્યા છે) ચૈત્યવાદના વિકારની આટકણી કાઢનારાઓમાં બીજું નામ જગતચંદ્રસૂરિનું આવે છે. ત્રીજું સ્થાન સંઘપટ્ટકના કર્તા ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિનું છે. ઉપર વર્ણવેલા આ બધા સ્વેતાંબર સમાજના પ્રતિષ્ઠાપાત્ર જૈનાચાર્યોજ છે.

દિગંબર સંપ્રદાયમાં સ્વેતાંબર જેવું મૂર્તિપૂજાએ વિદ્યુતસ્વરૂપ લીધું ન હતું. છતાંયે તેરમા સદીના એક સમર્થ દિગંબર પંડિત શ્રી આચાર્યજી પોતાના મુખથીજ ઉચ્ચારે છે કે,

“આ પચમ કાળ ધિછારને પાત્ર છે, કારણકે આ કાળમાં શાસ્ત્રાલ્યાસીઓને પણ મંદિરો કે મૂર્તિઓ સિવાય ચાલતું નથી.”

[સાળતર ધર્મશ્લોક ૪૩]

આ પચ્ચી મૂર્તિપૂજની વિરોધનાં આંદોલનો તો શ્રીમાન લોકાચાર્ય પંડિત જૈન ધર્મમાં ક્યારનાંયે વ્યાપક હતાં એ સ્પષ્ટ વર્ણન થયે છે એટલેજ ફેર કે શ્રીમાન લોકાચાર્ય કે ૧૫ પ્રકારનાં બધાં રાજ્યા સિવાય ભગવાન મહાવીરના જ મત્રોથી તે નિકાળને મૂળથીજ નાબુદ કરવાનું કાન્તિનું મોળું . . . . . ધર્મ કાન્તિમા આપણે લોકાચાર્યના કયા કયા . . . . . ને ન પામીએ

નાનાગાદના નાર્થીઓ

- . . . . . શ્રી નાનાગાદે શ્રવે, સ્થા. નેમ
- . . . . . કરતાં કરતાં ને માપીએ
- . . . . . અદો બનાવીશું
- . . . . . શ્રુધર; લોકાચાર્ય
- . . . . . પ્રોટેસ્ટન્ટ અંપ્રદાયના
- . . . . . કેમેલિક અંપ્રદાયનાં
- . . . . . નથી.

- . . . . . શ્રીમાન જદમાચાર્ય
- . . . . . પૃથિમાર્ગીય પૈન
- . . . . . નથી જા
- . . . . . છે કે મૂર્તિપૂજ

લોંકાશાહના ત્રીજા સાક્ષી શ્રી સ્વામીનારાયણ, ૧૮મા સૈકાની આખરે ને ૧૯મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની પેઠે એમણે પણ મૂર્તિપૂજા તળવી નથી. પણ સંપ્રદાયમાં દૃઢતાથી પ્રવર્તાવ્યું છે કે મૂર્તિપૂજાથી માનસિક પૂજા શ્રેષ્ઠ છે.

લોંકાશાહના ચોથા સાક્ષી રાજા રામમોહનરાય; ૧૮મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી બ્રહ્મસમાજ ને પ્રાર્થનાસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે મૂર્તિપૂજા એ સાચું પૂજનવિધાન નથી.

લોંકાશાહના પાંચમા સાક્ષી મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી; ૧૯મા સૈકાના ઉત્તર ભાગમાં થયા. શ્રી આર્યસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે હિન્દુધર્મમાંની મૂર્તિપૂજા વેદસંમત નથી.

સગ્જનો! લોંકાશાહના એ સાક્ષીઓ જેવા તેવા છે ?

અને એ સહુમાં ઉમેરો ઇસ્લામના સંસ્થાપક પયગંબર મહુમ્મદ સાહેબ. એટલે આપની કદપનામાં પૂરું ઉતરશે કે મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધનાં મહાબળ જગતમાં કયા કયા થઈ ગયાં.”

હવીશ્વરની આ નામાવલિમાં હજી ઉમેરો કરવો હોય તો દરી શકાય તેમ છે. સોળમા અને સત્તરમા સૈકાની આસપાસ થયેલા અનુક્રમે કળીર, નાનક અને દાહુનાં નામોથી પણ ભારતવાસી ભાગ્યેજ અજાણ્યો દુરો.

જેનધર્મના સાક્ષીઓ જેતાં હોય તોપણ આ રદ્યા-

દિગંબર સમાજમાં ૧૭મા સૈકાની આખરે પંડિત બનારસીદાસજી થયા. આમાં દિગંબરસમાજનો કિયોદાર

કરનાર તે પણ પક્ષા સુધારક હતા દિગંબરી તેરા (તાલુ)
પથનો સપ્રદાય તેનો અનુયાયી કહેવાય છે. *

આટલું જોયા પછી લોકાચારની કાન્તિ કેવી પ્રેમ
અને સત્ય હતી તે બહુ સ્પષ્ટ કરવાની હવે જરૂર રહેતી નથી.

આ સ્થળે મૂર્તિપૂજાની યોગ્યતા પદ્ય વિચારી
આવશ્યક લાગે છે. તેથી અધિકારવાદની શૂંખલાનો ત્રીને
મુદ્દો ચોડીવાર સ્થગિત કરીને પણ પ્રસ્તુત ચર્ચા હાથ ધરશે
ન્યાયસંગત થઈ પડશે.

મૂર્તિપૂજાની ચર્ચા

મૂર્તિપૂજાની ચર્ચામાં ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુઓ દૃષ્ટિ સમક્ષ
જામી આપણે તેને ચાર મુદ્દાઓમાં ચર્ચીશું તો તેના ન્યાય
સંગત નાંડ આવી રહેશે.

(૧) ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજા, (૨) લોકાચાર
અને મૂર્તિપૂજા, (૩) મૂર્તિપૂજાનો ઇતિહાસ અને વિચાર

ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજા

મહાવીર અને જૈનશાસ્ત્રને મૂર્તિપૂજાની વિવિધ

વિનયો એ આપણે આગળ તપાસી રહ્યા

જુન દિગ્ધ છે જ નહિ. તેના સમકાલીન

જુન કયાંય મૂર્તિપૂજાની ધર્મના અર્થ

નથી

જુન કહેવાતે છે. તેના

જુન અને તેના પ્રત્યક્ષ

જુન ને તોય નથી

લોકાશાહ અને મૂર્તિપૂજા

જૈન ધર્મમાં જ્યારથી ધર્મના અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજાનો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી તેની સાથે ને સાથે ધીમે ધીમે સકાનો પ્રવેશ થતો ગયો છે. માનવી પોતાની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવાનુસાર તેને તેવા આકારમાં પલટતો ગયો છે, અને આખરે વૈરાગ્યવૃત્તિ પ્રેરે તેવી તેનાપરથી ભાવના રાખતો હોવા છતાં પોતાના નેત્રાને ગમે અને વૃત્તિને ઉશ્કેરે તેલું વાતાવરણ મૂર્તિ પાસે ખડું કરતો રહ્યો છે. દેવોને ખડાને અને મૂર્તિવાદને ઓઠે સમાજનો એક આગેવાન વર્ગ પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો છે.

આથી લોકાશાહના વખતમાં એ મૂર્તિપૂજાનો વિકાર અશુભ્ય હોવાથી ફરી વાર ભગવાન મહાવીરકથિત માનસી-પૂજાની અભિમુખ સમાજનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ તુરતજ થાય છે. આ મધ્યમ યુગ પછીનો ઇતિહાસ મૂર્તિપૂજાના વિકારનો ઇતિહાસ છે.

અંતિહાસિક દૃષ્ટિએ લાભાઝાણ

પ્રાચીન વેદમાં મૂર્તિપૂજાને સ્થાન નથી પણ વેદધર્મમાં પુરાણકાળ પછી મૂર્તિપૂજાના સંસ્કારોનો પ્રવેશ થયો લાગે છે. પરંતુ હિન્દુધર્મમાં પણ જ્ઞાનિવાદ એટલે કે હાથપગવાળી મૂર્તિનો પ્રવેશ તો મધ્યયુગમાંજ થવા પામ્યો છે. (એમ વેદ ધર્મના તટસ્થ વિચારકોએ કબુલ કર્યું છે) તે ગમે તે હોય પરંતુ વેદધર્મ, બોદધર્મ કે જૈનધર્મ જ્યાં જ્યાં ધાર્મિક અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજાનો પ્રવેશ થયો છે ત્યાં ક્યાંય એ મૂર્તિપૂજા વિહારમાં પરિણમ્યા સિવાય રહી નથી અને ને આ...

વિકાસના લાભ ખાતર તેનો સ્વીકાર કે પ્રચાર કર્યો છે, તેઓની પાછળ તેમના શિષ્યોને તે વિકાર અટકાવવા માટે નિષેધ કરવો પડ્યો છે, તે ઉપરનો મધ્યમયુગનો ઇતિહાસ કહે છે.

અર્વાચીન કાળમાં લોકાશાહ પછી મૂર્તિપૂજના વિરોધનું એક પ્રબળ મોજું ધસી આવે છે. હિન્દુધર્મમાં પણ તે આંદોલનો પહોંચી વળે છે. હવે આપણે વર્તમાન કાળના વાતાવરણ પર આવીએ.

ગુજરાતના પિઠાનોમાં ઉચ્ચસ્થાન ધરાવતા શ્રી કાશી સાહેબે કહ્યું છે કે* ‘મનુષ્ય જ્યાં મુખી સામેની ઘડાયેલી મૂર્તિ એ મૂર્તિજ છે પણ ઇશ્વર પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ વ્યક્ત કરવા માટે આપણે એમાં એશ્વર્યનું આરોપણ કરીએ છીએ એમ સમજવા માટેની યોગ્યતા ન ધરાવે ત્યાં મુખી તેને માટે મૂર્તિપૂજા કથી લાભદાયક થતી નથી. સામાન્ય લોકો એમ કહે છે કે:—‘મૂર્તિપૂજા તો ભેદજો, તે અવગંભીર છે’ આ દલીલ મારે ગળે ઉતરી નથી, હું તો ઉત્તરે એમ માનું છું કે, ગમે તે માણસ મૂર્તિપૂજા ન કરી શકે. પ્રાચીન વિચારો અમુક ઉચ્ચતા મુખી પહોંચ્યા હોય તોજ મૂર્તિપૂજા સહે છે. નહિ તો અજ્ઞાન, વહેમ અને અનાયાસની જગત બને છે આવીજ ધાર્મિક કાનિષ્ઠક ગુરુઓને એનો જીવિતો દંડ પડે છે. અરજસ્તાન, સિરિયા ખાલિસ્તાન, મિકેલોન દેશના અધિકારી લોકોમાં મૂર્તિપૂજાએ કાલે ૧

* એક સમયે ઉપલબ્ધ હતી વખતે તેમને મૂર્તિ પૂજાને મન કહેવામાં આવતું હતું એટલે તેમને આ કહેવું છે

એ તોથી અકળાઈને અપહ્રામ, મુસા, મહમ્મદ વગેરે
પરસ્ત પયગમ્બરોને તેનો સખ્ત વિરોધ કરવો પડ્યો છે.

મૂર્તિપૂજાથી જાતજાતની પાર્થિવ પૂજાનું બીક કે
અથવા ધ્યાન ધરીને મનુષ્યો બીકણ કે લોભીજ થવાના,
અવૃત્તિ કેળવી શુભામજ થવાના. આના પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણો
જની પ્રત્યક્ષ પરિસ્થિતિ છે. મારી આ દૃષ્ટિ ખૂલ ભરેલી
હોય તો અગ્રેસર કોમો ભલે મૂર્તિપૂજા કરે, વેદાંતશાસ્ત્ર
જનાર પંડિત પથરા ભલે નવડાવે-ખવડાવે; પરંતુ પછાત
માને એ કેદમાં તો નજ નાખવી જોઈએ. (આ પ્રમાણે
ચારક અને તત્ત્વજ્ઞ વિદ્વાન ઠાકાસાહેબે કહ્યું છે)

શ્વેતાંબર જૈન પંડિત બેચરદાસજી પણ “જૈન સાહિ-
યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ”માં લખે છે કે, “જે
મૂર્તિઓ શ્વેતાંબર જૈનોને તાબે છે તેઓનું સીંદર્ય અને
શેષ્ય તેઓએ ટીલાં, ચગદાં અને બનાવટી આંખો ચોડીને
પા એ પ્રકારનાં બીજાં શિષ્ટાક્રમંગત અને અશાસ્ત્રીય
ખાચરણો આચરીને અને કેટલીક કૃત્રિમતાઓ કરીને નષ્ટબ્રહ્મ
કરી નાખ્યું છે, છતાં તેઓ મૂર્તિપૂજકતાનો દાવો કરે છે
એને હું ધર્મદંભ કે દોંગ સિવાય બીજું માની શકતો નથી.
પૂજ્યની મૂર્તિને પુતળીની જેમ મનગમતી રીતે નચાવતાં પણ
તેની પૂજકતાનું સોમાચ્ચ આ સમાજે જ ગ્રામ દર્શુ છે !
આ સ્થિતિથી તો એક મૂર્તિપૂજક તરીકે મને પણ દુઃખ
થાય છે.”

નિષ્કર્ષ

જ્ય રીતે પૂર્વકાળ અને પશ્ચાતકાળ એમ ઇતિહાસની

ને એક વસ્તુ ખાસ વિચારવા લાયક છે અને તે એ
કે શાસ્ત્રને કે સામર્થ્યને આગળ ધરી કોઈ પણ સિદ્ધાંતનો
અહુપૂર્વક પ્રચાર નજ કરે.

હવે આપણે કાન્તિનાં બાધક કારણભૂત ત્રીજા મુદ્દા પર
આવીએ.

અધિકારવાદની શૃંખલા

લોકાશાહની કાન્તિનું ત્રીજું કારણ અથવા બીજી રીતે
બેંગાલુથી જોતાં મુખ્ય કારણ (બધા વિકારનું મૂળ આ
સ્થિતિમાંથીજ ઉત્પન્ન થયું છે) અધિકારવાદની શૃંખલા છે.

બ્રાહ્મણ ધર્મની અસર

બ્રાહ્મણોએ તે વખતે આ કપોલકલ્પિત સૂત્રોનો પ્રચાર
કરવા માંડ્યો હતો કે જીઘ્રસી નાધિયેયાતામ્ શાસ્ર બલુવાનો
શુદ્ધ કે શ્રીઓને અધિકારજ નથી. (હિન્દુ ધર્મનો મુખ્ય
આધાર બ્રાહ્મણ વર્ગ પર હતો. પ્રાચીનકાળમાં તેઓ ચારિ-
ત્ર્યશીલ, સંયમી અને તપસ્વીઓ હતા અને તેથી પ્રજા
વર્ગની સંસ્કૃતિનું જોખમી સુકાન તેમના જ હાથમાં સોંપ-
વામાં આવ્યું હતું. પરંતુ પાછળથી તેઓ જેમ જેમ પોતાના
ધર્મથી પતિત થતા ગયા તેમ તેમ પોતાના અધિકાર કાયમ
ટકાવવા માટે પોતાના સંસ્કૃતિમુદારને બદલે પ્રજાવર્ગની
આખે આવી રીતે પાટા બાંધવા લાગ્યા.

* આ કાળમાં બ્રાહ્મણોની શી પતન દશા હતી અને તેઓનું
૩મ પતન થયું * તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અને ચિનાર બાદના 'બ્રાહ્મણ
ધર્મો' નામના ઐતહાસિકમા અગ્રમાં આવેલો છે.

આ રીતે જૈન ધર્મની શ્રમણ અને શ્રાવક સંસ્કૃતિ
પણ જેમ જેમ શિથિલતા આવવા લાગી તેમ તેમ જૈ
ધર્મમાં પણ અધિકારવાદની અસર થવા લાગી અને
એટલી હદ સુધી કે બ્રાહ્મણોએ તો માત્ર સ્ત્રી અને શૂદ્ર
માટે અધ્યયન વર્જ્ય કર્યું હતું. પરંતુ આ શિથિલ સાધુઓ
તો પોતાના સિવાય બીજા કોઈ વાંચી શકે જ નહિ તે
ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો.

અધિકારવાદનો વિકાર

અધિકારવાદની શુંખલા માત્ર આટલેથી જ અટકી નહિ
તેણે માહોમાહે પણ પોતાના ભક્તોનાં ટોળાં જમાવવાં
હુદ પ્રયાસ શરૂ કરી દીધો. પોતાના શૈથિલ્યને મુધા
વાને બદલે તેને છાંદવાનો પ્રયાસ કરનારને કેટલી અપમાન
તરફ વળવું પડે છે તેનો આ એક માત્ર નમુનો છે. જ
અધિકારવાદની શુંખલા માત્ર લોકાશાસના જ સમયમાં નહિ
બાકે તેથી પણ આગળથી ઉતરી આવી છે. તેનું પ્રમ
શ્રી દક્ષિણમુર્તિના વચનોથી આ રીતે સિદ્ધ થાય છે એ
પ્રસ્તુતિ લખ્યું છે કે “એ શિથિલ સાધુઓ પોતાના મ
કને મુશ્કિલ સાધુઓ પાને ઉપદેશ સાંભળવાની તો
પણ તેની પાને જવાની મુદાં મનાઈ કરે છે તેના
નથી પિતૃ વર્ગે તો તેને મર્દ વગેરે દેખાવે એ ક્રમ
છે પોતાનાની બનાઈ ગાય છે મુદરથાને રાજી રાજ
કે કે જર્જરે ધર્મ રથાનાં કહેતા કરેતા બને છે જ
એ નું બદલાવ કરે છે.”

આ રીતે જૈન ધર્મની શ્રમણ અને શ્રાવક સંસ્કૃતિ

દરવા સિવાય આમાં બીજો શો હેતુ હશે! તે પાઠક સ્વયં સમજી શકે છે.

આ રીતે ઉપરના જૈન શાસનના વિરોધક ત્રણ દાર-જોએ જ લોંકાશાહને જન્માવ્યો છે. એ ત્રણે કારણો દેખીતી રીતે લિન્ન લિન્ન હોવા છતાં તેનું મૂળ એકમાં જ સમાપ્ત થઈ ગયું છે. મૂળ ઉખડી ગયા પછી વૃદ્ધ ઉખેડવાને માટે બીજો પ્રયાસ કરવાની જરૂર નહિ પડે. એ લોંકાશાહના માનસમંધને ધીમે ધીમે સિદ્ધ કર્યું અને ત્યાર પછી એણે અધિકારવાદની શૃંખલા ઉખેડવાનો પ્રયાસ આદરી દીધો. એ અધિકારવાદની જડ કેટલી જુની હતી તે આપણે પાછળ જોઈ ગયા છીએ. હજારો વર્ષોની તેવી જાંડી જડ ઉખેડવા માટે લોંકાશાહે કેવો સુંદર અને સરળ માર્ગ અખત્યાર કર્યો તે આપણે લઢિયા અને સત્યશોધક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા લોંકાશાહના જીવનપૃષ્ઠ પરથી વાંચી શકીશું.

એક ઉત્તમ રાજકર્મચારી, શેઠ અને હજારોનું ધર્મધેય-પાત્ર લઢિયાનો ધંધો સ્વીકારે તેમાં કેટલું ગંભીર રહસ્ય છે તે સ્પષ્ટ સમજાશે. સત્ય ખાતર અપાતાં બલિદાન કંઈ જેવાં તેવાં હોતાં નથી સત્યના સાધન ખાતર તો લોંકાશાહે જીવન સમર્પી દીધું અને ત્યારે તો આપણે એ કાન્તિદારના જીવન સદનમાં ટોકિયું કરી ગોરવ લઈ શકીએ છીએ કે લોંકાશાહ ખરેખર એક પ્રત્યક્ષ કાન્તિદારો હતા અદ્વિતીય હતા, અપ્રતિમ હતા.

અધિકારવાદની શૃંખલાએ શું કર્યું!

સત્ય... એત્યવાદના વિધાન

આપણે તપાસી ગયા. અધિકારવાદની શૃંખલા ઉપરના બંને
વિકારોને જાળવી રાખવાનો એક ગઢ થયો. સાધુઓનું જેમ
જેમ શૈથિલ્ય વધતું ગયું તેમ તેમ તેઓએ પોતાના શુદ્ધ
ધર્મ તરફ બેઠરકાર બની લોકાનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવા
માંડી. બીજી તરફ પોતાના મનની નિર્બળતાઓ શાવક
સંઘ ન જાણી જાય તે માટે અધિકારની બેડી લેકો પા
લાદવાનું શરૂ કર્યું. ધર્મશાસ્ત્રો વાંચવાનો અહમ્મીને અધિકાર
નથી તે તો માત્ર સાંભળીજ શકે. ગૃહસ્થોએ અમારા
શબ્દોને અકારણ : માન્ય કરવા જોઈએ. તેમાં શંકા કરે તે
મિથ્ય ત્વો ગણાય દેવ, શુદ્ધ અને ધર્મ પર શદ્દા રાખે તે
સમક્ષિતી કરેવાય. શુદ્ધ એટલે અમે અને ધર્મ એટલે અમે
બનાવોએ તે માર્ગ ઈત્યાદિ.

અધિકારવાદની આ બેડીથી સમાજ અધુરું અંધ બન્યો.
ગમ્યાગમ્ય વિચારોની વિવેકબુદ્ધિ નષ્ટ પામતી ગઈ અને
આ નોંતે 'જેના વડીલ આંધળો તેનું કંટક ડુગામાં' એ
કહેવત અનુસાર અંધની નાવના મુકાનીઓ પોતે ડુગા
ગયા અને મધને ડુગાડતા ગયા.

મન્ય શોધન.

આપણે તપાસવા એ જોઈ ગયા છીએ કે તે
શ.ક. નિવૃત્તિ પામેલા દલ નમાજના કાર્યમાં જોડાયા હતા.
કે.ક. અને તેમના પત્ની સામુદાય અને મંથ નિર્મિત
તેમના કાર્યમાં તેમ તેમ તેમ જોડાયા હતા.
કે.ક. અને તેમના પત્ની સામુદાય અને મંથ નિર્મિત
તેમના કાર્યમાં તેમ તેમ તેમ જોડાયા હતા.

પાસન પ્રભાવતાને નામે જનતામાં બહુગાં કુંકનાર સાધુ
વર્ગનુંજ અંદર પોકળ જોઈ તેનું અંતર કકળી ઉઠ્યું. આ
બધે ઉપરનો વાણી વિલાસ છે એવું જ્યારે તેને સ્પષ્ટ
જણાયું ત્યારે તેની વિવેક બુદ્ધિ સત્ય તરફ વધુ ને વધુ આકાં-
ક્ષિત બનતી ગઈ. આજ સુધી રૂઢિથી 'તહત્ત તહત્ત' કયે
જતા હતા તેમાં, શા માટે? આમ કેમ? એવા એવા વિચારો
અને પ્રશ્નો થવા લાગ્યા.

તેને એમ થયું કે જગવાન મહાવીરનો શું આ શ્રમણ-
સંઘ? પાલખીઓમાં ફરવું, મોજો માણવી, ગમે તેવું ખાવું,
ગમે ત્યાં જવું, અતિ મૂઢ્યપાન વસ્ત્રો પહેરવાં, લોકોને બોળા
રૂપ થવું, આ શું સાધુત્વ હશે! હામા, હયા અને ઉઠારતાના
સાગર સમા જગવાન મહાવીરના સંઘમાં ધર્મને નામે આટલા
ઝગડા, પક્ષપક્ષના લેલો, આ બધું શું સ્વીકાર્યું હશે! વિવેક
બુદ્ધિથી તો ખરેખર આ વાત ગળે ઉતરે તેમ નથી.

જો જગવાન મહાવીર ખરેખર લોકકલ્યાણ માટેનો
માર્ગ જતાવી ગયા હોય, તેના શાસનમાં ખરેખર આખા
વિધના મનુષ્યનો સમાવેશ હોય તો તેનો સંઘ આવો કેમ
હોઈ શકે! આજે જૈન ધર્મ સિવાયના બીજા જે મતો કે
ધર્મો છે તેના જીવનમાં અને જૈન ધર્મના અનુયાયીઓના
જીવનમાં તો ઠરાયે અંતર દેખાતું નથી. જેવો રૂઢિયો, જેવા
વહેમો અને જેવી અચાંતિ બીજે છે તેવીજ અહીં છે. છતાં
અમારા એ ગુરુઓ તો એમ કહે છે કે અહીંજ મોક્ષ છે,
બીજે નથી. આ શું સાચું હશે?

હાં! હવે જગવાન મહાવીર અને તેમના આ અનુ-

યાથી વર્ગની દશા; એ બન્નેમાં વિરોધ ભાસવા લાગ્યો અને અંતે તેમને એમ પણ જણાયું કે આજનો સંઘ ઉલટો માર્ગે દોરાર્થ રહ્યો છે. ભગવાન મહાવીર, તેમના શાસ્ત્રો અને ધર્મને નામે કેવળ પોતાનો હુદ્ સ્વાર્થજ પોષાર્થ રહ્યો છે. કોઈપણ શાસ્ત્ર સત્યથી વિરુદ્ધ હોઈજ ન શકે (સત્યથી વિહિત હોય તેજ શાસ્ત્ર કહેવાય) કોઈપણ ધર્મમાં અધર્મના ચિન્હો ચોખી શકે નહિ. માટે શાસ્ત્રોનું મૂળ રહસ્ય તપાસી લેવું જોઈએ.

શાસ્ત્રો પર તો અધિકારવાદની શુંખલા હતી. બધો વાંચવા મળી શકે, પરંતુ તેમાં તો કંઈક કપોલકલ્પિત વાતો હોવાથી લોકશાહની બુદ્ધિનું સમાધાન થાય તેમ ન હતું. તેમને વારંવાર એમજ થયા કરતું અને તેમનું અંતઃકરણ વારંવાર ઉચ્ચારતું કે, વીનરાગના શાસ્ત્રનમાં આમ ન રહે. મૂર્ખ આગળ અધિકાર ન ચોખે, માત્ર મૂળ શાસ્ત્રોનેજ જોવા.

આ નિશ્ચય મીઠી રીતે પાર પડે તેમ હતુંજ નહિ કારણ કે બધાં શાસ્ત્રો સાધુશ્રીઓનાજ અધિકાર નીચે રહેતાં તે વખતે આજના જેવો છાપ કામનો વિકાસ નહોતો. બધા ઉપરોક્તિ બધા દાવથીજ લખાતા. વીર લોકશાહને કશુંજ એજ વસ્તુ સદાચક્ર ચર્ચ પડી. વીર લોકશાહને આ ઉપર મૂકી અ.બો અને તેનું દેવું દર્શાવી નાચી ડાવું.

એક દુનિયા નિર્માણ

લોકશાહને મોટાની ને પડેલેજીજ છાત્રી દીપી હતી અને દરેક નેજા તેમજ નેજાજ એકાદ મવા હતી.

અક્ષર તો તેમના બાળપણથીજ મોલીના દાણા જેવા સુંદર અને મોહક હતા. અને જેમ જેમ તેઓએ લખવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો તેમ તેમ તેમની તે કળામાં વધુ ને વધુ વિકાસ થતો ગયો.

એકદા જૈન સંઘમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા આવકલુ લોંકા-શાહને ઘેર ભિક્ષાર્યે એક જ્ઞાનજી નામના મુનિરાજ જઈ ચડ્યા. મુનિશ્રી ખૂબ નિખાલસ હૃદયના અને શાંત પ્રકૃતિના સાધુ હતા. તેમનું ભવ્ય વદન જોઈ લોંકાશાહને તેમના પ્રત્યે બહુમાન ઉત્પન્ન થયું. મુનિશ્રી પણ તેમના ભક્તિભાવથી બહુ ચંતુષ્ઠ થયા. લોંકાશાહે સાધુજીના પાત્રમાં નિર્દોષ ભિક્ષા વહેરાવી.

આ બધી ક્રિયાઓ વખતે લોંકાશાહના અંતઃકરણમાં બિંદી બિંદી કંઈક અસર થઈ જતી હતી. કેાઈ પ્રછન્ન તત્ત્વ તેને પ્રેરણા ન આપી રહ્યું હોય ! તેમ લાગ્યા કરતું હતું. ભિક્ષા લઈને પાછા ફરતાં એ મુનિરાજની દૃષ્ટિ, સામે ઉઘાડા પડેલ ગ્રંથ પર પડી. તેનું દિલ આકર્ષાયું. જેમ જેમ અક્ષરો જોતાં જાય તેમ તેમ તેમની દૃષ્ટિ ફરતી જાય. અને મનમાં એમ થયા કરે કે કેવા સુંદર અક્ષરો છે ! થોડી વાર પછી મુનિ વિદાય થયા. અરે લોંકાશાહને કહેતા ગયા કે અવકાશ મળે ત્યારે ઉપાધ્યયે આજે જરૂર ભાવ રાખજો.

મુનિશ્રીના વિચાર

મુનિશ્રીને એમજ થયા કરતું હતું કે, આવા આગમો લખાય તો બહુ સારું. ત્યાં તો લોંકાશાહ આ માનથી વદન નમસ્કાર કરી યચ્ચાર

થતાં તેના આનંદનો કંઈ પાર રહ્યો નહિ. ખાવામાં, પીવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં તેનું એકજ ધ્યાન જાણે સાક્ષાત ભગવાન મહાવીરનાં કંઈક જન્મોની ઝંખના અને પ્રયાસ પછી દર્શન થયાં ન હોય ! તેવો તેને અપૂર્વ ઉદ્ધાસ પ્રગટ થયો. રાત્રિની મીઠી શય્યાએ તેને મધુર મધુર સ્વપ્ના આપ્યાં. કોઈ એક મહાન જ્યોતિ તેના અંધારમાં જ્યોત રેડી અદૃશ્ય થતાં તેણે નીહાળી. પ્રભાતનો ખેડ ફાટતાંજ ઉવાના ચમકાર સાથે તે વીર થોડો જાગૃત થયો.

સ્વસ્થ થયા પછી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પોતાના સ્થાન પર બેસી પોતાના પરમ પિતાના એ શબ્દદેહનાં દર્શન કરવા આતુર બનેલા એ વીર લોંકાશાહે શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રનું* પહેલુંજ પાતું હાથમાં લીધું અને પ્રારંભમાંજ તેને આ શ્લોક નજરે પડ્યો. એ શ્લોક તેણે વાંચ્યો અને ફરી ફરી વાંચ્યો. તે શ્લોક આ પ્રમાણે હતો:—(કે જે આજ પણ આપણા મૂળાએ મૂળ સ્વરૂપે તેવાને તેવાજ આકારમાં સ્વસ્થ રહ્યો છે. તેમાંથી યુગે યુગે નવું નવું મળી રહે છે.)

धम्मो मगलमुद्धिक्कं. अहिंसा एवमो तवो ।

देवा वि ते नमसति, जस्स धम्मो सया मणो ॥

અર્થ:—ધર્મ એ સર્વોત્તમ (ઉચ્ચ પ્રકારનું) મંગળ છે; અહિંસા, સંયમ અને તપ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે, આવા

* દશવૈકાલિક સૂત્ર જૈન આગમમાં મૂળમૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે. અને તેમા જૈન ધર્મના મૂળમૂળ સિદ્ધિતિ અને મંયમી જીવનના દર્શન, નિરોપાત્તમક વમ નિવમો અને તેને લગતો ઉપદેશ હોવાથી સંરમાન્ય તેનું જદુ ઉન્નુ ગ્યન છે.

ધર્મમાં જોનું મન હમેશાં લીન રહે છે તેવા પુરુષને
પણ નમસ્કાર કરે છે x

ધર્મની આ વ્યાખ્યા પર તેણે ખૂબ ખૂબ મનન કર્યું
જેમ જેમ તે ઉડા ઉતરતા ગયા તેમ તેમ તેને આ ઉ
વ્યાખ્યામાં વિશ્વના નાના મોટા સૌ પ્રાણીઓના કલ્યાણ અ
વિહાન સમજતયા અને તેમની વિવેકશક્તિથી આજના સંસાર
મનોદશા ઉલટા માર્ગમાં દેખાતી હતી તે શાસ્ત્રદષ્ટિથી ૫
તેજ કેપે દેખાવા લાગી આ રીતે ભગવાન મહાવીરના વચ
નામૃતો જેમ જેમ તેને દષ્ટિગોચર થતાં ગયાં તેમ તેમ તેને
કાંઈ વિચારવા લાગી

એકમાત્ર જગદેશ્વરિક જ નહિ પરંતુ પછી તો મુનિ
દુર્ગમ તેથી જાણતું માટે બીજા શાસ્ત્રોની પણ બહુ
પાઠ કરી નજર નહોતી આશ્ચર્યથી એક બહિષ્કૃતપાં થાના
પરથી જ એ કયા મુનિને ન ગમે? પરંતુ તે મુનિ
જેમ જેમ તેના નહિ તોય કે આજનો તદ્દિયારૂપે
જેમ જેમ તેમય પછી એક મહાન કલ્પિ
તેમ જેમ તેમ અને ધર્મને નામે માલના
જેમ જેમ તેમ જોઈને તે સત્ય દ્રાગ બદ
તેમ જેમ તેમ નાપુમાદીને અને રેડિયેને
તેમ જેમ તેમ વિચારવા બનશે

તેમ જેમ તેમ તેમ જેમ તેમ

તેમ જેમ તેમ તેમ જેમ તેમ

તેમ જેમ તેમ તેમ જેમ તેમ

તેમ જેમ તેમ તેમ જેમ તેમ

તેમ જેમ તેમ તેમ જેમ તેમ

ખરેખર લોંકાશાહનું કાર્ય વાયુવેગે આગળ વધતું હતું.
 ૧ ગમે તે શક્તિ સહાયકારી હો. પરંતુ કદી કોઈએ નહિ
 રેલું, નહિ કસેલું, પ્રાચીન છતાં અર્વાચીન લાગતું, તેણે
 ૨ સમયમાં કરી દેખાડ્યું

દશવૈકલિકના પહેલા શ્લોકમાં આવેલા અહિંસા સંયમ
 ૩ ને તપ એ આ મહાન વિશ્લેષમાં તેના મહાન આયુષી હતાં.

જેમજેમ સૂત્રો પોતાના હસ્તમાં આવે તેમતેમ પોતે
 ૪ એ અને બીજી બાજુ સામે બીજી નકલો તૈયાર થતી આવે.
 ૫ નેક લલિયાઓ તેણે આ કાર્ય માટે રોક્યા હતા.

ઉપદેશધારા.

જોઈતી સામગ્રી મળી ગયા પછી ધર્મપ્રાણુ લોંકાશાહે
 ૧ હકાર કર્યો કે મૂર્તિપૂજા શાસ્ત્રસંમત નથી. અહિંસામાં ધર્મ
 ૨ કે ધર્મને નામે સૂક્ષ્મ હિંસા પણ જૈનશાસ્ત્રમાં ક્ષમ્ય નથી.
 ૩ અહિક લાલગ્રાથી દેવદેવીઓની પૂજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે.
 ૪ વહેમ અને ફટિઓને હકાવે તે જૈન. બહારના યુધ્ધોથી
 ૫ વિરમે, આત્મવૈરીઓ પર વિજય મેળવતો જાય તે જૈન; જૈન
 ૬ જન્મતો નથી પણ થાય છે. જૈનને જાતિના બંધન નથી.
 ૭ ગમે તે વર્ણ જૈન બની શકે છે. જૈન ધર્મમાં ગચ્છ, સંપ્ર-
 ૮ દાય, દુકડા કે જોડ હોતાજ નથી. જૈન ધર્મમાં બળવાનો
 ૯ ક્ષાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર સૌ કોઈને એક સરખો અધિકાર
 ૧૦ છે, જૈનદર્શન અલોદ છે-સમ દષ્ટિ છે. જૈન ધર્મ મહાસા-
 ૧૧ ગર છે. દર્શન, મત, પંથની વહેલી સરિતાઓને તેમાં મળ-
 ૧૨ વાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. જૈન ધર્મની દીક્ષાનું મંડન કંઈ
 ૧૩ જુદા પ્રકારનું દેશમુકનથી જૈન જિનુ આપુ ગણાતો નથી.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને પંચેન્દ્રિયોના સંયમ એ
 નવપ્રકારના મુંડન પછી જ જૈન ધર્મના સાધુનું ચિરંજીવન
 થાય છે. ક્ષમા, સરળતા, મૃદુતા, લઘુતા, સત્ય, તપશ્ચર્ય,
 અશ્વચર્ય, નિર્લોભતા, સંયમ, ત્યાગ એ હસ તેના નકકીના
 મિત્રો છે. જૈન શિષ્ય પ્રજ્ઞને જોમરૂપ થતો નથી. આત્મક-
 હયાણી સાથે તે વિશ્વકલ્યાણ સાધતો રહે છે. સાધુ યાત્રી,
 શાવક, શાવિકા જૈન સંઘના આ ચાર મહાજૂત સ્તંભ છે.
 બધા પરસ્પર સંકળાયેલા છે. તેમાંનો એક પણ સ્તંભ ડગ-
 મળે તો જૈન ધર્મની ઇમારત ખગલણી જાય અને અદ્વિસાનો
 પરમ પ્રતિનિધિ જૈન ધર્મ ખગલજો અને હિંસાનું આશાન્ન
 વધતું જાય તો વિશ્વની અચાંતમાં મોટો ઉગેશ થાય તેની
 ચિરસ્થાપિત ટકાવવા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુ, શાવિકા
 શાવક, શાવિકાને ત્યાગની હદિએ જોડા વધુ રોગા છત્ર
 સપહદિએ સમાન ગણ્યાં છે. શાવકમણુ શમજમણુનો ઉપગ્રહ
 જીવે છે મંત્રક દરો છે છતાં ને ગેવા વ્યક્તિની નથી ૫)
 શુદ્ધિ છે ના જનાવવા શાવકોને સાધુના જગ્યા વિષયો પ્રમાણ
 વિના-કારક કે શાધુ સંસ્થાનું પાતન પે.વનુ શાવકો, પો.ક.ક
 છે, નર્મકે નજીકથી આવ્યા છે શમજસાધક સાધાદશાન
 ને.શુ ના.ક ને નેને મધનમાર્ગમાં વિધર કરવા માટે ને
 માન વિના નર્મકે હજી જજીવાને અધિકારી છે

તેમ તેમ જાનળી જ્યોતિ અગમગવા લાગી. શ્રીધ્મ ઋતુના
ધામથી પરિકલ્પાન્ત થયેલા પાન્થીઓને શીતલ વૃક્ષની છાયા
જેવો અહિં આરામ મળતો. વૈષ્ણવો, શૈવો અને જૈનોનાં
ટોળેટોળાં ઉભરાતાં અને આ સુધા નદીનાં અમૃત આસ્વાદીને
અમર બનતાં.

પ્રભાવ અને ચર્યા.

ભગવાન મહાવીરનાં જ સૂત્રોમાંથી આ સત્ય અસલ
સ્વરૂપમાં નીકળીને લોકોમાં તેણે નવચેતના ભગૃત કરી
દીધી. ઉપાધયો આવકો વિનાના સૂનાં પડવા લાગ્યા. સૂરિ-
સમ્રાટો ધમધમવા લાગ્યા. પોતાના ભક્તશ્રાવકોને લોંકાશાહ
પાસે જવા માટે રોકવાના પ્રયાસો ઘણા થયા; પરંતુ સત્ય
આગળ તેના આ પ્રયાસો મિથ્યા થવા લાગ્યા. વીર લોંકા-
શાહની સિંહુગર્જના આગળ તેઓની પપુડી ઠંડીગાર જેવી
ધર્ક ગઈ. જેમ જેમ પ્રયાણાતો થતા ગયા તેમ તેમ લોંકા-
શાહનો પ્રભાવ વધતો ગયો અને તેની કાન્તિનાં મોજા ફર
સુંદર ફરી વળ્યાં.

એ અરસામાં એટલે સંવત ૧૫૨૮ માં અણહીલપુર
પાટણથી લખમશી ચેક લોંકાશાહની બહુશ્રુતતા, કાન્તિ,
ઉદારતા અને ઉત્તમ ચારિત્રની પ્રશંસા સાંભળી ખાસ અમ-
દાવાદ આવ્યા. તે સમયમાં પાટણ એ ખરેખર જૈન પુરી જ
ગણાતું. હજારો જૈન મદિરો અને સેંકડો સાધુઓ ત્યાં
રહેતા હતા. લખમશી ચેકનું અહિં આવવાનું પ્રયોજન તો
લોંકાશાહને અકાસવાનું જ હતું અને તેથી તે અનેક દલીલો
તૈયાર કરી તેમની પાસે આવ્યા હતા. તેમનો ધરિદો લોંકા-
શાહને મુધાસ્થનો હતો.

લી ગયા છે. અને તે એક બીજાને લાંડયા કરે છે એટલે
તેમાં ઉમેરો ક્યાં કરવો? અને મારા જેવા ગરીબ
વિધવાની શક્તિ પણ શું? પણ ભગવાન મહાવીરના સૂત્ર-
ધર્મનથી મને માત્ર એટલું સમજાયું છે કે ધર્મમાં લેદ અને
ઘડા ન હોય.

લખમશી—એ બધા ઝઘડા શાથી થયા હશે?

લોંકાશાહ—તેજ હું તમારી પાસે સમજવા માશું છું.

લખમશી—મને તો કશુંયે સમજતું નથી. તમારી
મા જ્યોતિ આગળ મારો હોવો શીકા પડી બાધ છે. એટલું
કહેતાં એકદમ એ બોલી ઉઠ્યા, લોંકાશાહ! તમે મૂર્તિપૂજના
વિરોધ કરો છો? તમારા જેવા ધારી આવકને એ શેલે કે?

લોંકાશાહ ખડખડાટ હસી પડ્યા. એ વળી નવું તુલ
તમે ક્યાંથી કાઢ્યું?

લખમશી—કૃપા કરીને તેજ મને તમે સમજાવો.

લોંકાશાહે ઠંડા પેટે જવાળ આપતાં કહ્યું:—જૈન આગ-
મમાં ભગવાન મહાવીર અને તેમના ગણધરોએ ક્યાંય
મૂર્તિપૂજનું વિધાન કર્યું હોય તેવું મેં જોયું નથી. હજી વાક્ય
પૂર્ણ કરે તે પહેલાં લખમશી આજ્ઞાપ્રતિ બોલી ઉઠ્યા—હે!
હે! લોંકાશાહ! આ શું કહો છો? આપણા બધા ગુરુઓ
કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં તો પણે સ્થળે અધિકાર છે. મૂર્તિપૂજના
અવતંબન વિના આગળ વધીજ શી રીતે શકાય! તો એ
આગમ પાડી શરૂદેવો ખરા કે તમે ખરા?

લોંકા

આગમ, સૂચન, ભગવતી, દયારી

વગેરે શાસ્ત્રોના પાઠો બતાવીને પૂરવાર કરી બતાવું ?
મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્રમાં કયાંય નથી.

લખમશી—“ત્યારે જૈન ધર્મમાં પૂજાને સ્થાન
નથી શું ?”

લોકાચાર્ય—જૈનદર્શન અનેકાંત દર્શન છે. અનેક હિન્દુ
ખિન્દુઓનો એમાં સમાવેશ છે. તેમાં પૂજાને સ્થાન ન હોય
એ કેમ બને !

લખમશી—આપ તો હમણાં જ બોલી ગયા ને ?
“મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્ર સંમત નથી.”

લોકાચાર્ય—હાં હવે બરાબર, મૂર્તિપૂજા પૂજા તદિ

લખમશી—ત્યારે શું પૂજા અને મૂર્તિપૂજા બિલકલે ?

લોકાચાર્ય—હાં હાં. બહુજ બિલકલ તદન બિલકલ
બનેને એક ગણવાથી જ આ બોલાયો હતો અને તદવ

લખમશી—ત્યારે કૃપા કરીને સમજાવશો ?

લોકાચાર્ય—હાં, શુદ્ધ પૂજા એ પ્રકારની છે

• શિવદત્ત મુનિશ્વર પૂજાસ્થાનની નીચે ક્રમે ને નિમિત્ત

મરુતુર્ણી શમાન્નાના શ્વર્ગમોક્ષપ્રતાપની

મનુદનમધેરમ ડિપ્પા નાનારેવિસિધિ

• • • • •

• • • • •

• • • • •

• • • • •

અને આશ્વંતર. આશ્વંતર પૂજા એટલે માનસી પૂજા અને
બાહ્ય એટલે મૂર્તિપૂજા કે જે આજે તમે જોઈ રહ્યા છો.

લખમશી—માનસી પૂજા એટલે શું ?

હોંકાશાહ—માનસી પૂજા એટલે શુભપૂજા. વીતરાગ
દેવના જીવનના સફળશોભન સ્તવન કરવું, કરવા પ્રયત્ન કરવો—
તે સફળશોભન ચિંતન કરવું અને ચોતાના જીવનમાં તેને
આચરવા પ્રયત્ન કરવો એજ માનસી પૂજા.

લખમશી—શું તેવી પૂજા સૌ કરી શકે ?

ગુહાગમૈર્યથાલામં પ્રત્યઘ્રેઃ શુચિભાજનૈઃ ॥

સ્તોકૈર્વા યદુભિર્વાંપિ પુષ્પૈર્જાત્યાદિસંભવેઃ ॥

ઘટ્ટાપાયયિનિર્મુક્ત—સ્તદુત્થ ગુણભૂતયે ।

દીયતે દેયદેવાય ઘાતાશુદ્ધયુદાહતા ॥

જેણે અષ્ટકર્મોથી મૂકિત મેળવી અંપૂર્ણ વીતરાગ ભાવની સંપત્તિ
મામ કરી છે તેવા વીતરાગ દેવાધિદેવને થોડાં કે થણાં પુષ્પો
આપવા એ કંઈ વાસ્તવિક પૂજા નથી અને (તેથી) પૂજા
(પુષ્પાદિ સમૈત દ્રવ્યો દોવાથી) ખરેખર અશુદ્ધ (પાપમય)
મળાય છે.

જો આ જાનની પૂજા પાપમય છે તો ધર્મના અંગ રૂપ એવી
રૂઢ અદ્વિતીય પૂજા દોવી જોઈએ ? તેના સમાધાનમાં તે આચાર્ય
પ્રેમવ વડે કહે છે :—

લખમશી—મૂર્તિપૂજાથી માનસી પૂજા વધારે ઉત્તમ છે તે વાત તો હું જાણજ સમજ્યો; પરંતુ મને એમ થયા કરે છે કે શાસ્ત્રમાં મૂર્તિપૂજા વિધેય નથી તેનું કારણ શું હશે ?

લોંકાશાહ—મૂર્તિપૂજાની વિધેયતામાં મહાપુરુષોએ લાભ કરતાં હાનિનો સંભવ વિશેષ પ્રમાણમાં જોયો હશે. અને તે અનુભવ તો આપણી સામેજ છે એટલે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ચોક્કસ વાત છે. અને બીજી વાત તો એમ છે કે, ત્યાં સુધી મનુષ્ય માનસી પૂજા સુધી પહોંચતો નથી ત્યાં સુધી તે મહાપુરુષોના સદ્ગુણોની પોતાના જીવનમાં આચરણીય

ઉચ્ચ કાદીના શુદ્ધ શાસનમાં અટપુષ્પી પૂજા એ તો માત્ર બાહ્ય રૂપક છે વસ્તુતઃ પૂજના પુષ્પો તો આ છે :]

અદિસા સત્યમસ્તેયં બ્રહ્મચર્યમસંગતા ।

શુદ્ધમચિસ્તપો જ્ઞાનં સત્પુષ્પાણિ ચ ચક્ષતે ॥

અદિસા, સત્ય, અચૈર્વ્યં, બ્રહ્મચર્યં, અનાસક્તિ, શુભક્તિ, તપશ્ચરણ અને જ્ઞાન એજ સાચાં પુષ્પો છે. આ પુષ્પોની પૂજા કયા મંદિરમાં થાય તે સત્યના પૂજારીઓ સમજી શકે તેમ છે. આજ જીવનમાં વજ્રાઈ ગયેલી અને સાચી જીવન પૂજા છે. આચાર્યશ્રીએ પૂજાનું આ રહસ્ય ઉઠેલી પુષ્પજેતી સરળ અને સ્પષ્ટ લૌકિક વસ્તુને પણ પુષ્પ તો માત્ર રૂપક છે એમ કહીને, તેનો ભાવમય રહસ્યાર્થ સમજાવીને તથા દ્રવ્ય પૂજાને સાવધ કહીને સાચો માર્ગ ક્યો છે ? તે સ્પષ્ટ દેખાડ્યો છે. આટલું જોયા પછી પણ કૃત્રિમ પૂજામુગ્ધને ઈષ્ટ દત્તો, પ્રતિષ્ઠા દત્તી એમ માની લેવું તેને આમદ અને અન-ભિજનાની પરાકાશ સિવાય બીજું શું કહેવાય ? વિચારક વિદાને તેવા રહસ્ય આમદ તરફ મધ્યસ્થ બાવ રાખે તેજ અબીટ અને પ્રયંસનીય છે.

કરવાની દ્રવ્ય સમજી શકતો નથી. માત્ર તે ટીકા, ટપકાં અને એવી બાદ પૂજામાં પર્યાપ્તિ માની લે છે અને એ પૂજા કરીને ખોજાને ધર્મિષ્ઠ કે ભક્ત મનાવી લે છે. આ સાફ વેદ ધર્મના ગીના નામના અથમાં પણ માનસી પૂજાની પ્રથાસાજ કરી છે અને ને આરાધવાથીજ આગળ વાંચી શકાય છે. તેમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અને એવી મૂર્તિપૂજાને માનનારાઓ માંદા ધડા ખરા નો તેના કૃત્ર કારૂપે એકિંક બાવનાજ શબ્દા કરે છે. આ પદ્ધતિ એકંદરે પ્રથમ જેને કો ધર્મિયુ અંગ ગણી અવલંબન રૂપે માનવાનું કરે છે તેજ પાછળ ભોય ભૂતી ત્યાંને ત્યાં પડી રહે છે આથી જ જીત ગારા માનસી પૂજાને શેષ માને છે. મૂર્તિપૂજા જીત શાસ્ત્રને સંમત નથી.

વખમશી જોડ્યા:-

જિજ્ઞાસુભક્તજગદ્ગમિ, શમશ્ચ વદમિતિ જે મુખા ।

તે તથ્યે મરિજ્જલ, મણ્ડલિ મમમમજાઈ ॥

મંદિરના દારોમાં ગાદીઓને જે બાજરી વદન કરે છે તે અથા મરીને દેવગને પાડે છે આ લો આપણા આગા મોંને ચિન્તાના મરિજ્જલ જે બાજરું છે તેનું મું ?

દેવગાદી:-જાને જાને પૂજી લઉં ?

દેવગાદી:-દા, પૂજી દો

દેવગાદી:-અને તે, તે, કે અંગ ?

દેવગાદી:-અને તે, તે

દેવગાદી:-અને તે, તે, અને તે, અને તે, અને તે, અને તે

દેવગાદી:-અને તે, તે, અને તે, અને તે, અને તે, અને તે

દેવગાદી:-અને તે, તે, અને તે, અને તે, અને તે, અને તે

દેવગાદી:-અને તે, તે

લખમશી શુદ્ધ ભક્તિથી તરભોળ થયેલા હૃદયે સહસા બોલી ઉઠ્યા:—“ શાસ્ત્રો પહેલાં અને ગ્રંથ પછી ગ્રંથો અને ટીકાઓ શાસ્ત્રના રહસ્યને સમજાવવા માટેજ રચાયેલી હોવી જોઈએ. શાસ્ત્રોથી ઓછું વસ્તુ કરવાનો કે અર્થ મરડવાનો આશય ન જ હોવો ઘટે. પણ શું આ ગાથા શાસ્ત્રમાં નથી ?”

લોંકાશાહ તુરતજ દશવૈકલિક લાવીને હાજર થયા અને ધર્મની વાસ્તવિક વ્યાખ્યા બતાવી.

“ જૈન ધર્મ અહિંસામાં ખૂબ ઊંડો ગયો છે. આત્મિક દૃષ્ટિએ તે પશુ, પ્રાણી, સૂક્ષ્મ જંતુ, વનસ્પતિ અને જળમાં સુદ્ધાં આત્મા માને છે. એક પુષ્પની પાંખડીમાં પણ ચૈતન્ય છે તેમ સ્વીકારીને મનુષ્યને જેમ જીવન પ્રિય છે તેમ સૌ કોઈ જીવોને પોતાનું જીવન પ્રિય છે. સૌ જીવોને અભય આપવામાંજ આત્મદયાણુ છે. શાન્તિના મૂળ છે, અને આનંદની પ્રાપ્તિ માટે સૌ જીવોને અભય આપો એમ જૈન દર્શન પુનઃ પુનઃ કહે છે. આથીજ જૈન દર્શનમાં બહિષ્ણ પરમોધર્મની સર્વ ધર્મો કરતાં વિશાળ સમાવેશના મળે છે. ”

આમ જ્યારે લખમશી ચેકને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું ત્યારે તેણે વિહ્વળતાથી પૂછ્યું કે, શું ધર્મ નિમિત્તે કંઈ સૂક્ષ્મ હિંસા થાય તેનું જૈનદર્શનમાં ધર્મ રૂપે સ્થાન નથી ?

લોંકાશાહ બોલ્યા, “ જૈન ધર્મ તો શું પણ કોઈ પણ ધર્મમાં સૂક્ષ્મ હિંસાને ધર્મ તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ. એ કે વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ અને શુદ્ધિના નામે હિંસા થાય તો તે હિંસા શમ્ય છે એવો પ્રચાર દેખાય છે જરો, પરંતુ હું તો તેને ધર્મનો વિપ્રારજ માનું છું. જે વેદધર્મની દૃષ્ટિ ના હિંસાદર્શન મૂકતો

એમ કહેલી હોય તે હિંચાને કમ્ય કરે તે બુદ્ધિગમ્ય થી રીતે હોઈ શકે।”

લખમશી લાલચોળ થઈ ગયા, અને બોલ્યા; “ત્યારે આપણે જેને જેન ધર્મના મુખ્ય સ્તંભ ગણીએ છીએ તેના શાધુઓ પોતે, શાસ્ત્રમાં ન હોવા છતાં કેટલોક સૂક્ષ્મ દ્વિસાઓમાં અનુમોદન આપી રહ્યા છે, સંયમને બદલે મુળ પાડણીઓ પર ભેટી આચાર્યો જાણી વિવાદ માળી રહ્યા છે, તપશ્ચર્યાને બદલે ગરુડ બેદના ઝપટાઓ પ્રવર્તાવી રહ્યા છે, મું આ જેન ધર્મ છે?”

લોંગાશાહ— શાંત થાઓ. આ જાણું જેન ધર્મમાં થયેલા વિચારનું પરિણામ છે. આ પરિસ્થિતિ નવીન નથી. વારસાગી દુનરી આવેતો છે અને આપણે એટલે સાવકોએજ તેને પે.વી છે.

તપામશી બોલ્યા, “એમ કવાનું કાગ્ન?”

લોંગાશાહ બોલ્યા, જેન ધર્મમાં વિચાર પ્રાય આગ-
જ્વળના ધર્મની વિદ્યુતિની જ જગ્યો છે વિચાર અગ્નિ
પ્રેરણે છે ત્યારે પડેલાં તો તેનું અગ્નિ મુલ્ય જોવું તાત્કાલ છે
કેમ કેમ તે વિચાર દીપ્તિ દીપ્તિ થાય છે અને જેમ
જેમ વિદ્યુતિ જ્વળનાં અગ્નિ મેલ મેલ મેલનાં પ્રકાર થાય છે
તે તેમ ધર્મનું જગ્ન તેમજ કમું છે આ પ્રકારને અગ્નિ
જોઈ જાય તો વિદ્યુતિ અગ્નિ અને અગ્નિ વિદ્યુતિને તબો
કેવળ કહે છે અને, જગ્નને પ્રોત્સાહન આપી તેના
રસને કાગ્નને વિદ્યુતિ અગ્નિ અગ્નિ અને તેને
વિદ્યુતિ અગ્નિ અને અગ્નિ તેને કહે છે

લખમશી બોલ્યા, “તેનો હિપાય?”

લોંકાશાહ—તે વિકારને મૂળથી જ નાબુદ કરવો જોઈએ.

લખમશી—તે એકલે હાથે કેમ બને!

લોંકાશાહ—સત્યના પ્રચારથી! સત્યની શક્તિ વિશ્વમાં પક ઇ. ત્યાં ત્યાં તેનું એક આંદોલન જશે ત્યાં ત્યાં! સંતાનપરંપરા વિકસ્યે ને વિકસ્યે જશે અસત્યનો પ્રકોપ! તેટલો પ્રબળ અને પ્રચંડ હશે તો પણ સૂર્યના પ્રકાશ! ગળ આગિયાની જ્યોતિની જેમ નિસ્તેજ અને હતો ન તો થઈ જશે.

આ રીતે લખમશી લોંકાશાહના વિરોધીને બદલે પક્ષાડકાયક થઈ પડ્યા. પાટણ ગયા પછી તેમણે એક જગર આંદોલન શરૂ કર્યું. એ રીતે ઘણા ઘણા લોંકાશાહના વિરોધીઓ તેમના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી તેમના જ સહાયકો બનતા ગયા અને અધિકારવાદને બદલે સ્વાતંત્ર્યવાદ વિકસવા લાગ્યો.

તેવાં અનેક દૃષ્ટાંતો પૈકીનું એક દૃષ્ટાંત અહિં ઉદ્ધૃત કર્યું છે તે પરથી તે સ્થિતિનો ઠીક ઠીક ખ્યાલ આવશે.

એકદા અહિંટવાડા, પાટણ, સુરત વગેરેના ચાર સંઘ અમદાવાદમાં આવી પૂજ્યા હતા. અને ઘણા જ વરસાદ થવાથી તેમને ખારવા કરતાં ત્યાં વધુ રોકાવું પડ્યું. અમદાવાદમાં આવી પૂજતાં જ સંઘવોએને ઘણા વખતની ધીમાંન લોંકાશાહ ને જોવાની અને તેમનો ચર્ચા સાંભળવાની ઇચ્છા હતી તે પૂર્વે દરવા માટે પહેલીજ તકે તેઓએ તેમની પાસે જવાનું ચક્ર દરી દીધું હતું. લોંકાશાહ સાથે પહેલી સુલાકાત તો તેમની કુદલથીજ થઈ હતી પરંતુ સાધુ વર્ગનું શૈથિલ્ય,

સાધુઓએ કહ્યું, “વળી આવો ધર્મ તમને કેાણે શીખવ્યો ? ધર્મના મહાકામમાં તે વળી આવી સૂક્ષ્મહિંસા થાય તે ગણાતી હશે ! હિંસાના પાપ કરતાં તીર્થયાત્રાનું ફળ સો, હજાર, લાખ અને તેથીયે અધિકગણું વિશેષ છે. બહુ નફા આગળ થોડી ખોટું થ જાય તેનો કાંઈ હિસાબ ગણાતો હશે ? ”

સંઘવીઓ ખિન્ન હૃદયે બોલી ઉઠ્યા, “ શું આ સાધુઓના મુળથી નીકળતો અવાજ છે ? મહારાજો ! માફ કરો, હવે બહુ થયું. તમારા આવી રીતે વર્ષો થયાં બંધાવેલા પાટાઓએ ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની ચેતન-શક્તિએ મહાવીરનાં વચનોદારા ઉખેડી નાંખ્યા છે. હવે અમે ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજતા થઈ ગયા છીએ. મહારાજો ! ધર્મમાં અધર્મને લેશ પણ સ્થાન હોઈ શકે નહિ અને જે અધર્મ હોય તે ધર્મ જ ગણી શકાય નહિ. જમા અને ઉધારના ખાતાં ધર્મમાં નથી હોતાં; પણ પુણ્યમાં હોય છે. સમજ્યા કે નહિ ? ”

આ ઉત્તર સાંભળતાંજ તે બધા સાધુઓ નિરુત્તર બન્યા. તેમના મોંઢાલીલા પડી ગયાં. તેઓ લોંચ ખોતરવા લાગ્યા.

સંઘવીઓએ કહ્યું. મહારાજશ્રી ! વેળાસર ચેતી જાઓ, વેશ પહેરવાથી થમણનું પૂજ્યત્વ હવે ટકી શકે તેમ નથી.

સંઘ ત્યાંથી વીળરાયો, તીર્થયાત્રા તીર્થયાત્રાને ઠેકાણે રહી અને તે બધા આવકો સૂત્રના પ્રચારક થઈ ગયા.

સત્ય પ્રચારક સંઘ

આ પ્રમાણે જૈન ધર્મની આ ક્રાંતિએ ખગલખાટ મચાવી મૂક્યો. આ પ્રસંગે લોંકાશાહના વિચારને અનુસરનારો

જાહેરાતો વર્ગ વારંવાર પ્રાર્થના કરતા લોકો કે આપણા
વિચારને અનુસરનારો જે દેખાઈ હોય તેમની એક સંખ્યા
નિર્ધારિત થતી નથી.

લોભાગ્રાસે જ્યાગ આપ્યો. “ભાઈઓ! વડાતાઓ!
તમે કહો છે તે વાત સાચી છે. પરંતુ એ સંસ્થાઓને
પ્રેરનાર જ્ઞાનવાન, ચારિત્રવાન મહાપુરુષોની દરખાશો અને
દરખાશો સર રોધ છે. દારુકે તેઓ અત્યંત સિદ્ધાંતોનું
વલક્ય જાણીને અમય સમય પ્રમાણે તેને તે તે સરખાઈ
દેવામાં તપાસીને તેની ખાતે મૂકે છે. કદાચ, રૂઢિ અને
વેદોમાં નિષેધના અત્યંત જિજ્ઞાસી પ્રવેશતા તેઓ રાષ્ટ્રી
સંસ્થાનું સામર્થ્ય મારે છે તેવા મહાપુરુષોનું મંડળ
નૈયત્ત ન થાય ત્યાં સુધી જો ને અન્યને કુન્દિત કરવામાં
આવે તેા જાતી અત્યંત મદને જાણે મનામદજ્જ થઈ, અને
તે જ કલ્પના દાનિ થયું થાય.”

[illegible]

१. ...
 २. ...
 ३. ...
 ४. ...
 ५. ...
 ६. ...
 ७. ...
 ८. ...

મન્યા છે તેને આચરવાનો પુરુષાર્થ કરો. શાસનની પ્રભાવના
જા વિચારથી નહિ થઈ શકે. તેને આચારમાં મૂકો. જગતને
ધારવા કરતાં-જગતની ત્રુટિઓ દૂર કરવા કરતાં પોતાની
ટિઓ દૂર કરવામાં વિશેષ લક્ષ્ય આપો. આવા આંદોલનો
જગતના એક ખૂણામાં હશે તો પણ તેની વ્યાપકતા વેગભર
જગતને ખૂણેખૂણે પહોંચી વળશે. ”

આ સાંભળીને તે વળતે ત્યાં હાજર રહેલામાંના ૪૫
જણ તૈયાર થઈ ગયા અને લોંકાશાહને ચરણે ઢગી પડ્યા.
તે પછી ગદ્ગદિત સ્વરે તેઓ બોલ્યા “એ પરમ પિતા !
ધન્ય છે આપની નિખાલસતાને ! પરમ કૃપાળુ દેવ ! આપના
શુભ હસ્તે જ અમોને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપો. ”

લોંકાશાહે, મહાન સમૃદ્ધિ મહાન અધિકાર અને મહાન
બંધનને ત્યાગ કરી તૈયાર થયેલા એ વૈરાગ્યવાન, ક્ષમાવાન
અને ક્યાવાન આત્માઓને ઉદ્દેશીને જૈન ધર્મની દીક્ષાની કડક
સ્થિતિનું અને યમનિયમોનું શાસ્ત્રદ્વારા તેમને ભાન કરાવ્યું
અને કહ્યું કે, “આજે ચારે કોરથી સિધિલ થયેલા સાધુ-
ધર્મ વચ્ચે આજીવન પર્યંત પાંચ મહામતોને યથાર્થ પાળવાં
એટલે કે સૂક્ષ્મપ્રાણી પણ દુભાય તેવું મન વાળી કે કર્મથી પોતે
આચરણ કરવું નહિ કે કોઈ પાસે કરાવવું નહિ અને કરનારને
અનુમોદન આપવું નહિ સત્યની પણ આ જ રીતે શ્રવણતાં
મુખી રક્ષા કરવી નિર્દોષ ભિક્ષા મેળવવી, મન વચન અને
કાયાથી પ્રભાચર્યનું પાલન કરવું. અક્રિયન વૃત્તિથી રહેવું,
અને એ મતો પાળવા માટે ખાનપાન વસ્ત્ર અને આધનોમાં
અત્યંત સંયમી બનવું ઉઘાડે પગે ચાલવું. રાત્રિએ જનનો

અર્ચના ત્યાગ કરવો. સંયમ અને તપશ્ચર્યાથી પોતાનું જીવન સાત દુઃખનું બનાવી દેવું, કૈયાદિ સુંચન કરવું. આકરી તપશ્ચર્યા કરવી, કોઈ પ્રયત્ને, કોઈ નિરે, છતાં ન દૂલાવું, ન ખિન્ન થવું. આ જામી જેન ધર્મની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવી એ જાંડાની ધાર સમું દફિન મગ છે. અનેક પ્રતોઝનમાં આપનો આ પૈરાગ કાયમ ટકો રહેવામાં આત્મગામચર્ધ અને રાગ અમમલ હયાની આચરવકતા છે. કારણ કે પ્રધુનિના નિય-માનુસાર પ્રતિકુલ નિમિત્ત મગનાંજ તે કટાગીએ જાય છે અને પ્રતોઝન મગનાં તેનું પગન પગ શીઘ્ર થાય છે "

એ કુમટો જોવાયા કે, "દયાળુ રેવડા ગાયક હયાને માટે આપ હોડા છા તે જાણું થનુગાવ મકય છે પરંતુ અમો અમાઈ જીવન તો પૂરું કહતા પૂર્વક ગાયનામાજ જરૂર નિર્વદન કરીશું આ અમાને પ્રજુલ્ન નિદાય છે " તેવા શાદ તેના ટીગમો દર્શિત થયા તેઓની આ મે.અવતા સ્ત્રી મેમો પૂજા જાનંદ થયો. જેન ધર્મની દીશાની મપૂર્ણ વિધિ મમજાને, અને નમની ગાયનામાં ગાયન રેવો મદાય કરે રેવો વિદા અને હદ અ.રેવેડ આપેલો.

૦ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

સંવત ૧૫૩૧ માં આ બિના બની. એ ૪૫ સાધકો સત્યની સાધના અને પ્રચાર કાર્યમાં જોડાઈ ગયા. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આત્મચિંતન, વિચારમંથન; એ એના સહાયક બળો હતા. દેહને અન્ન આપવાની સાથેજ આત્માને ખોરાક આપવાનું તે કદી ચૂકતા નહિ અર્થાત્ તેઓ સંયમના હેતુ પૂર્વકજ બધી ક્રિયાઓ કરતા હતા.

સંવત ૧૫૩૨ પછી એ ધર્મકાન્તિકાર ધર્મપ્રાણ અને જૈન ધર્મના માર્તિંદ્ર દ્યુયરનું જરાજીર્ણ શરીર વિશીર્ણ થવા લાગ્યું અને કોઈ એક ચાંદલિયાની પૂર્ણ ખીલેલી જ્યોત્સ્ના વખતે શ્રીમાન લોકાચાહ કાળ ધર્મને પામ્યા. છેલ્લા શ્વાસ સુધી તેમના પ્રાણવાયુમાં ચૈતન્યનાં પૂર હોલિયાં લેતાં હતાં. શરીર ક્ષીણ થવા છતાં તેમનો ઉત્સાહ અતિમ સમય સુધી ક્ષીણ થયો ન હતો. ભગવાન મહાવીરનાં વચનામૃતોથી તેનું ચૈતન્ય ચમકતું અને ચમકતું રહ્યું હતું. આ રીતે મહાવીરની પૂન-મહાવીરનું રટણ કરતો કરતો તે આત્મા પોતાનું કાર્ય સમાપ્ત કરી તેના શરણે ચાલી જતો હોય નહિ! તેમ તેના અનેક અનુયાયી વર્ગ વચ્ચે, સૌનાં આશ્ચર્ય સાથે એક દમ ખેંચી પોતાને પથે પ્રયાણ કરી ગયો, અને દિવ્ય સમાધિની દીર્ઘ નિદ્રામાં સૂનેતું એ ચમકતું શરીર મૃત્યુલોકમાં પડી રહ્યું. જ્વલંત જ્યોતિ ગઈ પણ તેની ચિનગારીઓ વિખરી વિખરીને ભિત્તિ લિન્ન સ્થળે પ્રકાશવા લાગી ગઈ. તેમાંથી અનેક કાન્તિનાં આદોલનો ફેલાયાં. તેની પાછળ અનેક કાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરો પાડ્યા અને એ રીતે એ કાન્તિનો યુગ-મુદા ગયો.

એ રીતે ભારતવર્ષમાં પાંચ લાખ જનતા અને સેંકડે
 સાધુ સાધ્વીજીઓ તથા સંખ્યાબંધ યતિઓ શ્રીમાન લોભ-
 શાદને પોતાના પરમ પિતા ગણાવી ગૌરવ લે છે. ભારત-
 વર્ષમાં બહિનયુગનો કાલ તેમનો કાન્તિના આહોવાનથી પાડ્યો
 હતો. સંખ્યાબંધ કાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધારો તેમની
 કાન્તિના ચિરાગે દૃશ્યા દ્રશ્યા છે અને દમ્ભુગે દુઃશ્યે દ્રશ્યે
 આજે દરી એ કાન્તિની નખ ભારતવર્ષને આંગણે દરી
 દરીને લેવાજ રૂપમાં આવી ડમી છે. લોભશાદને તીરે
 સાથે કાર નૈકાના બહાર પાયા છે. કાલ યુગપ્રમાણ પુરુષ
 મદાન્ધા મર્મયોગી અને કર્મયોગી નજીક એ અદ્વિમા,
 મુંયમ અને રુચ વિગતોમાં આનંદમય, નુચ એ મુન્યને
 કોટે આ તોમમોસરી વિગતના પદના પદના કાન્તિની નાન
 વગાડ આનેપાયા આનુર જનેગો જે કાન્તિદેતે છે. આને
 અને નજીકના મુદ્દા જનારો કે અન્ય નાન માનના
 પ્રાણ કાન્તિની મુદ્દા જે અન્યવર્ષ, પ્રાણીન, મુદ્દા, લીન,
 અન્યવર્ષ અને અન્ય મુદ્દા કાન્તિના મુદ્દાને જે કાન્તિ, નજીક
 દરી વિગતે.

અર્વાચીન ઇતિહાસ.

શ્રીમાન લોંકાશાહથી માંડીને આજ સુધીનો ઇતિહાસ આ પ્રકરણમાં બહુ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપવાનું ધ્યેય રાખ્યું છે. કારણ કે જેમ પ્રાચીન અને મધ્યમયુગની પરિસ્થિતિ જોવાથી લોંકાશાહનાં ક્રાન્તિમય કાર્યની કલ્પના આવે છે, તેજ રીતે ત્યારપછીના ઇતિહાસથી તે આજ સુધીની બનેલી મુખ્ય ઝિનાઓ જાણવાથી એક સિન્ન દિશાનો પણ વાચક વર્ગને અનુભવ કરાવવાની આવશ્યકતા રહે છે. આથી શ્રીમાન લોંકાશાહની જીવન દિશાના કોઈ પૃષ્ઠ વાંચ્યા વગરના રહ્યા હોયે તો તેના પણ ઉકેલ આવશે.

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહને કોઈ પંથ સ્થાપવાની લેશમાત્ર ઇચ્છા ન હતી તે આપણે તેના જીવનથી જાણી શક્યા છીએ. તેમના ૪૫ સાધકોએ આ વાત વિસારી નહોતી મૂકી. તેમણે માત્ર સત્ય પ્રચારનું ધ્યેય રાખી સિન્નસિન્ન દિશાઓમાં વિહારગમન વહેતું મૂક્યું. એ ૪૫ સાધકોમાંના મુનિ સર્વાજી, મુનિ જાણજી, મુનિ તુન્નાજી અને મુનિ જગ-માણજી મહાન ઉપદેશકો હતા.

ક્રાન્તિની અસર

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ પોતે તો અમદાવાદ છોડીને પ્રસંગ સિવાય પોતાના જીવન કાગમાં ગયા ન હતા પરંતુ ત્યાં બેઠા બેઠા તેમનાં આદેશોનો તો ચારે કોર પ્રસરી ગયાં હતા. આ ૪૫ સાધકો દરેકે દરેક લોંકાશાહે આગમના પ્રણય દ્વારા જે વસ્તુ આપી હતી તેને જનતામાં પીરમવા લાગ્યા આ રીતે લોકો લોંકાશાહના શિષ્યો અને તેની ધર્મ-ક્રાન્તિથી બહુ પરિચિત રવા લાગ્યા.

લોંકાશાહની આ કાન્તિએ જૈન ધર્મમાં ખૂબ ખજાણાટ મચાવવાથી જે ચેત્યવાસીઓમાં ચૈતન્ય ન હતું તે ધીમે ધીમે ઘસાઈ ગયા. પણ જેમાં કંઈક ચૈતન્ય હતું તેઓએ પોતાનાં વ્યવહારનું આખું પરિવર્તન કરી નાખ્યું. ઉત્સવ, આડંબરો અને અસંયમને ખદલે સાદાર્થ, સરળતા અને સચ્ચારિત્રનો મગેલો જોધપોક પોતાના જીવનમાં ઉતારવા લાગ્યા. અને આ રીતે જે જે સાધુઓ એ ભાવનામાં લગ્યા તેમણે પોતાનાં ક્રિયોદ્ધારક મંડળનું નામ ગચ્છ તરીકે રાખ્યું. એવી રીતે તે સમયે અનેક ગચ્છો જન્મ્યા અને પોતાની પ્રાચીન શિયિલતાને છોડી સાધુ જીવનના ધ્યેયને અનુલક્ષી પ્રમગ્ન પરિવર્તન કરીને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કર્યું. આ મતોમાં કટુક મત, વીજમત, પાર્શ્વચંદ્રસૂરિનો મત વગેરે વગરે નામો છે.

આ રીતે જેમ જેમ લોંકાશાહનું અનુયાયી દળ વધતું ગયું તેમ તેમ તે એક સંપ્રદાય રૂપે પરિણમતું ગયું. જનતા લોંકાશાહના દળને દયાગચ્છ તરીકે ઓળખતી. જ્યાં સુધી ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના આત્મીય ભક્તો હતા ત્યાં સુધી તે પોતાની જેમ પર અટલ રહ્યા અને તે સંપ્રદાયમાં કદાચહનાં વિષ ન ભજવા દીધાં. પરંતુ તેમનો વારસો જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેમાં સાંપ્રદાયિકતા પેસવા લાગી. સાંપ્રદાયિકતાનાં વિષ

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહે પંચ સ્થાપવાનો જે ભય પ્રદર્શિત કર્યો હતો તે ભવિષ્ય અર્ધિ અશરણ: સાચું કરતું હોય તેમ રોખાવ લાગ્યું અને જેમ જેમ તે સંપ્રદાયરૂપમાં ધતો ગયો તેટલેટલે અંશે ગોંધો રાખેલા પાણીની જેમ સત્યમાં વિકાર

લોંકાશાહનું નામ ચાહ દેવડાવી ઉદ્ધોધના કરી. લોંકાશાહ પછીના આ ત્રણે મહા પુરુષો ખરેખર ક્રિયોદ્ધારક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. જે રીતે ભગવાન મહાવીરના વંશજો પરિ-
ગ્રહધારી અને શિથિલાચારી બનેલા તે વખતે મહાવીરના પયગંબર લોંકાશાહ આવ્યા હતા તેવીજ રીતે આ લોંકા-
શાહના વંશજો કે જેઓ લાંબે ઠાળે ત્યાગ, જ્ઞાનાભ્યાસ, પરોપકાર વગેરે ભૂલી માન, લોભ અને ખટપટોમાં પડી ગયા હતા, તેને ઉદ્ધોધવા માટે આ ઉદ્ધોધકો ભગૃત થયા. જો કે તે મહા પુરુષોનું આત્મબળ શ્રીમાન લોંકાશાહ જેવું નહિ હોય તેમ જણાય છે. કારણ કે લોંકાશાહે ધર્મમાં જે કાન્તિ મચાવી, જે સામર્થ્ય બતાવ્યું તેવું આમનામાં ન હતું અને તેથી તેઓ લોંકાશાહના બધા વંશજોને ઠેકાણે લાવવાનું કામ સફળ રીતે પાર પાડી શક્યા નથી. તેમ છતાં તેમણે પોતાના જબરજસ્ત ત્યાગ દ્વારા જનતાને સત્યાસત્યનો ખ્યાલ કરાવ્યો છે એ વાત સાવ સાચી છે.

યતિ અને સાધુ

યતિ શબ્દ યત્ર ધાતુ પરથી નિષ્પન્ન થયો છે. તેનો અર્થ વાસ્તવિક રીતે તો સાધુ તરીકે થાય છે. એટલે લોંકાશાહ પછીના અઢી સૈકા તો યતિ સાધુ અને મુનિ એ બધા શબ્દો જોત સાધુઓ માટે એકજ ગણાતા. શ્રીમાન લોંકાશાહના વખતે જ્ઞાનજી નામના યતિ પરથી આ ખ્યાલ આવી શકે છે. પરંતુ ઉપરના ત્રણ મહાપુરુષોના વખતમાં યતિ શબ્દની પનેતિ બેટી. લગભગ શિથિલાચારી હલકા વગેરે અર્થમાં એ શબ્દ વપરાતો થયેલ.

આપણે પહેલેથી જ દહી ગયા તેમ એ ત્રણ મહાપુ.

મધ્યમ વર્ગની આવશ્યકતા

જો કે આ સ્થળે એટલો નિર્દેશ કરવો માર્ગદર્શક થઈ પડશે કે પરિસ્થિતિ જોતાં ગૃહસ્થ સાધકો અને આદર્શ ત્યાગીઓની વચ્ચે એક મધ્યસ્થ વર્ગની તો આજે પણ આવશ્યકતા છે. તે વર્ગ અર્કિચન અને બ્રહ્મચારી બની સામાજિક કાર્યોને હાથ ધરે તો પોતાનું અને સમાજનું એમ બન્નેનું હિત સાધી શકે. જૈન સમાજમાં આજે જે નૈતિક ધોરણનું નાવ ઉલટી દિશામાં ચાલી રહ્યું છે તે સુકાન ઠેકાણે લાવી શકવામાં તે એક પ્રબળ સહાયક બની શકે અને આવી આશા તે સમયના યતિવર્ગ પાસેથી સમાજ રાખી શકતો હતાચ રાખતો હશે? (પરંતુ તે પૂર્ણ ન થવા પામી તે આજની યતિદશા પરથી જાણી શકાય છે) એટલે હાલતો ગૃહસ્થ સંસ્કારો યુવાનો પાસેથી એ આશા રાખી શકાય તેમ છે. એવો વર્ગ સાધુઓ સાથે અથવા અનિવાર્ય વળતે ભિન્ન સ્થળે પણ કાર્ય કરી શકે. હાલતો તેમનું કાર્ય મર્યાદિત એટલે કે જૈન જગત પૂરતું જ રહે.

આટલું પ્રાસંગિક હતીને, હવે આપણે જે ત્રણ મહાપુરુષોએ ધર્મપ્રાણ લોકાચાહના ધ્યેય તરફ વળીને ફરીને એક વાર તત્કાલીન સાધુઓ તથા યતિવર્ગમાં ધર્મની કાન્તિનો સૂર્યસમો ઉગ્ર નહિ પરંતુ ચંદ્ર સમો ચીતળ પ્રકાશ દેંકયો અને ભારતવર્ષમાં જે મહાપુરુષના અદી હબાર નેટલા સાધુ-સાધ્વીઓ અને ચારથી પાંચ લાખ સુધીની શાવકોની સંખ્યા વિવિધ છે તે ત્રણ મહાપુરુષોના જ્યોતિર્ભય છવનની અનુક્રમે સંક્ષિપ્ત નોંધ અહીં લખ્યો.

ધર્મ મુદારક શ્રીમાન લવજીકવિ

શ્રીમાન લવજીકવિનું ગૃહસ્થજીવન મુખી અને સમૃદ્ધ હતું. મુરતના લક્ષાધિપતિ દયા શ્રીમાગી વલિક વીરજી વોરાની પુત્રી કુલપ્રાર્થના તે અગમસૂત્ર હતી. એકના એક પુત્ર હતો. [તેમના પિતાશ્રીનો નામોદ્ધેષ શાક્રસ રીતે મળતો નથી.]

તેમના માતામદ (નાના) વીરજી વોરા એક ધારી સાથે ગણાતા. શ્રીમાન લવજીકવિનું જાત્ય ત્યાંજ પમાર થયું હતું. આતો એમ જણાય છે કે કદાચ તેમના પિતાશ્રીનો તેમને લાકપરપમાજ નિયોગ થયો હોય.

શ્રીમાન લવજીકવિમા જાત્યપ્રાપ્તમાજ પાંચમી મંદિરોએ શ્રી શ્રી વિરજીને જતા હતા. તેવામા તેમના નાનાપોતા મુક પતિનો વજનજીના ઉપદેશનુ નિયમ ચલાતો તેમની પોતાનાની નીમ બની હતી તે મંદિરોએ જાતિ કરી શકતો હતો. પતિનો પાને કાલ્યાણવન હતો તેમ જ મુક અને મંદિર પાને જાતિ કરી શકતો હતો તેમ જ મંદિર પાને જાતિ કરી શકતો હતો.

પ્રસન્નતા અને કવિત્વ

જ્યેષ્ઠ અને કવિત્વ વિષયમાં જાતિ કરી શકતો હતો તેમ જ મંદિર પાને જાતિ કરી શકતો હતો. પતિનો પાને કાલ્યાણવન હતો તેમ જ મુક અને મંદિર પાને જાતિ કરી શકતો હતો. પતિનો પાને કાલ્યાણવન હતો તેમ જ મુક અને મંદિર પાને જાતિ કરી શકતો હતો.

ધર્મની સ્વયં દોષા લીધી. એ હતો સમય ૧૬૯૨ની સાલનો. અન્ય મહાત્માઓનાં પરિવર્તન કરતાં આ પરિવર્તનમાં વિશેષતા એ હતી કે તેઓ પોતાની સાથેના સાધક યતિઓમાંથી જે યતિઓને-કે જેનાં નામ લાવુછ અને સુખોછ હતા-શુદ્ધ સાધુ ધર્મની દોષામાં લાવવામાં સફળ થયા હતા. પરિવર્તનની અસર

લવછ ઋષિનાં આ પરિવર્તન પછી સમાજમાં ખૂબ ખળભળાટ થવા પાડ્યો હતો અને થાય તેનાં જે કારણો હતાં. (૧) ધોરી શ્રાવકનો દૌહિત્ર યતિવેશમાંથી આવું પરિવર્તન કરે તો લોકો તેના તરફ વધુ આકર્ષાય અને તેથી યતિ સંસ્થાને હાનિ પહોંચે (૨) સુધારક ધર્મસિંહજી મુનિએ યતિવેશનું પરિવર્તન કરી જનતામાં જાગૃતિ આણી હતી. અને તે ડાઘ યતિ સમ્રાટોના હૃદયથી ભૂંસાયો ન હતો. તેવામાં વળી આ કારણ મળ્યું. ખીજા તો શું ? પરંતુ સંસાર પક્ષના તેના મોસાળના કુટુંબીઓ પણ ધમધમી રહ્યા હતા. ‘રે ધર્મજનુન શું અધર્માચરણ નથી કરતું !’ ધર્મજનુન શું કરે છે ?

એજ પ્રસંગે વિચરતાં વિચરતાં ખલાતમાં પહોંચેલા શ્રીમાન લવજી ઋષિ ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા હતા. તેમના તપ-સ્થરણ અને ત્યાગને લઈને જનતા તે તરફ દગવા લાગી. અને તેમના તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતો તેમને રૂચવા લાગ્યા. આ વાતની મતિઓને ખગર પડવાથી તેમને એટલું તો લાગી આવ્યું કે, ‘આનું હવે ટાંચગજ ટાંચી નાખવું જોઈએ.’

૧૧૪ પદાવધિમાં એમ પણ મને છે કે તેમણે ૧૭૦૫માં લીધી હતી.

‘ પ્રિય પાઠક ગણ ! અધિકારવાદને ટકાવવા માટે મનુષ્ય
 કેવા કેવા અનર્થ કરી બેસે છે તેનો તો આ લેખમાળામાં
 પણ ઘણા પ્રસંગથી તમોને ખ્યાલ આવી ગયો હશે. આ
 લોકેષજ્ઞાનું સંવેદન ઐટલું જાણું તીવ્ર હોય છે કે તેના પ્રગમે
 પોતાનાં સ્થાનની જવાબદારી મનુષ્ય છેકજ બૂલી જાય છે.
 આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આ બધા અનાર્થ પાછો સામ-
 નની પ્રભાવનાને નામે ચલાવાય છે. કેટલો સામનદોષ ! પોતાની
 તીવ્ર કાયાધિક પ્રવૃત્તિને પોતાના માટે આવો પ્રચાર કર્યો તો
 કેવું બચકર પાપ ! ખરેખર ધર્મને નામિ આવી અપરાધોર
 પ્રવૃત્તિ અનિ અનિ અમદા છે. આ મદાનો તો તીવ્ર નાપજ
 થયો નોંખો પરંતુ બે સાવકામાં વિવિધમનુષ્યમન થયાં હોય
 તો એ મદા વધત જ રી રીને !

એ ધર્મિઓનો પોતાની આ દુષ્ટ ભાવના પૂર્વક કરતા
 માટે છુટા કરેલ પોતાને (કે જે મનાવપણે સંમત ન હતા
 પણ દયા તેને) ડોકેવું તેણે જે કાંઈ સાવચટનાં દુષ્ટપણ
 હોય તેના જવાબને લેવા લાગે. પણ તેને, અને તેમાં
 હજી બહુનું કાલો કાલું

વિવિધતાની જગ્યાએ

જો જોઈએ તો તેને દુષ્ટ ભાવને કેટલાંક પાત્રો દિવાળી
 ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ ની રીતે રીતે કરી દેવા લાગતા હતા
 જોઈએ તો તેને દુષ્ટ ભાવને કેટલાંક પાત્રો દિવાળી
 ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ ની રીતે રીતે કરી દેવા લાગતા હતા
 જોઈએ તો તેને દુષ્ટ ભાવને કેટલાંક પાત્રો દિવાળી
 ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ ની રીતે રીતે કરી દેવા લાગતા હતા
 જોઈએ તો તેને દુષ્ટ ભાવને કેટલાંક પાત્રો દિવાળી
 ૧૯૨૨ અને ૧૯૨૩ ની રીતે રીતે કરી દેવા લાગતા હતા

રીતે બેગમને મળતાં તેણે નવાબને સમજાવીને મુનિશ્રીને માન-સહિત મુક્ત કર્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી તો લવણ ઋષિની કીર્તિ ચારે કોર ફેલાવા લાગી, અને ઘણા શ્રાવકો યતિઓનાં કાંસા-માંથી છુટીને તેના દૃઢ લક્ષ્ય થઈ ગયા.

યતિવર્ગનું વૈર આથી તો ઉલટું ખૂબ વધવા લાગ્યું. અને તે કોઈપણ પ્રકારે તેનો બદલો લેવા માટે એકીટસે તાકી રહ્યા હતા. એકદા અમદાવાદમાં શ્રીમાન લવણ ઋષિ ગયેલા. ત્યાંના ઓસવાળો વજેરે પૈકી ઘણાઓને તેમણે શાસ્ત્રોનું પરમ રહસ્ય સમજાવી પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા હતા. અને તેમાંથી ૨૩ વર્ષની વયે સોમણ નામના દયા પોરવાળ વણિક ગૃહસ્થે દીક્ષા સુદ્ધાં લીધી હતી.

એકદા શ્રીમાન લવણ ઋષિ અને તેમના ત્રણ શિષ્યો સ્થંભિલ ભૂમિથી પાછા ફરી રહ્યા હતા અને એક મુનિ ચાલતાં ચાલતાં જરા પાછળ પડી ગયેલા. આ અજાણ્યા મુનિને રસ્તો દેખાડવાને બહાને માર્ગમાં મળેલા ઢેટલાક યતિઓ પોતાના દેરાસરમાં લઈ જઈ તેને શુભ કરી દીધા. અને અંતે તે કાયમને માટે શુભ થયા.

આ વાતની જ્ઞાપે લવણ ઋષિના લક્ષ્યને ખબર પડી ત્યારે ધ્રાવકો ઉશ્કેરાઈ ગયા અને કોઈ પણ રીતે તેનું વૈર વાળવાને તેમણે નિર્ધાર કર્યો. આ વખતે લોકાચાહના તે સાચા સપુત્ર શ્રીમાન લવણ ઋષિએ પોતાના અંતઃકરણમાં વૈર વૃત્તિને ન આવવા દેનાં તેઓને અમજાવ્યું કે, બાઈઓ ! મ હિ દેર દેરેન દામ્પત્તિ ન વૈર વૈરથી શાન્ત થનું નથી તેને શાન્ત દરવાનો ઉપાય વૈર નથી; અને એ પણ

પોતે દેવતા નથી પ્રકૃતિના પ્રકોપો આવાજ હોય
 નાનકડાં નાનકડાં પાન રસ્ય સમજાવી એ યુનિસાજે આ
 પોતે નાનકડાં નાનકડાં કયાં પોતાના વડાડા સિધ્ધતા
 પ્રમદે પત્તુ આનું ચેરું-આટલી યાન્ત્રી
 નાનકડાં નાનકડાંની-આત્મમાનની-આત્મકા-
 પ્રસિદ્ધિ છે ધન્ય હો એ લોકાચારના

નાનકડાં પર્મના ચિતારનું બચોર
 નાનકડાં પર્મનું સુપાદર્શન
 નાનકડાં પર્મના લોકાચારના જીવન
 નાનકડાં પર્મના હૃદયનો ચેરું-આનું

નાનકડાં જીવનના મોકોના
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ

નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ
 નાનકડાં જીવનને જોમ જોમ

અને સોમજીવિ પછી તેમને કાનજી નામે શિષ્ય થયા. તે કાનજીવિનો એક મોટો સમુદાય દક્ષિણ, માળવા ઇત્યાદિ પ્રદેશમાં વિચરે છે. તે સંપ્રદાયમાં ૨૫૫ પચીસેક જેટલા સાધુ-જીઓ અને ૧૦૦ સો એક જેટલી આર્યાજીઓ વિદ્યમાન છે.

આ સમુદાયમાં શ્રીમાન અમુલજીવિજી આચાર્ય પદવી પર પ્રતિષ્ઠિત છે. તેઓ જૈન શાસ્ત્રોના પ્રખર અભ્યાસી, [જેમણે સૂત્રની બત્રિસીનો હિન્દી અનુવાદ કર્યો છે] વિદ્વાન, વિચારક અને ધર્મીજ્ઞ શાન્ત પ્રકૃતિના છે. શ્રીમાન લવજીવિની મૂળ શાળા હજીયે ખંભાત સંપ્રદાય તરીકે ઓળખાય છે અને તે સંપ્રદાયની પૂજ્ય પદવી પર હાલમાં શ્રી છગનલાલજી મહારાજ છે.

આ સંપ્રદાયમાં સાધુ સાધ્વી સમુદાયની સંખ્યા અદ્યપ્રમાણમાં એટલે કે લગભગ ૧૭ સત્તરની છે. લવજીવિના સમુદાયની એક શાળા પંજાબમાં પણ છે. અને તે સંપ્રદાયમાં પૂજ્ય શ્રી સોહનલાલજી મહારાજ કે જેઓ દીર્ઘ તપસ્વી, બહુશ્રુતી અને પ્રૌઢ છે. તેમનું વય પણ વિશેષ છે અને વર્તમાન સમયમાં સ્થાનકવાસી સમુદાયમાં જે સાધુઓ વિદ્યમાન છે તે સૌ કરતાં તેઓ દીક્ષાવૃદ્ધ તરીકે ગણાય છે.*

મહાસતીજી પાર્વતીજી કે જે પ્રખર વિદુષી અને પ્રજાજ્ઞ ચર્ચાવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તે આજ સમુદાયના આર્યાજી છે. આ સમુદાયમાં પચોતેર સાધુજી અને સાઠ સિત્તેર આચાર્યજીઓ વિદ્યમાન છે.

* જેમનું ના. ૧૪-૨-૩૬ ના રોજ દેહાવસાન થયું છે.

જોસરી પૂજ્ય શ્રી સોહનલાલજી મહારાજનું તા. ૬-૭-૩૫

માર્ગ સૂત્ર પ્રદર્શિત સાધુમાર્ગ કરતાં સાવ નિરાળો દેખાતો જણાયો અને તેથી તે સરળ આત્માને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો. પોતાના દીક્ષાગુરુ યતીશ્વર શ્રી શીવજી મહારાજ આગળ આવીને તેમણે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે, “મહારાજ ! સૂત્રની આ ગાથાઓનો કૃપા કરીને અર્થ કહો.”

ગુરુજીએ અર્થ કહી જતાં જ્યાં ત્યારે તેમણે નમ્રતાથી ઉચ્ચાર્યું કે “આપણે તો આવા મુનિધર્મ પ્રમાણે અત્યારે વર્તતા નથી માટે જો દૂકડા માગી ખાવા માટે લેખ ન ધર્યો હોય તો મુનિધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળવો જોઈએ. આપ સરખા વિદ્વાન મહાપુરુષ જો શુદ્ધ મુનિધર્મ ન પાળે તો બીજો સામાન્ય મુનિવર્ગ તો ક્યાંથીજ પાળવાની પ્રેરણા મેળવે ? આપ સિંહ સમા છો તો તેવાજ જનો અને આપણા પિતા લોકાશાહને સફળ બનાવો.”

યુવાન મુનિશ્રીનાં વચન સાંભળી ગુરુજી બહુ ખુશ થયા અને ઘોડા વખત પછી શુદ્ધ સાધુ ધર્મની દીક્ષા લેવાનું આશ્વાસન આપીને તે વળતે તો ધર્મસિંહજી મુનિને શ્વાના કર્યા; પરંતુ જ્યારે ધર્મસિંહજી મુનિને સમજાયું કે, ગુરુ શ્રી સંપ્રદાયની પૂજ્યપદવીનો મોઢ વગેરે છોડી ચકે તેમ નથી ત્યારે તેમણે વિનયપૂર્વક ગુરુશ્રીની શબ્દ માગી, સ્વયં સાધુ-ધર્મની દીક્ષા લઈ, એકાકી વિદ્વશ્વાનો પોતાનો નિર્જય તેમની પાસે જાહેર કર્યો.

પરિવર્તન અને પરમાર્થ

આજના અભિનિત મુનિને શબ્દ આપણામાં તેમના ગરથીને

આ સિવાય તેમણે કેટલાંક સૂત્રો પર હુડી અને યંત્રો પણ બનાવેલાં છે. આ પુસ્તકોની સંખ્યા લગભગ ૧૨ ઉપરાંતની છે. આ બધું જોતાં તે એક વિદ્વાન અને ચારિત્ર્ય-શીલ સાધુ પુરુષ થઈ ગયા તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સિવાય તેમના જીવન માટે સુંદર પ્રકાશ પાડે તેવી વસ્તુ તો તેમની અપાર આત્મશક્તિ જ છે.

આત્મઓજસ

વિદ્વાન અને પૂજ્ય તરીકે ગણાતા યતિના એક શિષ્ય તરીકે તેમના અનુયાયી વર્ગ તરફથી કેટલું માન અને પૂજા હોય તે એક બાળક પણ સમજી શકે તેવી વસ્તુ છે. છતાં એવું માનવંતું સ્થાન છોડીને કેવળ આદર્શ ત્યાગની દૃષ્ટિએ તે બધાંને તિલાંજલી આપી અને તેને બદલે તેવી પરિસ્થિતિમાં એકાકી રીતે સ્વયં સાધુધર્મની દીક્ષા લીધી એ તેણે એક અમીરી છોડીને ક્ષીરી આરાધવા જેવું કઠિન કાર્ય કર્યું છે કે જેની કલ્પના કરવી અશક્ય થઈ પડે છે. આ મહાત્માનો દેહાંત સમય વિ. સં. ૧૭૨૮ ના આસો સુદી ૪ નો છે.

લોકાચાર્ય પછી થયેલા વીરમાં આ મહાપુરુષનું સ્થાન આ દૃષ્ટિગોચરી સહજ રીતે ઘણું ઊંચું આવી રહે છે અને તેમના જીવનમાંથી તેમના અનુયાયીઓને ઘણું શીખવાનું મળી રહે તેમ છે. એ ધર્મસિંહજી મહારાજની આજે લગભગ ૨૩ મી પાટ ચાલે છે અને તે પાટે પૂજ્યશ્રી ઉત્તમ-ચંદ્રજી મહારાજ છે, કે જેઓ એક નિખાલસ દૃઢ્યના અને નમુનેદાર સાધુ છે. તેમના સમુદાયમાં લગભગ ૨૦ વીસેક મુનિરાજો ને ૬૦ સાઠેક આર્યાજીઓ છે. આ સમુદાય હજી પણ યો દરિયાપુરી સંપ્રદાયને નામે ઓળખાય છે અને

રજા કરી. પરંતુ યતિવર્ગે તો વિલાસને માર્ગે ઘસડાતોજ ગયો. તેની ઉન્નતિ તો છેવટ સુધી ધઇ શકી નહિ.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના રત્નાકરમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં રત્નો સમાન એક-એ-પાંચ-દસ નહિ પરંતુ ૯૯ શિષ્યો થયા. (તેમાંના ૩૫ તો મહા પંડિતો હતા) અને તે બધા વિદ્વાન સાધુઓએ માત્ર એક સંકુચિત પ્રદેશમાં ન પૂરાર્થ રહેતાં ભારતવર્ષના સિન્ન સિન્ન વિભાગોમાં પાઠ-વિહાર કરી દૂર સુદૂર જતાં માર્ગમાં અનેક સંકટો-વિપત્તિઓ સહી જૈન ધર્મને ફેલાવ્યો અને બાદશાહી રાજ્ય પછી જે પ્રજામાં વહેમ, રૂઢિ, તથા દેવીપૂજાને નામે ક્રિંસાઓ વગેરેનું સામ્રાજ્ય વ્યાખ્યું હતું તે પાપમાંથી જનતાને બચાવવાનો ભરત્યક પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનું એક મોટા શિષ્ય સમુદાય વચ્ચે મહારાજા મુંજની પ્રસિદ્ધ ધારા-નગરીમાં સં. ૧૭૭૦ ની આસપાસ દેહાવસાન થયું.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના ૯૯ શિષ્યો પૈકી માત્ર એકજ ગૂજરાત કાઠિયાવાડમાં રહેવા પામ્યા હતા. બાકી બધા મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ, સમુદ્રત પ્રાન્ત વગેરે અનેક પ્રાંતોમાં અપ્રતિગ્રંધ વિહારથી ફરી બાવીશ ટોળાના નામથી પ્રખ્યાતી મેળવી શક્યા હતા.

આથી સ્થાનસ્વાસી સંપ્રદાયનો ૩/૪ ભેદલો સમાજ માત્ર એ એક મહાપુરુષશ્રી ધર્મદાસજી મહારાજનાંજ સંનાન-રૂપે આજે અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યો છે.

શ્રી મુનિચંદજી મહારાજનો ગવ

૧૫. . . . . આજ રિતે
 ૧૬. (. . . . . અને રાત્રિ
 ૧૭. . . . .) એ મેજ
 ૧૮. . . . . અભિ

૧૯. . . . .
 ૨૦. . . . .
 ૨૧. . . . .
 ૨૨. . . . .
 ૨૩. . . . .
 ૨૪. . . . .
 ૨૫. . . . .
 ૨૬. . . . .
 ૨૭. . . . .
 ૨૮. . . . .

૨૯. . . . .
 ૩૦. . . . .
 ૩૧. . . . .
 ૩૨. . . . .
 ૩૩. . . . .
 ૩૪. . . . .
 ૩૫. . . . .
 ૩૬. . . . .
 ૩૭. . . . .
 ૩૮. . . . .
 ૩૯. . . . .
 ૪૦. . . . .
 ૪૧. . . . .
 ૪૨. . . . .
 ૪૩. . . . .
 ૪૪. . . . .
 ૪૫. . . . .
 ૪૬. . . . .
 ૪૭. . . . .
 ૪૮. . . . .
 ૪૯. . . . .
 ૫૦. . . . .

૫૧. . . . .
 ૫૨. . . . .
 ૫૩. . . . .
 ૫૪. . . . .
 ૫૫. . . . .
 ૫૬. . . . .
 ૫૭. . . . .
 ૫૮. . . . .
 ૫૯. . . . .
 ૬૦. . . . .
 ૬૧. . . . .
 ૬૨. . . . .
 ૬૩. . . . .
 ૬૪. . . . .
 ૬૫. . . . .
 ૬૬. . . . .
 ૬૭. . . . .
 ૬૮. . . . .
 ૬૯. . . . .
 ૭૦. . . . .

પરંતુ વર્તમાનકાળમાં એ સમુદાયમાં જે દયા અને દાનથી વિરૂદ્ધ રૂઢિધર્મ પ્રવર્તે છે તે ધર્મ બુદ્ધિગમ્ય થઈ શકે તેવો નથી.

હું નથી માનતો કે અત્યાદે જે સિદ્ધાંત પર તે સમુદાય આવી રહ્યો છે તે સિદ્ધાંત પર તે સંપ્રદાયના સંસ્થાપકે સ્થાપના કરી હોય, કારણ કે ભારત વર્ષના નાના મોટા દરેક ધર્મનું મૂળ દયા અને દાનના સિદ્ધાંતો પરજ નિર્ભર છે, પણ આ સંપ્રદાયમાં તો તે બંને ધાર્મિક અંગેનાજ પરિહાર કરવાના સિદ્ધાંતો સેવાય છે.

તે પક્ષના સાધુજીઓ અને સાધ્વીજીઓની સંખ્યા ૧૨૫ થી ૧૫૦, ની છે અને એક પૂજ્યની આજ્ઞામાં તે બધા વિચરે છે. તે પક્ષ મારવાડમાં આવે છે.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના અનુયાયી સંઘાડાઓ પૈકી જે ગૂજરાત અને દાહિયાવાડમાં વિદ્યમાન છે તે પૈકી લિંબડી સંઘાડો સૌથી મોટો ગણાય છે. સંવત ૧૮૪૫ માં ઈચ્છાજી સ્વામીએ આ સંઘાડાની સ્થાપના કરેલી. તે ઈચ્છાજી સ્વામીના ગુરુસાધ શ્રી ગુલાબચંદજી મ. ના શિષ્ય શ્રી વાલજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી હીરાજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય થી કાનજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી અજરામરજી સ્વામીએ આ સમુદાયને ઘણા પ્રકારમાં આપ્યો છે.

લીંબડીની પ્રતિષ્ઠા

તેઓ જામનગર તાળાના પડાણા ગામના વિસા ઓસવાળ હતા. તેઓ યોગ, બ્યાકરણ, તર્કશાસ્ત્ર, સાહિત્ય ઇત્યાદિ વિદ્યાઓના અને જૈન સૂત્રોના પ્રગાદ અભ્યાસી અને અપ્રતિમ વિદ્વાન હતા. તેમની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ તેજસ્વી હતી. તે મહાપુરુષે જી. સં. ૧૮૧૬ ની સાલમાં દીક્ષા લીધેલી અને

ખરવાળાદિ સંપ્રદાયો

ખરવાળા સંપ્રદાયમાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં સાધુ અને સાધ્વીજીઓ છે. ચૂડા સંપ્રદાય લુપ્ત થઈ ગયો છે. ધાંગધા સંપ્રદાયની પણ લગભગ તેજ દશ છે.

કચ્છ સંપ્રદાય

સાયલા સંપ્રદાયમાં પણ ઘોડાજી મુનિજીઓ છે અને તે સંપ્રદાયના પૂજ્ય તરીકે શ્રી સંઘજી સ્વામી બિરાજે છે. કચ્છી સંપ્રદાય આઠ કોટિને નામે ઓળખાય છે. કાનજી સ્વામી નામના પ્રોઢ અને શાન્ત સાધુજી તે સંપ્રદાયના પૂજ્યપદે બિરાજે છે. * એ સંપ્રદાયમાં લગભગ વીસેક સાધુજી અને ૩૫-૪૦ સાધ્વીજીઓ હાલ વિદ્યમાન છે. તેઓ લગભગ કચ્છ-કંઠીમાં વિચરે છે. તે સમુદાયના સાધુજીઓમાં પણ કોઈ કોઈ વિદ્વાન અને વિચારક પણ છે.

નાનો ફોંટો

આજ પક્ષમાંથી નાનીપક્ષ તરીકે ઓળખાતો સંપ્રદાય પણ કચ્છમાં વિદ્યમાન છે. આ પક્ષમાં પંદરેક સાધુજી અને પચીસેક સાધ્વીજીઓ વિચરે છે. તેઓની માન્યતા તેરા-પંથને મળતી આવે ખરી આ સાધુ-સાધ્વીજીઓ સૂત્રના ટંબાઓ અને રાસ સિવાય બીજું સાહિત્ય વાંચવામાં ધાર્મિક માન્યતાને બાધ આવતો હોય તેમ માને છે. અને ખાસ વિશેષતાએ છે કે તેઓ એકજ આચાર્યના શિષ્યો તરીકે રહે છે.

આ સંપ્રદાય લઘુ હોવા છતાં આ રીતિને લઈને વ્યવસ્થા સુંદર રીતે જળવાઈ રહેલ છે. ઉપરાંત આ પક્ષના સાધુઓ

* પૂજ્ય શ્રી કાનજી મ. નો તા. ૧૪-૬-૩૫ ના રોજ ૨૫-૩૬ વસ થયો છે

આ પ્રમાણે સ્થાનકવાસી સમુદાયના એ ત્રણ મહાન જ્યોતિર્ધરો થયા. આજે ભારત વર્ષમાં સ્થાનકવાસી મુનિરાજો તરીકે સાધુત્વની માનવંતી કક્ષામાં સ્થાન ધરાવતા ૨૦૦૦ ઉપરની સંખ્યામાં સાધુસાધ્વીજીઓ લિંગ લિન્ન પ્રદેશમાં આજ પણ વિચરી રહ્યા છે.

ભારત વર્ષના જૈનોનો ૧/૩ ભાગ એટલે કે ૪ થી ૫ લાખ જેટલી બહોળી જનતા તેમના પવિત્ર સિદ્ધાંતોને આજે અનુસરી રહી છે.

એ ત્રણ જ્યોતિર્ધરોના અનુયાયી શ્રમણવરોનો આજે ૩૦ સંપ્રદાયો (વિભાગો) માં સમાવેશ થાય છે અને તેઓ પોતપોતાના સંપ્રદાયની આમન્યા અને લગવાન વીરના પ્રરૂપેલા નિયમો તરફ દૃઢ ચિત્ત રાખી માળવા, મારવાડ, મેવાડ, દક્ષિણ, પંજાબ, યુ પી., જમનાપાર, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત, કચ્છ ઇત્યાદિ પ્રદેશોમાં વિચરે છે અને પોતાના કાર્યોપશમ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલાં જ્ઞાનશુદ્ધિ, ત્યાગશક્તિ અને તેજસ્વિતાદિ સાધનો દ્વારા જુદા જુદા કાર્યક્ષેત્રોમાં અને જુદી જુદી જાતિ વચ્ચે રહી ઉપદેશનો પ્રચાર કરે છે.

પોરવાલ, અશ્વવાલ, ખડેલવાલ અને એવી અનેક ઓસવાલની પેટા જાતિઓ, વલ્લિકજાતિનો મોટો તર્ગ, લાવસાર, હુદ્દાર, સુતાર, સોની, કુબાર, રજપુત અને બીજી ઘણી સર્વજ્ઞ ઠામ તથા કેટલાક છટા છવાયા અંત્યજો જૈન ધર્મ પાળે છે તેમાં આ શ્રીરક્ષનો મોટો ફાળો છે.

ધાર (કે જ્યાં ધીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનો દેહોત્સર્ગ થયો છે) માં ઉપર વર્ણવેલા પ્રકારોમાંની ઘણી ખરી ઠામ મુસ્ત રીતે જૈન ધર્મ પાળતો આજે પણ મગી આવે

લાભને બદલે હાનિમાં પરિણમ્યાં. એ હાનિ સ્વરૂપે જ ઠેર ઠેર પક્ષો પરવા શરૂ થયા અને તેની બધી શક્તિ પક્ષ જમાવવા માટે જ વેરફાવા લાગી.

સામાન્ય વિચાર ભેદ કે મતભેદ પડ્યો કે દુરતજ એક નવો પેટા સંપ્રદાય અને પક્ષ પડી જાય. આથી જ સામુદાયિક સંસ્થાઓ, સમાજની ભાવિ પ્રજાને ચેતન પૂરતાં જ્ઞાન સાધના તથા સાહિત્યસર્જન તરફ દુર્લભ સેવાવા લાગ્યું. તેવામાંજ સદ્ભાગ્યે સમાજ વિકાસના સાધનાની વિચારણા માટે પ્રત્યેક સંપ્રદાયોને એક સૂત્રબદ્ધ કરવા માટે અને કોઈ રચનાત્મક કાર્ય હાથ ધરવા માટે સમગ્ર સાધુ સંઘોના સંમેલનનું નક્કી થયું.

એ આખા જૈન સમાજ માટે એક અપૂર્વ પ્રસંગ હતો. ભગવાન મહાવીર પછી ધ્રમણવરોનું સંમેલન પ્રથમ થયું પટ-ણામાં, બીજું થયું મથુરામાં, ત્રીજું થયું વલ્લભીપુરમાં. વલ્લભીપુરનો વીર સેવત ૬૮૦નો સમય અને ત્યાર બાદનો આ સમય એટલે લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ પછીનું આ ધ્રમણ સંમેલન.

આખા સમાજના ધ્રમણ સંમેલનની વાતો પ્રસરી ત્યારે સૌને આ કદ્દપના બહારની વસ્તુ લાગતી હતી. ક્યાં પંજાબ ને ક્યાં કચ્છ કે કાઠીયાવાડ? ક્યાં દક્ષિણ અને ક્યાં શુજરાત? એ બધા મુનિવરો એકત્ર મળી શકે એ સૌને અસંભવિતજ લાગતું હતું. પરંતુ તે અજમેરના આંગણે ભરાયું. તે હતો આખા સમાજનું ભાવિ ઘડવાનો અદ્વિતીય પ્રસંગ.

આ પ્રસંગના નિમિત્તભૂત હતા આ તરફ ધ્રમણવરોના મુકુટ સમા એ પંજાબના વીર ધ્રમણ કેશરી૦ યી સોહન-

• તા. ૧-૭-૩૫ ના રોજ એમનો દેહોત્સર્ગ થયો.

સાચું મધ્યમ અને આત્મિકતા એ માર્ગો છે.
જાણે તેના માર્ગો.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Journal of Interpersonal Violence 26(10)br/>© The Author(s) 2011
Reprints and permissions:
<http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav>

પયોગી નિયમો ઘડાયા. પરંતુ ગહુ ચિંતવન કરવાના અવ-
 શના અલાવે તેની દૃઢતામાં ખામી રહી ગઈ; એટલે ગાદી
 ધિએ જોતાં સફળતા મળી ન જ ગણાય. પરંતુ એટલું તો
 થોડું છે કે તે પ્રસંગ સૌ કોઈને કંઈને કંઈ અર્પિતો ગયો
 છે. આજે પણ એ મુનિ મુનિ વચ્ચેનાં રનેહ, સેવા અને સાંજન્યો
 સાંભરતાં જ હર્ષાશ્રુઓ વહે છે. ધન્ય હો એ અપૂર્વ પળ !

સંમેલનના ફાયદા—

અજમેર સંમેલનના પરિણામે જ મુનિવરોને દૂર સુદ્ધ-
 રના દેશો જોવા મળ્યા. એક બીજા સંપ્રદાયો વચ્ચે રનેહની
 સાંકળો બંધાણી. શ્રાવકો શ્રાવકો મળ્યા અને સાધુઓ સાધુઓ
 મળ્યા. જ્ઞાન અને અનુભવોની ખૂબ આપ લે થઈ.

શાંત, પ્રૌઢ અને શાસ્ત્ર વિશારદ પૂજ્યશ્રી મુનાલાલજી
 મહારાજ તથા પૂજ્યશ્રી જવાહીરલાલજી મહારાજ જેવા માલ-
 વાના ધુરંધર આચાર્યોના દર્શન થયા. પંજાબના યુવાચાર્યજી,
 ઉપાધ્યાયજી, ગણીજી તથા આગમોદ્ધારક પૂજ્યશ્રી અમોલખ-
 ઋષિજી મહારાજ, પં. મુનિશ્રી આનંદઋષિજી મ, પૂજ્યશ્રી
 હસ્તીમલજી મહારાજ તથા મરુધર છ સંપ્રદાયના સેવાની
 મૂર્તિસમા એ મુનિ પુંમવો, શુજરાત, કચ્છના યુવાચાર્ય નાગ-
 ચંદ્રજી મહારાજ, શાસ્ત્ર પં. મુનિશ્રી મણિલાલજી મ,
 શતાવધાની પં. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજ, કવિવર્ય મુનિશ્રી
 નાનચંદ્રજી મહારાજ વગેરે તથા અનેક વિદ્વાન મુનિવરોની
 જ્ઞાન ચર્ચાઓ, પંજાબ અને પેઢા જમના પારના પ્રદેશોમાં
 વિચરતા એ લાડીલા વજ્રાઓ અને વિદ્વાનોની સાહિત્ય ચર્ચાઓ
 તથા મુનિ મંદલનો સંસર્ગ જન્ય અનુભવેતો એ શાંત રસ;
 એ હતો એક માત્ર સંમેલનનો જ પ્રભાવ અણધાર્યું ને
 અણ ચિત્તનું અમારું અજમેર મન, આર્યસમાજિસ્ટ તથા

લગવાન મહાવીરના વિહારગમન પછી એ માર્ગે ઉપસ્થિત થતા અનેક સંકટો વેઠી સીંધદેશના પાટનગર સમા કરાંચી શહેરમાં પ્રથમ પદાર્પણ કરી જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ફેલાવનાર અને અહિંસાનો સાર્વદેશીય બોધ આપી પ્રસિદ્ધ થયેલા મુનિશ્રી કુલચંદજી મહારાજનું કરાંચી જેવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશી તે ક્ષેત્રનું નવોદ્ધાટન, એ પણ સંમેલનનોજ પ્રભાવ.

મને સાથે સાથે એ પણ કહી લેવા દો કે આપણા બાઈ-બાંધ સમાજના સૂરિપુંગવોનું સંમેલન અને નિયમોનો ઉઠાપોહ થવાનું પ્રબળ નિમિત્તભૂત પણ એ અજરઅમરપુરી-અજમેરનું અપૂર્વ સંમેલન.

પરંતુ આ તો વિખરાયેલા પ્રભાવનીજ વાત થઈ. ત્યારે તેની એકસૂત્રતા થાય ત્યારેજ તે પ્રભાવનો પૂંજ જામે અને તોજ સમાજનો સામુદાયિક ઉદ્દેશનીય અભ્યુદય થાય.

સાધુ સંમેલને નિયમો ઘડ્યા અને શ્રીમતી કોન્ફરન્સ દેવી એટલે સંઘની નેત્રીને કાર્ય સોંપાયું. હવે તેનું યથાર્થ પાલન કરવું એ તો ચતુર્વિધ સંઘનેજ રહ્યું. આમાં મારા બંધુ-મુનિવરોની જવાબદારીજ હું વિશેષ માનું છું. તે સંમેલનના નિયમો મુનિવરોના મુલ હસ્તેજ ઘડાયાં છે.

કોઈ સ્થળે ધાવકોની ત્રુટિ હોય કે આશ્રહ હોય તો તેને સુધારી ધ્યેય સામે લેવુંજ રહ્યું. એક નિર્જીવ દારણને આગળ ધરી તે તરફ ઉપેક્ષા સેવવામાં લાજ દરતા હાનિ વિશેષ છે કે જે ધર્મપ્રાણ લોહશ્યાદની કાન્તિને પચાવનારા ઉદાર સાધુઓ તો ન જ સાંખી શકે.

આટલો પ્રાસંગિક ઉલ્લેખ કર્યા પછી હવે ધર્મપ્રાણ લોહશ્યાદના ખાસ અંગજ વર્મના સંબંધમાં થાડું દહી લઉં.

